

Herhalingsfiguren in het Maleisch, Javaansch en Soendaasch : een stilistische studie

<https://hdl.handle.net/1874/363130>

A. om. 192, 1943

**HERHALINGSFIGUREN IN
HET MALEISCH, JAVAANSCH
EN SOENDAASCH**

B. J. BIJLEVELD

Diss. Utrecht 1943

HERHALINGSFIGUREN IN HET MALEISCH, JAVAANSCH EN SOENDAASCH

EEN STILISTISCHE STUDIE

10-7

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN
GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG
VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS PROF. L. VAN VUUREN,
HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT DER
UNIVERSITEIT IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP VRIJDAG 16 APRIL 1943,

DES NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

BOELO JOHANNES BIJLEVELD

GEBOREN TE GOMBONG (NEDERLANDSCH OOST-INDIË)

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN — BATAVIA — 1943

*Lekker smaakt vleesch eerst, als men het kauwt
en nog eens kauwt | Fraai is eerst een gezegde,
wanneer men het herhaalt en nog eens herhaalt.*

Minangkabausche zegswijze.

AAN NINI
AAN MIJN OUDERS

Bij het beëindigen van mijn proefschrift, dat een officieel verbreken van het contact met de Universiteit beteekent, voel ik mij gedrongen hoogleeraren en lectoren van de Vereenigde Faculteiten der Rechtsgeleerdheid en der Letteren en Wijsbegeerte te danken voor hun onderwijs. Niet alleen voor hun onderwijs, maar ook voor zooveel meer, dat ik niet nader behoef te explicceeren. Wij, leden en oud-leden dier Faculteit, kennen de waarde van dat surplus, waarvan wij bij onzen toekomstigen loopbaan de vruchten zullen plukken.

U, Hooggeleerde GONDA, hooggeschatte promotor, dank ik in het bijzonder voor de leiding bij mijn eerste schreden op wetenschappelijk gebied, voor de warme belangstelling, waarmee U steeds mijn werk hebt doen vergezeld gaan, bovenal voor den critisch-wetenschappelijken zin, dien U mij bijgebracht hebt.

Den Heeren DEENIK, EMEIS en NOORDENBOS betuig ik mijnen dank voor hun leerzame colleges.

Den beambten der Universiteitsbibliotheek ben ik zeer erkentelijk voor hun vriendelijke medewerking.

MEEST GEBRUIKTE AFKORTINGEN.

mal.	Maleisch.
jav.	Javaansch.
soend.	Soendaasch.
Ād.	Ādiparwa, oud-Javaansch prozageschrift, uitgeg. door H. H. JUYNBOLL, 's Gravenhage 1906.
Adriani Wdb.	N. ADRIANI, Bare'e-Nederlandsch Woordenboek, Leiden 1928.
Ajoe II	SOEGING TJAKRASOEWIGNJA, Ajoe ingkang sijal II, Volkslectuur serie no. 904 a, Weltevreden 1930.
Anzengruber	LU. ANZENGRUBER, Gesammelte Werke ³ , Stuttgart 1897—1898, X Bde.
Bijdr.	Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uitgeg. door Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde te 's Gravenhage.
Coolsma (Wdb.)	S. COOLSMA, Soendaneesch-Hollandsch Woordenboek ³ , Leiden.
Coster-Wijsman	L. M. COSTER-WIJSMAN, Uilenspiegel-verhalen in Indonesië in het bijzonder in de Soendalanden, Diss. Leiden 1929.
Djawa	Djawa, tijdschrift van het Java-Instituut te Solo.
GR	J. F. C. GERICKE en T. ROORDA, Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek, vermeerderd en verbeterd door A. C. VREEDE m. m. v. J. G. H. GUNNING, 2 dln., Amsterdam, Leiden 1901.
Hik. Angk.	Hikajat Angkawidjaja, Codex 3221 Universiteitsbibliotheek Leiden.
Hik. Indra Bangs.	Hikajat Indera Bangsawan ⁴ , Volkslectuur serie no. 181, Weltevreden 1927.
Hg Th.	Hikajat Hang Tocah, G. K. NIEMANN, Bloemlezing uit Maleische geschriften, 1e stuk ⁵ , 's Gravenhage 1906, pp. 1 vlgg.
Hooykaas	C. HOOYKAAS, Over Maleische literatuur, Leiden 1937.
Hooykaas Mal. Zak. Proza:	C. HOOYKAAS, Modern Maleisch Zakelijk Proza, Groningen, Batavia.

- jav. pantoen H. O. (H. OVERBECK), Pantoens in het Javaansch, Djawa X (1930).
- Jonker J. C. G. JONKER, Een oud-Javaansch wetboek vergeleken met Indische rechtsbronnen, Diss. Leiden 1885.
- Kab. Si Kabajan, Volkslectuur serie no. 1018, Batavia-C. 1932.
- Kapper SIEGFR. KAPPER, Die Gesänge der Serben, Leipzig 1852.
- Kid. Sunda Kidung Sunda, uitgeg. door C. C. BERG, Bijdr. 83 (1927) pp. 1 vlgg.
- Kor. J. L. SWELLENGREBEL, Korawāçrama, Een oud-Javaansch prozageschrift, Diss. Leiden 1936.
- Kuñj. De legende van Kuñjarakarna, uitgeg. door H. KERN, Verspreide Geschriften dl. 10, 's Gravenhage 1922.
- Laj. Bab. Lajang babasan lan saloka, Batavia 1883.
- Loet. Kas. ENGKA WIDJAJA, Wawatjan Loetoeng Kasaroeng, Volkslectuur serie no. 1274, Batavia 1937.
- Mal. Mag. W. SKEAT, Malay Magic, London 1900.
- meisjesspelen Javaansche meisjesspelen en kinderliedjes, bew. door H. OVERBECK, bijl. Djawa XIX, afl. 2 vlgg.
- Nāg. De Nāgarakṛtāgama, uitgeg. door H. KERN, Verspreide Geschriften dln. 7 en 8.
- Naw. MAS PRIJOHOETOMO, Nawaruci, Inleiding etc., Diss. Utrecht 1934.
- Paeh dipp. M. HARDJAKOESOEMA, Paeh dipopotongan, Volkslectuur serie no. 1002, Batavia-C. 1932.
- Pam. Kidung Pamañcangah, uitgeg. door C. C. BERG, Santpoort 1929.
- Pak Bandjir SOEWIGNJA, Pak Bandjir; KARSOHATMODJO, Djamoe Toeroe, Volkslectuur serie no. 1219, Batavia-C. 1936.
- Pant. Mel. Pantun Mēlayu, ed. by R. J. WILKINSON and R. A. WINSTEDT, Singapore 1914, Mal. Lit. Series no. 12.
- Pap. Papers on Malay Subjects (Literature, Law etc.), ed. by R. J. WILKINSON c. s.
- 100 Par. Boekoe batjaan 100 paribasa djeung babasan, Volkslectuur serie no. 9, 9 a, Weltevreden 1915.
- Pert. I A. ST. PAMOENTJAK, Pertemoean I, Volkslectuur serie no. 759, Batavia-C. 1932.

- Pig. Wdb. TH. PIGEAUD, Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek, Groningen, Batavia 1938.
- Radloff Proben der Volksliteratur der türkischen Stämmen Süd-Siberiens, gesammelt und übersetzt von W. RADLOFF, 1 Teil: Die Dialekte des eigentlichen Altai, Petersburg 1866.
- Rām. Rāmāyana, Oud-Javaansch heldendicht, uitgeg. door H. KERN, 's Gravenhage 1900.
- v. Ronkel Maleische verhalen⁵, uitgeg. door PH. S. VAN RONKEL, Weltevreden, Amersfoort 1930.
- Senggoetroe Dongèng djaman koena bab botjah wadon désa . . ., Volkslectuur serie no. 32, Batavia-C. 1911.
- Serat Tj. Serat Tjentiini, uitgeg. door RADÉN WIRAWANGSA en M. ARDJA WIDJAJA, dln. V—VI, Batavia 1914.
- Sj. Bid. Sjair Bidasari, uitgeg. door W. R. VAN HOEVELL, VBG XIX (1843).
- soend. soes. J. J. MEYER, Proeve van Zuid-Bantënsche poëzie, Bijdr. 5, V, pp. 469—503.
- Spat. Gramm. C. SPAT, Maleische taal, Overzicht van de grammatica⁵, Breda 1931.
- Spat. L. en V. C. SPAT, Maleische taal, Lees- en vertaal oefeningen⁴, Breda 1925.
- Sri Tañjung PRIJONO, Sri Tañjung, een oud-Javaansch verhaal, Diss. Leiden 1938.
- těka-těki O. DUSSEK, Těka-těki, Singapore 1918, Mal. Lit. Series no. 14.
- TBG Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgeg. door Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Batavia, 's Hage.
- TP TH. PIGEAUD, De Tantu Panggëlaran, Diss. Leiden 1924.
- v. d. Tuuk VII H. N. VAN DER TUUK, Maleisch Leesboek², 7e stukje, Leiden 1935.
- v. d. Tuuk Mal. Leesb.: H. N. VAN DER TUUK, Maleisch Leesboek¹⁰ (Beberapa tjeritera melajoe), 's Gravenhage 1932.
- Waw. Soel. R. SATJADIBRATA, Wawatjan Soelandjana, Volkslectuur serie no. 510, Batavia-C. 1931.
- Wilk. I, II R. J. WILKINSON, A Malay-English dictionary, 2 parts, Mytilene 1932.
- W. S. Djawi J. KATS, Serat warna sari Djawi³, Batavia-C. 1939.
- W. S. Soenda J. KATS, Warna sari Soenda I, Weltevreden, Bandoeng 1922.

INHOUD.

	Blz.
§ 1. Herhaling van woorden, zinnen en zinsdeelen	1
§ 2. Parallelisme, herhaling van eenzelfde zinsschema	9
§ 3. Anafoor, herhaling van woorden aan het begin van deelen van een parallelisme	20
§ 4. Epifoor, herhaling van het laatste woord van het eene aan het einde van het (de) andere deel(-en) van een parallelisme	31
§ 5. Symploke, combinatie van anafoor en epifoor	35
§ 6. Responsie, herhaling van één of meer woorden op een willekeurige plaats in het eene deel op overeenkomstige plaats(-en) in het andere deel van een parallelisme . . .	36
§ 7. Woordopname, herhaling van het laatste woord van het eene deel aan het begin van het volgende deel van een parallelisme	39
§ 8. Parallelistische (inwendige) assonantie, herhaling van de vocalen van het eene woord in een ander woord op overeenkomstige plaats in een parallelisme	43
§ 9. Evenredige assonantie, herhaling van een assonantie-verhouding van twee of meer woorden in het eene lid bij twee of meer woorden op overeenkomstige plaats in het andere lid van een parallelisme	47
§ 10. Rijm, herhaling van de eindsyllabe van het laatste woord van het eene deel van een parallelisme in het laatste woord van het andere deel van een parallelisme	49
§ 11. Parallelistische alliteratie, herhaling van den beginklank van het eene woord in een ander woord op overeenkomstige plaats in een parallelisme	52
§ 12. Assonantie (Inwendige assonantie), herhaling van vocalen van het eene woord in andere woorden van hetzelfde uitingsgeheel	55
§ 13. Chiastische assonantie, herhaling van vocalen van het eene woord in een of meer woorden van hetzelfde uitingsgeheel, maar in chiastische positie	59
§ 14. Homoioteleuton, herhaling van den eindklank van het eene woord in andere woorden van hetzelfde uitingsgeheel	62
§ 15. Alliteratie, herhaling van den beginklank van het eene woord bij andere woorden in hetzelfde uitingsgeheel . .	68

	Blz.
§ 16. Paronomasie, herhaling van den stam of wortel van het eene woord in een ander woord van hetzelfde uitingsgeheel .	79
§ 17. Polypoton, herhaling van een woord in een anderen vorm of naamval in hetzelfde uitingsgeheel	91
§ 18. Klankwisseling, herhaling van woorden met verandering van klinkers in een verbinding of hetzelfde uitingsgeheel	93
§ 19. Het fakir-miskintype, een verbinding van twee of meer woorden, waarbij de laatste een herhaling in logischen zin is van het (de) voorgaande, en wel in synoniemen, complementairen of antithetischen zin	103
§ 20. Herhalingsfiguren bij eigennamen	111
§ 21. Slotopmerkingen	115

§ 1. Herhaling van woorden, zinnen en zinsdeelen.

*Teu lila doenoengan awewe kabolosan, baena mani mabëk. Tjek si Kabajan: Euleuh tjilaka, njimas paeh. Rigidig dipanggoel koe si Kabajan dibawa ka makam, bari tjeurik, sasambatna: Njimas paeh, njimas paeh!*¹⁾ Hier valt ons onmiddellijk deze herhaalde kreet op. Waarom herhaald? Kon men niet volstaan met eenmaal? Dagelijks hooren wij om ons heen herhaling van woorden en gezegden. Zit hier misschien iets achter?

Bij sterke gemoedsbewegingen, die een uitweg zoeken, blijkt dat de prikkel met één ontlading niet uitgewerkt is. Naarmate de prikkel sterker is, moet zij ook meerdere malen ontladen worden. Wanneer deze opwindingsstoestand zich in woorden uit, dan worden deze woorden herhaald. Hierbij wordt niet nagedacht, men laat zich onbewust gaan. Iemand in nood roept: *help, help, help*, enz. Men heeft hierbij niet bewust de bedoeling menschen te hulp te roepen. Na het vreugdevolle feit van de overwinning na een wedstrijd roept men: *We hebben gewonnen, we hebben gewonnen*, enz., zonder dat men direct den opzet heeft anderen van dit feit in kennis te stellen. Wanneer men pijn heeft en dit niet aan anderen wil laten merken, onderdrukt men elke reactie. Zoodra men alleen is, is hier geen reden meer voor en zoekt men verlichting en opluchting door zich geheel te laten gaan. jav. Ajoë II p. 55 *Adoeh, adoeh! Awak . . . awak kowé, awak-awakkoe, hem tinimbang kaja mengkéné, ah aloewoeng ora oerip. Eh, tinimbang isin, isin kang banget gedéné, gedéné hem, ora loemrah banget, ah aloewoeng maha, aloewoeng dadia batang*. Herhaling van een geheelen zin: jav. VBG 44 p. 228 (Vorst Partasoedarma in een verliefde bui) *Boengboeng nang bowèng mangoengkoeng, tjilok bah. Boengboeng nèng bowèng mangoengkoeng, tjilok bah* (in de tweede zin nèng i. p. v. nang). *Wok-wok ketekoer, wok-wok ketekoer* „kom mijn duifje, kom mijn duifje”. Wanneer dergelijke voorbeelden in de litteratuur vrij schaarsch zijn, heeft dit zijn oorzaak minder in de psyche van de volkeren, waarvan wij de litteratuur onderzochten, dan wel in het verschijnsel, dat er een zekere ontzuivering, objectivering intreedt, wanneer men zijn bevindingen op schrift stelt. Wanneer men stenografische verslagen

¹⁾ Soend. Kab. p. 24, 2 v. o.

zou bezitten van de spreektaal, zouden wij meer adstructiemateriaal kunnen aanvoeren. Een bijzondere vorm van genoemde, impulsieve herhaling is de trigeminatie ¹⁾, die we in de magie, volksliederen, maar ook in de omgangstaal en kindertaal aantreffen. soend. Kab. p. 11, 4 *toeloeng! toeloeng! toeloeng!* „help! help! help!” jav. Djawa XIV p. 230 *jahoe ja Allah, jahoe ja Allah, jahoe akbar*. Senggoetroe p. 12 *Rara Senggoetroe angoenandika: I, i, i, njata bagoes banget goesti Wiroen koewi, sadjegé oemoerkoe doeroeng weroeh wong bagoes kaja mengkono; t. a. p. lo! lo! lo! jaji, daksawang boeta kaé kaja paða boengah² temen, pating galidro njedak maréné; W. S. Djawi p. 196, 14 lan sandjata ageng moenja kaping tiga: goer, goer, goer!*

Herhaling kan min of meer bewust aangewend worden om de aandacht te trekken. Wij hebben immers vaak den indruk, dat wij niet duidelijk genoeg zijn bij ons spreken ²⁾. Wanneer de gespreksgenoot onwillig is, niet reageert, hameren wij er onze woorden bij hem in. gr. Aristophanes, Pax 157 *τί ποιεῖς, τί ποιεῖς*, du. dialect Anzengruber, Werke 6, p. 144 *ich kann nit. Jakob, ich kann nit*. Goethe, Clavigo, Werke 11, 87 *Ich muss! Ich muss!* fr. S. Monnier, Scènes populaires (Paris 1846) 1, 108 *Ne pleurez pas, mam'selle Olympe, ne pleurez pas*. Servisch, Kapper 1, 8 *Höre mich, o höre mich Sjeweditch Iwan*. Tompakēwasch (dialect Minahassa) VBG 47 p. 62 *timorööro-timorööro e kimukoko se kōko* „ontwaak, ontwaak! gekraaid heeft de haan”. soend. Kab. p. 8, 12 (Kabajan, quasi pijn hebbend) *adoeh aing, adoeh aing!* Bijdr. 40 p. 50, 13 *Owah, tjoba, Djompong, tejangkeun, owah, geura tejangkeun*. Beleefdheid en ontzag voor een hoogereren in rang leiden tot herhaalde verontschuldigen: mal. Pap. II p. 57 (de otters bij koning Salomo) *daulat toeankoe, ampoen toeankoe, beriboe-riboe* ³⁾ *ampoen, sembah patik harapkan diampoen; Hg Th. p. 34 daulat toeankoe sjah alam, patik hamba jang hina mohonkan ampoen dan karoenia, beriboe-riboe ampoen* ³⁾, *takoet patik sekalian hendak berdatang sembah; djika diampoen doeli jang mahamoelia maka beranilah patik sekalian berdatang sembah*. In het Maleische kunstdicht komt herhaling voor als lyrische abundantie ⁴⁾. Sj. Bid. p. 4, 21b—p. 5, 5b (een vader, die

¹⁾ OTTO WEINREICH, Trigeminatien als sakrale Stilform, Studi e materiali delle religioni IV, Roma 1927.

²⁾ Echter ook hier hebben wij te onderscheiden de gevallen, waarbij alleen al de intensieve emoties, onder invloed waarvan wij spreken zonder dat wij op de noodzaak t. o. v. den hoorder letten, tot herhaling drijven.

³⁾ „Affektische Übertreibung”: E. HOFMANN, Ausdrucksverstärkung, pp. 1 vlgg.

⁴⁾ Dit heeft zich ontwikkeld uit wat in gewone spreek- en omgangstaal leeft. Vergelijk onze liedjes als *slaap, kindje slaap*, etc.

zijn kind in slaap sust) *Boeah hati, tidoerlah toean / Tidoerlah njawa, tidoer anakanda / Tidoer tjahaja mata ajahanda / Djanganlah sangat bertjintakan boenda / Hendak dibawa boekannja moedah / Tidoerlah anakanda tjahaja makota / Anak ajahanda, bidji mata / Tinggalmoed djangan sangat bertjinta / Koeserahkan kepada Toehan Semesta / Tidoerlah anakanda boelang hoeloe / Biarlah ajahanda berdjalan dahoeloe / . jav. Ajoë II p. 46, 19 O soekoer, Minah, soekoer . . . ; o. c. p. 48, 7 ora, ora Minah, ora dadi apa „nee, nee, Minah, 't doet er niet toe". soend. Bijdr. 40 p. 59, 10 adeuh, gampang, raka, gampang; W.S. Soenda p. 106, 25 geuning Bosètèk kènèh, Bosètèk kènèh baè! „kijk, 't is nog steeds B., 't is nog steeds B." (tegen iemand, die overtuigd moet worden, dat zijn naam, die veranderd was, nog op hetzelfde neerkwam als zijn oude naam Bosètèk). Chïastische herhaling kan nog nadrukkelijker werken. Op de onderdeelen van een mededeeling kunnen immers op deze wijze, doordat ze beurtelings voorop geplaatst worden, in het bijzonder de aandacht gevestigd te worden. ital. (roep van een koopman in Napels) *tre campane sette lire! sette lire tre campane!* Tompakëwasch VBG 47, p. 61 *Wailan aitantua a se tou ico pangaringarian / Ico pangari pangiran e tou ambawo in tanah*, „o machtige (goden), de menschen steunen op u, op u steunen de menschen".*

Een derde vorm van herhaling is de zg. malende Wiederholung¹⁾, die dient om de intensiteit, den duur van de handeling concreet-aanschouwelijk voor te stellen: *De hooge tjemara's voor de residentiehuizen wuiven en wuiven, voorzichtig en zacht*²⁾. De herhaalde woorden volgen hier noodwendig onmiddellijk achter elkaar. du. *ich such' und suche und kann nichts finden*. In Bulgaarsche volksdichten komt deze herhaling vaak voor: *Muršo nimmt hervor die Flöte, bläst und bläst auf seine Flöte*³⁾. Assyrl.-babil. *Da laufen sie um ihn herum, laufen um ihn herum die Götter, laufen um ihn herum die Götter, seine Väter, laufen um ihn herum die Götter*⁴⁾. soend. Kab. p. 44, 6 *mitohana ret deui-ret deui ngareret koe djoeroe panon ka si Kabajan* „zijn schoonvader keek opnieuw en keek opnieuw langs zijn ooghoeken naar Kabajan"; Paeh dipp. p. 27, 7 *mas Dirman pok deui-pok deui ngomong kitoe*. In pantoens: jav. pant. n° 22 *Tak oekiri, tak oekiri / Nèk boendel, pena*

¹⁾ E. HOFMANN, Ausdruckverst., Cap. I.

SCHIEPEK, Der Satzbau der Egerländer Mundart II, Prag 1908, pp. 530 vlgg.

²⁾ HENRI BOREL, Wijsheid en Schoonheid uit Indië², Amsterdam, p. 9.

³⁾ Bulgarische Volksdichtungen, übersetzt von AD. STRAUZ, Wien und Leipzig 1895, p. 140.

⁴⁾ JENSEN, Keilinschr. Bibl. 6, 1, 24, 64.

oengkal | Tak pikiri, tak pikiri | Nèk njoendel, pena tinggal //). Op Indonesisch taalgebied is dit verschijnsel over het algemeen gegrammaticaliseerd: de verdubbelingsvormen duiden o. a. immers het begrip, door het grondwoord uitgedrukt, in intensieven vorm aan.

Herhaling kan ook het gevolg zijn van denkeconomische tendenzen. Het verhaal of betoog kan niet lineare-recta afgewikkeld worden, men moet zoo nu en dan even rusten, even recapitulereen: *hij deed dit; toen hij dit gedaan had, deed hij dat* ¹⁾. ned. (wanneer een volwassene tot een kind spreekt ²⁾), i. c. moeder tot kind:) *eerst gaan wij zelf eten en als wij gegeten hebben, dan gaan wij de eendjes voeren*. Karo-Bataksch VBG 56, 1 (1907) p. 64 *ngèrabi kita lèbe bibi, nina si Bèru Dayang. Ènggom dung juma i-rabi bèru, nina Sarindu Tubuh. Di ènggo i-rabi, i-tabahi, nina Bèru Dayang. Di ènggo tabah, i-èrdah, nina si Bèru Dayang. Di ènggo i-èrdah, i-suluh, nina, di ènggo i-suluh, i-angkut, nina, di ènggo i-angkut, i-lingke, nina, di ènggo i-lingkè, i-èrdangi, nina si Bèru Dayang* „Laten wij eerst het onderhout gaan kappen, tante, zei B. D. 't Onderhout van den akker is gekapt, meisje, zei S. T. Als 't onderhout gekapt is, dan moeten de boomen geveld worden, zei B. D. Als de boomen geveld zijn, moeten de takken afgehouden worden. Als de takken afgehouden zijn, moet er gebrand worden, zei ze. Als er gebrand is, moeten de onverbrande resten op hoopen gesleept worden. Als de onverbrande resten op hoopen gesleept zijn, moet de grond van wortels etc. gezuiverd worden, zei ze. Als de grond van wortels etc. gezuiverd is, moet het veld bepoot worden, zei B. D.” mal. Hik. Angk. p. 22A *Maka laloe santaplah. Soedah santap sirih maka laloe kata sang praboe A. itoe*. Vaak bij de stereotype beschrijvingen van eet- en drinkfestijnen, bv. Hik. Angk. p. 22B . . . *dan segala radja² itoepcen santaplah. Setelah soedah santap maka minoeman diperidarkan*

¹⁾ Verwant is het verschijnsel van het gebruik van stopwoordjes („Flickwörter”): du. (dialect) *Dat kan wol wesen, segg ik, dat he krank is, segg ik*, etc. In een Karo-Bataksch volksverhaal VBG 56, 1 (1907) p. 60 *E, pulahina agina ku lau. E, kalak mombak kahe², iya mombak kolu². E, masir miya ku, tapin dilaki. E, 'nggawang iya ku rumah, 'nggawang kutèruh karang* etc. „Wel, zij liet haar broertje los in het water. Wel, anderen drijven met den stroom mee, hij dreef tegen den stroom op. Wel, hij spoelde aan land bij de badplaats der mannen Wel, hij kroop naar het dorp, hij kroop onder het huis”. Door veelvuldig gebruik is dit stopwoordje *e* vrijwel tot voegwoord uitgesleten.

²⁾ Vele primitieve taalverschijnselen duiken op in de taal van meer ontwikkelde, wanneer zij tot minder ontwikkelde spreken, zelfs meer dan in de taal der minder ontwikkelde onderling. In het eerste geval wordt er immers naar gestreefd zoo duidelijk mogelijk te zijn.

oranglah. Setelah soedah makan dan minoem itoe maka . . . ; Hik. Angk. p. 22B—24A (beschrijving van het maken van morgentoilet) . . . serta pergi mandi. Setelah soedah mandi maka laloe santaplah. Setelah soedah santap maka laloe memakai selengkap pakaian. Setelah soedah lengkap maka . . . Ongeveer gelijkkluidend is de passage Hg. Th. p. 52, 8, waarin Hang Djebat gebruik maakt van de toiletbenoedigdheden van den vorst. soend. (Bantënsch dialect) TBG 56 p. 78 *Tëroes balik ka imahna. Barang datang, . . . jav. TBG 31 p. 48 Ingang sinoehoen kangdjeng soeltan woengoe goné saré bandjoer sembahjang ngisa. Bakda sembahjang ora soepé anjiosaké karsané . . .* Zelfs in poëzie als de kidung: Bijdr. 23 (1876) p. 14 (Balineesche kidung) *Sampun surup sang hyang suryâ / wengi dawuh tigâ mangkin / hanadah sirâ sang katong / kalih hidâ raden galuh / kalawan sri pramiswaryâ / rantênadji / sampun sami anadah // sawusé mangkin anadah / kawuwusan raden dewi / mungguh dane ring paturon / „eenigen tijd na zonsondergang / ongeveer ten tien ure / gebruikte de koning het avondmaal / met de koningin, de prinses / en de gemalinnen van den tweeden rang / Zoodra de maaltijd afgeloopen was // nadat de maaltijd aldus was afgeloopen / begaf de prinses zich naar de slaapkamer /”* (in het tweede vers wordt de herhaling nog eens herhaald). Dezelfde tendenz is merkbaar aan het gebruik van voegwoorden als mal. *setelah soedah maka . . . , setelah itoe maka . . . ; jav. barang wis rampoeng bandjoer* (bv. TBG 31 p. 55); soend. *sanggeusna kitoe* (bv. TBG 56 p. 79), *geus kitoe* etc.

Primitieven gebruiken graag een omhaal van woorden; geen détail ontgaat hun. „Der gefühlvolle Anteil an Menschen und Dingen” is de bron van de zg. „epische Breite” ¹⁾. mhd. Diokletians Leben p. 134 *So unser Herre wil slaffen gan / In dem Tage als er pfligt / Und nider an das Bette geliget / Und er entslaffet schiere* „wanneer onze meester inslaapt”. In de Badoeische pantoeven verhalen ontmoeten wij vele voorbeelden, o. m. Bijdr. 40 (1891) p. 62, 25 *Soemping damping dongkap datang / goeroedag ka nagara Pasir Batang / datang ka djaba koeta / dër ngadëgkeun deui papangoengan / gek tjaralik di papangoengan / ngabaris para pawistri / ngadjadjar para ponggawa* „hij arriveerde, kwam nader bij, bereikte, kwam aan in / stormde binnen het land Pasir Batang / kwam buiten de stad aan / richtte een koepelvormige verhooging op / ging zitten op deze verhooging / de edele vrouwen gingen in rijen zitten / de ponggawa’s schaarden zich in gelederen /” (= „hij kwam haastig aan buiten de stad P. B., richtte een k. v. op, waar de edele vrouwen en ponggawa’s gingen zitten”). mal. v. d. Tuuk Mal. Lsb.

¹⁾ SCHERER, Litt. Gesch., p. 166.

p. 5, 10 *harimaupoen pergilah kepada soeatoe doesoen, dilihatnja seorang kanak² bermain-main, penoeh dengan pakaiannja, laloe ditangkapnja oléh harimau itoe dan ditanggalkannja segala pakaian kanak² itoe, laloe diambilnja, dibawanja poelang*; Hik. Angk. p. 85B *Kelakian maka terseboetlah perkataanja Kasat berdjalan. Maka sampailah pada anak-radja² jang empat poeloeh itoe serta menjembah. Maka laloe ia memberi soerat itoe serta disamboetnja oléh anak-radja jang bernama Koeda Ginangoen itoe serta diboekanja, maka laloe dibatjanja . . .*; Spat L. en V. p. 3 (*een vliegergevecht*) *Maka lajang² radja Ahmad poen berdekatlah dengan lajang² Hang Isi Pantas, laloe bergésél, maka tali lajang² radja Ahmad poen poetoelah, hanjoet ke-Tandjoeng Djati. Wendingen als masoek menghadap „komen en zijn opwachting maken”, toeroen poelang keroemahnja „afdalen (nl. van de verhooging, waarop de vorst zetelt) en naar huis gaan”, naik doedoek menjembah „bestijgen (van de genoemde verhooging) gaan zitten en de sembah maken” wijzen op een onvermoeide zucht tot beschrijving in details.*

Deels omdat er geen andere mogelijkheid is wegens ontbreken van ingewikkelder en compacter constructies, deels „ausdruckverstärkend” is het verschijnsel, dat een zinsdeel herhaald wordt terwijl een daarmee in betrekking staand zinsdeel verandert en zich verder ontwikkelt. Men kan hier spreken van voortbordurende stijl.

Ontwikkeling van subject (komt relatief zeer veel voor): mal. Hg Th. p. 4, 11 *karena perahoe jang datang itoe tiga boeah dengan besarnja dan sendjatanja poen banjak dan orangnja poen banjak* „want de schepen, die aankwamen waren drie in aantal en groot en hun wapens vele en hun manschappen vele”; o. c. p. 6, 4 *maka Hang Toeah poen mengoenoes kerisnja dan jang keempat sahabatnja mengoenoes kerisnja* (Hang Toeah wordt als hoofdpersoon apart vermeld); o. c. p. 7, 15 *adapoen nama hamba ini Hang Toeah dan jang keempat ini saudara hamba seorang Hang Djebat namanja dan seorang Hang Kestoeri namanja dan seorang Hang Lekir namanja dan seorang Hang Lekioe namanja.*

Ontwikkeling van object: soend. TBG 60 p. 81 (*dongeng*) *naha, mënding mana, njokot pare, njokot barang?* jav. VBG 44 p. 228, 9 (*Partasoedarma, verliefd*) *i adi, i adi, soewawi koela emban saboek, soewawi koela emban odjong.* mal. Spat L. en V. p. 9 *maka soeltan Mahmoed poen terlaloe soeka menengar boenji soerat itoe dan menengar kelakoean Seri Déwa Radja tatkala di Pahang.*

Ontwikkeling van „adverbium”: soend. Paeh dipp. p. 21, 29 *moegi² Goesti masihan toeloeng ka abdi anoe keur nandang bingoeng nandang balangsak . . .*

Van praedicaat: soend. Paeh dipp. p. 27, 8 *geus sedjen roepa, sedjen*

ngaran. jav. Djawa XIV p. 228 (bezweringsformule) *kala² kasihan, sang kala nginté, sang kala² laré, sang kala² kageman, dènkoe sang kala² karwawatan.*

Van afhankelijk substantief in een possessiefbetrekking: jav. Ajoe II p. 55 *roemaos boten kadoegi ningali padang ing soerja toewin padang ing remboelan ing wantji daloe.* mal. Spat L. en V. p. 23 (uit een betoog van Abdoellah bin Abdoelkadir) *seperti ketjoeli kebanyakan soerat² orang Melajoe dan soerat² radja².*

Terwijl het gezegde verandert, wordt de negatie dikwijls herhaald: jav. Pak Bandjir p. 24, *5 bola-bali ora sida ambles, ora sida pedot ambekané.* mal. Sid. Rama p. 132 *akoe boekan boedakmoe, boekan poela hambamoe.* In affectief taalgebruik blijkt het niet voldoende de negatie eenmaal te gebruiken. Ook combineert men in meer primitieve taal niet gemakkelijk bv. twee subjecten met één praedicaat of één negatie.

Verwant hiermee zijn gevallen als *und setze ich Haken dran, kleine Haken dran.* „Die Vorstellung von der Kleinheit taucht erst später auf”¹⁾. Karo-Bataksch VBG 56, 1 (1907) p. 62 *gëlarndu si Raja Bulan, nina, Si Raja Bulan Malela, nina* „je naam zal zijn Radja Boelan, zei hij, Radja Boelan Malela, zei hij”. Vergelijk ook p. 62, 2 v. o. Het schijnt dat een lange naam niet ineens uitgesproken kan worden, men moet eerst een aanloop nemen. Het „ademscheppende” karakter blijkt ook duidelijk uit het volgende voorbeeld: Karo-Bataksch o. c. p. 91 *kita ga giya 'ndiya rukum, rukum kalak rubat itengah jabuna* „al zou je kunnen richten, richten over lieden, die in huis vechten . . .” jav. (Soerakartasche spreektaal) TBG 31 p. 26 *endi doewitkoe-doewitkoe ana teken kiji, doewit dinar doewit kertas.* mal. Spat L. en V. p. 3 *maka pinang itoe bermajang, terlaloe besar majangnja.* Vergelijk in dit verband ook het in Indonesische talen welbekende zinstype: mal. Hg Th. p. 11, 3 v. o. *Maka berboenji poela orang gempar ditengah pasar itoe terlaloe hoeroe-hara boenjinja* „daarop klonk er een geraas op de markt, zeer verward was de klank ervan”.

In primitieven betoogtrant wordt, wanneer hiertoe aanleiding bestaat, een mededeeling ontleed in een positieve en negatieve phase; de ontwikkeling van het betoog is schematisch, waarbij dan ook woordherhaling optreedt. Tompakëwasch VBG 47 p. 63 *matuari ka rëen si ëndo wo si lolöön bëru | muntëp iö si ëndo, mantango mai si lolöön bëru |* „wanneer de zon pas uit het oosten opgaat, spijt het u nog niet, (maar) wanneer de zon op zijn hoogtepunt zal zijn, dan komt de spijt”. ojav.

¹⁾ HELGA ENG, Zs. f. angew. Psychol., Beiheft 8 (1914), p. 18 vlg.

TP. p. 84, 6 *iděp ning hulun tanana wwang çasiwak, ih, dadi hana wwang çasiwak* „ik dacht, er is geen mensch met één kant, zie, er is (wel) een mensch met één kant”; o. c. p. 103, 16 *kunang bhatāra Guru ta pwan kahanan krođa sira ngūni, mangke sira kapwa tan kanaan krođa* „eerst was god G. boos, daarna was hij niet (meer) boos”.

Beleefdheid en hoffelijkheid spelen een groote rol in de Indonesische samenleving. Dit komt ook tot uitdrukking in de omgangstaal. Het gebruik van antwoordpartikels „ja” en „neen” is zeer sporadisch en geldt als hoogst onwillevend. Meestal is het antwoord een herhaling van de vraag in positieven vorm. ojav. TP p. 123, 10 v. o. *Jhah, si Těnggěk, mangrěngö kita?:: Mangrěngö si pinun* „Wel, Těnggěk, heb jij het gehoord?:: Ik heb het gehoord”. soend. W. S. Soenda p. 116, 18 *Kaharti maksoedna?:: Soemoehoen kahartos.* jav. W. S. Djawi p. 198, 1 *Gabah pakaning berkoetoet apa wis tjaos?:: Tjaos.*

In verhalenden stijl komt het vrij dikwijls voor, dat men, voordat men verder gaat, nog eens terugkomt op datgene, wat men tevoren verteld heeft. Men vat de gebeurtenissen dan nog eens samen. In de hikajatstijl is dit zeer gewoon: mal. Hik. Angk. p. 79A *Maka ramailah orang barisan itoe bertaroehan: adalah jang bertaroehkan goloknja dan pedangnja dan topinja dan doewit dan adalah jang diapit dan jang mengapit. Maka terlaloe amat rioeh-rendah orang barisan itoe bertaroehan.* Een voorbeeld uit een Soendasche dongeng: TBG 60 p. 70 *sanggeus ngomong kitoe, eta maoeng geus teu koewat nahan amarah, nja kitoe deui boehaja; pada geus teu koewat nahan amarah.* Men denke in dit verband ook aan het ophalen van een woord voor „zeggen”: lomb. TBG 45 p. 34 *Mèmè^eipun raris mesaur, pesaur mèmè^eipun . . .* „vervolgens sprak zijn moeder, het zeggen van zijn moeder was aldus . . .” soend. W. S. Soenda p. 4, 14 *andjeunna goemoedjeng bari sesaoeran, saoerna: . . .* mal. Hg Th. p. 5, 6 v. o. *maka kata Hang Djebat sambil menangkiskan seligi dan damak soempitan dengan seligi pada tangannja itoe, katarja . . .*

Gebeurtenissen kunnen in den loop van het verhaal nogmaals aan de orde komen, hetzij dat ze nogmaals plaats hebben, hetzij dat ze in den mond gelegd worden van een persoon, die in het verhaal optreedt. Ook een dergelijk geval geeft aanleiding tot het opnieuw zeggen van wat al meegedeeld is. Deze vorm van herhaling ligt echter buiten het bestek van dit werk. Wel echter verdient hier de aandacht het verschijnsel, dat optreedt, wanneer er verteld wordt, dat iemand verzocht wordt iets te doen, waarna (meestal onmiddellijk) volgt, dat hij het doet (of niet doet): Karo-Bataksch VBG 56, 1 (1907) p. 63, (volksverhaal) *Ēlkěp kam gělah kuliki si mangki-angki. E, i-ěltěpna*

kuliki si mangki-angki „Schiet gij toch dien hoogvliegende kiekendief met het blaasroer. Hij schoot met zijn blaasroer op dien hoogvliegende kiekendief”. mal. v. d. Tuuk VII p. 9, 1 v. o. (vrouw, die dorst heeft) *toean angkatkan kiranja kepala hamba, maka toeanhamba toeanangkan air itoe kemoeloet hamba. Maka diangkatkan Badoej itoe kepalanja serta ditoeangkan air kemoeloet Hasanah* „til mijn hoofd alstublieft op en schenk het water in mijn mond. De Bedouien tilde het hoofd op en schonk het water in den mond van H.”; o. c. p. 77, 4 *Maka dititahkan oléh radja itoe beberapa orang daripada sahanjanja menoenggoei soeatoe tempat pada djalan raja. Maka barangsiapa laloe darisana disoeroehnja mintai tjoekai pada tiap² seorang soeatoe dirham. Maka segala sahaja itoepoen pergilah menoenggoei djalan raja itoe, maka dimintainja pada segala orang jang berdjalan itoe pada seorang soeatoe dirham. Spat L. en V. p. 4 Maka kata radja Tjampa pada seorang hambanja: Pandjat oléhmoé pinang itoe, lihat apa dalam majang pinang itoe. Maka dipandjat oléh boedak itoe, laloe diambilja majang itoe, dibawanja toeroen.* Deze gevallen zijn uitvloeijsel van den omslachtigen, moeizamen, niet over veel samenvattende termen beschikkenden, eenvoudigen verhaaltrant van hem, die weinig tegelijk kan omvatten en wiens betoog slechts van stap tot stap kan voortschrijden.

Ziedaar enkele herhalingsfiguren, die een meer algemeen karakter dragen: Woorden, zinnen en zinsdeelen worden meestal onmiddellijk na elkaar herhaald. De oorzaken vinden wij — kort samengevat — in invloed van emoties (affect) op het spreken en in het streven naar sterkere uitdrukking eenerzijds, anders in den primitieven, zeer eenvoudigen trant van de compositie.

§ 2. Parallelisme, herhaling van eenzelfde zinsschema.

In all repetition, where the repeated unit consists of more than a single word, parallelism is found.

F. G. Hubbard, Publ. of the Mod. Lang. Ass. of Amer. XX (1905), p. 34.

De taaluitingen, die het onderwerp vormen van het navolgend onderzoek dragen grootendeels — en met dit als achtergrond worde steeds rekening gehouden — een primitief karakter ¹⁾. Kenmerkend

¹⁾ Voorbeelden a contrario, ontleend aan meer ontwikkelde stadia van de behandelde talen, worden beneden gegeven.

voor de primitieve geesteshouding is o. a. een gevoel voor herhaling, een hechten aan het gelijke, het ongedifferentieerde, het symmetrische, het schematische, zooals dit zich ook in de natuur openbaart. Voor een goed begrip van het verschil herhaling van hetzelfde en afwisseling, m. a. w. de evolutie van het gelijke tot het ongelijke en de daarmee gepaard gaande subordinatie ga men te rade bij een uitspraak van Goethe ¹⁾, hoewel deze meer bedoeld is als biologisch principe: „Je unvollkommener (lees: primitiver) das Geschöpf ist, desto mehr sind die Teile einander gleich oder ähnlich, und desto mehr gleichen sie dem Ganzen. Je vollkommener (lees: kultivierter) das Geschöpf wird, desto unähnlicher werden die Teile einander. In jenem Falle ist das Ganze den Teilen mehr oder weniger gleich, in diesem das Ganze den Teilen unähnlich. Je ähnlicher die Teile einander sind, desto weniger sind sie einander subordiniert. Die Subordination der Teile deutet auf ein vollkommeneres Geschöpf“.

De scheppingen (in ruimen zin, dus ook de taal) van den primitieven geest getuigen van een leven dicht bij de natuur. Elke bijzonderheid uit zijn omgeving heeft voor hem beteekenis, geen detail is hem onverschillig ²⁾. Dit manifesteert zich in de taal o. a. als parallelisme, het voorkomen van min of meer gelijkgebouwde, gelijkvloeiende, in evenwicht verloopende zinnen, die één logisch geheel vormen. Een andere bron van dit stijlverschijnsel ligt in den zieleinhoud, het gemoeds- en gedachteleven van den primitief, dat een „diffuus“, complex karakter vertoont zonder centralisatie, met weinig subordinatie, overwegend gecoördineerd. Gegeven de correlatie tusschen taal en denken, geschiedt zijn spreken, voordragen, improviseeren in korte zinnen, veelal volgens een bepaald schema, onderling groote overeenkomst vertoonend wat woordmateriaal, intonatie en rythme betreft. Karo-Bataksch VBG 56 (1907) p. 60 *-i-gandana cimpa, i-bërekëna man Anak-Mëlumang, tērkyam-kuyam Anak-Mëlumang. I-gandana polasicalung, i-bërekëna man Anak-Mëlumang, tērsirup-sirup Anak-Mëlumang. I-gandana ka galuh, i-bërekëna man Anak-Mëlumang, tērdilat-dilat Anak-Mëlumang* „hij kocht meelkoeken, hij gaf deze aan A.-M., deze mummelde eraan; hij kocht een beker palmwijn, hij gaf dien aan

¹⁾ Einleitung zur morphologie, geciteerd door A. WERNER, Ursprünge der Lyrik, München 1924, p. 1.

²⁾ A. KNABENHANS, Schweiz. Arch. f. Volksk. 23, pp. 144 vlg.

Hiervoor pleit ook, dat „Termini, die Naturobjekte und Naturerscheinungen bezeichnen.... gehen in erstaunlicher Fülle durch das IN Sprachenreich“. R. BRANDSTETTER, Wir Menschen der indonesischen Erde VIII, 2, Das Abstraktum in den indon. sprachen, Luzern 1933, p. 14.

A.-M., deze slurpte er even van; hij kocht pisang, hij gaf deze aan A.-M., deze likte er even aan”.

Wij, althans bij voorbereide logisch-intellectuele taaluitingen ¹⁾, wij passen centralisatie en subordinatie ²⁾ toe om ons duidelijk verstaanbaar te maken en het volle licht te laten vallen op het belangrijkste, de kern van onze mededeeling. Anders bij den primitief, die succesief denkt; datgene, wat hem het eerste opvalt, ook het eerste uit ³⁾ en zoo achtereenvolgens een relaas levert van iets dat voorgevallen is of een beschrijving geeft van een voorwerp, dat hij tegengekomen is, zonder dat hij zijn indrukken eerst verwerkt, zijn verstand te hulp roept ter ordening van zijn gedachten en woorden ⁴⁾.

Parallelisme is in eersten aanleg dus een verschijnsel van simpliciteit, doet zich voor in milieus, waar het gevoelsleven minder is onderdrukt, waar niet streng logisch wordt gedacht, waar eenvoudigweg zonder strenge gedachtenconcentratie in een bepaald schema, i. c. het par. schema gedacht en gesproken wordt, waar men niet gekomen is tot een hogere taalorde. De praedicatieve subordinatie, het samen koppelen van meer dan één subject of object met één praedicaat is niet primitief, daar het grammaticaal abstractievermogen vereischt. Uit een bezweringsformule van de Maleiers uit de Padangsche Bovenlanden Bijdr. 60 (1908) p. 485 *Akoe tahoe moela asal engkau djadi. Biring raja moela asal engkau djadi, biring tembaga moela asal engkau djadi, biring ranga moela asal engkau djadi*; Mal. Mag. p. 598 (bezweering van wild gevogelte) *mati mengkelan boeloe, mati mengkelan darah*. soend. Bijdr. 40 passim (bezweering voor het aanvangen van een pantoenverhaal) (*Tjik orang diadjar ngawih,*) *sok moemoel barang poelangan, sok moemoel teu hade teu dipoelangan, sok moemoel barang babaneh, . . .*

Bij gelijkblijven van onderwerp en stemming, als nawerkingsverschijnsel heeft het par. vat op grootere uitingegeheelen, „alinea”'s en verzen. Hierbij speelt de geheugensteunende kracht van rythmisch-

¹⁾ Echter in onze gemoedstaal, wanneer wij ons laten gaan, in de taal der eenvoudigen, kinderen en imbecielen treffen wij bijzonderheden aan, die kenmerkend zijn voor primitieve taalstadia.

²⁾ „Das Affektische vermannigfalt, das Logische vereinfacht” (SCHUCHARDT, geciteerd door W. HAVERS, Handbuch der erklärenden Syntax, p. 160).

³⁾ Op verschijnselen als hysteron proteron, die met parataxis vaak samengaan, gaan we hier niet in.

⁴⁾ Gekarakteriseerd als „narratio-stijl” door J. MAROUZEAU, *Traité de stylistique*, Paris 1935, p. 220. „Denken komt na spreken”, vgl. E. MARTINAK, *Zs. für die Österr. Gymn.* 1898 p. 4; CHR. BÜHLER, *Zs. f. Psychol.* 1919 pp. 194 vlg.

geordende formules een groote rol. ojav. Bijdr. 8 p. 229 (de sanctie van een eedformule) Wanneer iemand de geboden van den vorst niet nakomt, dan: *jwah tasmāt karēmakēnnya | lēbok ri sang hyang dalēm er | sanghapēn dening wuhaya || yan mara ring tēgal | sambērēn ring gēlap | bwangakēna dening aliwawar | utalakēna dening alisyus | pulirakēna dening dewatā | sakitēna dening piçāca banaspati dēngēn sānak | pulirakēna dening dewa rākṣasa | dēmakēn ing macan || yan para ring tēgal | manēmwakēna sungga wēlah || yan maparan-paran | mapagakēna muk | manandungakēna pangidulakēna dening dewa rākṣasa wwil detya dānawa ||*. Schematische versbouw: soend. Waw. Soel. p. 13, 1e vers *Ti lēbah pingping katoehoe, haoer tjoetjoek anoe djadi*; 2e vers *Ti lēbah bitis katoehoe, awi tēmēn anoe djadi*; 3e vers *Ti lēbah rarangan toeloj, bēt aja kawoe anoe djadi*. Bij beschrijvingen in Soendasche pantoenverhalen, die dienen gereciteerd te worden op traditioneele wijze: Bijdr. 40 p. 59, 1 *toeroen noe kasep Raden Singgoeroeh | dawung-dawung noe rek angkat pērang | silih awoer koe tjidoeh | silih boera koe pangabisa | silih tjolok siki bolor gilēr | silih tjaboet tjatjangtjoetan | silih banting bēbēngking | rekep keukeumbanganana Raden Tēgal ||*. Parallelschematisch de volgende alinea's uit een Jav. bezweringsformule (Medaha sekawan) Djawa XIV p. 229 *Ha na tja ra ka, wétan tirta pernah koelon koening roepané, makoetané kentjana. Pira balané? Wong sakeṭi. Apa pengowasané? Angleboer sakèhing lara, moesna ilang tanpa krana. La illaha illaloh, Moehammad doer rasoel Allah | Da ta sa wa la, koelon tirta pernah wétan, poetih roepané, makoetané slaka. Pira balané? Wong sakeṭi. Apa pengowasané? Angleboer sakèhing lara, moesna ilang tanpa krana etc. | Pa ḍa dja ja nja, kidoel tirta pernah lor, ireng roepané, makoetané wesi. Pira balané? etc. | Ma ga ba ṭa nga, lor tirta pernah kidoel, abang roepané, makoetané tembaga. etc. ||*

Niet alleen naar den vorm, ook naar de beteekenis kunnen de leden van een par. een zekere overeenstemming vertoonen. Deze overeenstemming kan verschillend zijn. In de eerste plaats kan het eene lid van het par. variëren t. o. v. het voorgaande, d. w. z. een hetzij geheel synonieme hetzij naar logischen inhoud gelijkwaardige herhaling zijn van het voorgaande lid. Verschillende psychische factoren kunnen hierbij een rol spelen, waarvan de meest algemeene zijn — en deze gelden evenzeer voor de zuivere herhaling — overweldiging door indrukken, sterke prikkeling van het gevoelscentrum, obsessie door een bepaalde gedachte, die meerdere malen tot uiting wordt gebracht. fr. (spreektaal) Monnier, Scènes populaires, 1, 47 *Mais il m'faut ma veste, je veux ma veste*; 1, 162 *je veux ma place, il me faut ma place*, mal. (bezweringsformule om de ziel in het lichaam terug te roepen) Mal. Mag. p. 587

mari pada waktoe ini, mari pada ketika ini. De mensch in zijn verhouding tot hogere machten en krachten wacht in hoop en vreeze de beslissing op zijn smeekbeden af en tracht met woorden, waarin volgens zijn primitieve opvatting een magische kracht huist, zooveel mogelijk te bereiken. Hij bevindt zich in een felbewogen gemoedstoestand. Dit verklaart op zichzelf reeds de telkens terugkeerende woorden en zinswendingen. Daar het hier geldt uitingen van de lagere bewustzijnsfeer, dus afwezigheid van intellectueele overwegingen, zal de taal een zeer eenvoudige (syntactische) structuur vertoonen, waarbij het schematische en de relatief geringe afwisseling in woordenmateriaal de belangrijkste kenmerken zijn. Wanneer de formule de directe spontane phase is gepasseerd, dan kan men zich bewust worden van de accessoire functie van de stijlverschijnselen, i. c. van het par., van het plechtige karakter van de rythmisch geordende zinnen. Bewust kan men tenslotte streven naar versterking van indruk (één van de functies van het taalgebruik), naar een bijzondere intensivering van de kracht, die er in woorden ligt. mal. Mal. Mag. p. 586—587 *Mari Roeh kemari / Mari Semangat kemari / Mari Ketjil kemari / Mari Boeroeng kemari / Mari Haloes kemari //*. Het aanroepen van de ziel bij zijn verschillende benamingen doet vermoeden een streven naar pijnlijke nauwkeurigheid om toch maar de juiste te gebruiken.

Onder het motto „doppelt genäht hält besser” zijn spreekwoorden en zegswijzen vaak opgebouwd uit twee of meer synonieme deelen, die t. o. v. elkaar slechts verschillen in vorm, in woordmateriaal. mal. Wilk. I p. 420 *ikoet hati mati, ikoet rasa binasa* „wanneer je gevolg geeft aan (de ingevingen van) je hart, sterf je, wanneer je gevolg geeft aan je gevoelens ga je tegronde”; Wilk. I p. 165 *laolet mana ta^e berombak, boemi mana ta^e timpa hoedjan*; Wilk. I p. 533 *tahan pahat, tahan kèlang*; o. c. p. 565 *hilang ikan dalam keraboe, hilang kilat dalam kilau*. jav. Pig. p. 114 *nggagap toena nggajoeh loepoet* „al zijn pogingen mislukt” (het begrip „alle” wordt vertegenwoordigd door de synonieme herhaling). In het algemeen wint de spreuk aan vermaningskracht door een dubbelen inhoud. Ook elders komt dit verschijnsel voor. In groote verwondering over zijn wonderbaarlijk ontkomen aan den doodstraf roept iemand uit: mal. v. d. Tuuk VII p. 15, 5 v. o. *Siapa melepaskan hamba daripada terboenoeh dan meloepoetkan hamba daripada siksa* (let op de alliteratie).

Bij beschrijvingen van voorvallen, die indruk hebben gemaakt op den auteur, komt het nog al eens voor, dat deze pleonastische uitdrukkingswijze gebezigd wordt. mal. Gem. Ht. p. 35 (Wilk. I p. 437) *segenap negeri dimasoeki, segenap daérah didjadjahi* „alle landen trok

hij binnen, alle streken betrad hij". soend. Bijdr. 40 (1891) p. 53, 29 *angkatna naliktik boemi, angkatna nalangtang désa*. Lyrisch: Niassisch TBG 48 (1905) p. 344 (heldenzang) *Wa oi coda tehia omuso dodo / Wa oi coda tehia omuso mbo* | „wij zijn blijde in geheel ons hart / wij zijn blijde in geheel onze longen /". Balineesch (kidung) Bijdr. 11 (1876) p. 14 (8) *makakëmbanging nagarå / makadëwaning dyah lëwih / makasarining kadatwan* | „zij was de bloem van het land / een godin onder de schoone prinsessen / het pronkjuweel van het paleis /". mal. Sj. Bid. p. 3, 7a, 8a *Bertambahlah baginda hati gralabah / bertambahlah baginda sangat kesjoegroelan*; o. c. p. 4, 1b, 2a *Bersalinlah poeteri seorang perempoean / Bersalinlah adinda seorang poeteri* /. Voorliefde voor plechtig pathos, naast het streven naar emphase, is in den hikajatstijl, waarvan breeduitgesponnen beschrijvingen één van de traditioneele kentrekken zijn, niet verwonderlijk. Bepaalde stilistische verschijnselen, met name variatieparallelisme, worden gedragen door den algemeenen stijl van den tekst, i. c. uitvoerigheid, tot in details gaande beschrijving van personen, gebeurtenissen etc.

Vergelijkingen kunnen in zoo'n schema gevat worden en als bepaald type variatieparallelisme beschouwd worden. Datgene, wat vergeleken wordt, vormt een wisselende uitdrukking voor datgene, waarmee wordt vergeleken. mal. Wilk. II p. 552 *gadjah biasa terdorong, manoesia biasa telandjoer* „olifanten stooten gewoonlijk hun poot, menschen praten gewoonlijk hun mond voorbij", m. a. w. zooals de olifanten h. p. st., zóó praten d. m. h. m. v.; Wilk. I p. 419 *mati ikan karena oempan, mati sahaja karena boedi*; o. c. p. 163 *boelat air karena pematong, boelat manoesia karena moepakat*. De Indonesiër spreekt graag in vergelijkingen, toetst, tengevolge van zijn concrete denkwijze een bepaald, meestal abstract, gegeven aan een concrete parallel uit het dagelijksch leven. Deze gewoonte dient als uitgangspunt voor zijn lyrische ontboezemingen, in den vertegenwoordiger van de Maleische poëzie, de pantoen, die een parallel vindt bij vele volken op Java en Sumatra, wellicht ook elders. De eerste twee regels van de pantoen vormen veelal (soms is het verband tusschen a—b en c—d voor ons duister) een vergelijking voor wat volgt in de laatste twee regels: mal. *Darimana poenai melajang / Dari sawah toeroen kepadi / Darimana datang sajang / Daripada mata toeroen kehati* //. Hier vindt men traditioneel, bewust toepassen van genoemd stilistisch verschijnsel. Niet alleen de vorm, parallelisme, ook de inhoud brengt tusschen de deelen een sterke binding teweeg.

Een afzonderlijk type variatieparallelisme is die, waarbij het tweede lid van het par. een negatieve herhaling vormt van datgene, wat

positief in het eerste lid is uitgedrukt (en omgekeerd). Dit verschijnsel komt (ook bij ons) veelvuldig voor in de dagelijkse spreektaal, i. h. a. daar, waar men zich nadrukkelijk, realistisch uitdrukt. gr. Ilias 3, 82 ἵσχεσθ' ... μὴ βάλλετε. hd. *Du kannst jetzt gehen, du brauchst nicht mehr hier zu bleiben.* fr. *Laissez donc ce crépuscule! N'allumez pas la lampe!* Barée Adriani Wdb. p. 705 *Kebugisi karonya, masencangi, be malori* „zijn lichaam is met schubben bedekt, het is ruw, niet glad”. Uit een Soend. dongeng (volksverhaal): Kab. p. 24, 15 *ditarik-tarik oge, leungeunna tjitjing bae, teu oesik² atjan* „hoe hij ook trok, zijn hand bleef maar onbeweeglijk, hij bewoog zelfs niet”. mal. v. d. Tuuk VII p. 15, 3 *Maka ditanjai Hasanah akan sekalian meréka itoe: apa dosanja orang moeda ini, maka disoela orang. Maka sahoet meréka itoe: bahwa laki² itoe mengambil harta radja habis dimakannja, soeatopoen tiada tinggal lagi.* Altai-turksch Radloff, 1, 52, 712 *Ein Kriegszug hat alles weggeführt, nichts ist übrig geblieben.* Het volk houdt ervan er een schepje boven op te leggen, vooral in passages, waar men, in spanning, onder invloed komt van zijn gevoelens. Bij een plechtige voorspelling ook deze nadrukkelijke uitdrukkingswijze: ojav. Kuñj. p. 70 *sapandanda ning sang Yama iri kanyu, wastu hilanglah, wastu tanpangnani, sakweh ning sarwwasañjata ning sang Yama ri kanyu* „al de strafmiddelen van Yama tegen u zullen, voorwaar, zeg ik u, tenietgedaan worden, voorwaar, zeg ik u, geen uitwerking zullen hebben al de wapens van allerlei soort van Yama”. Ook in bezweringsformules, waar de herhaling een gewoon verschijnsel is, wordt dit stijlmiddel gebezigd om den vollen nadruk te leggen op een actie: mal. Mal. Mag. p. 594 *Boekannja akoe jang menggerak, 'Toh Boedjang Siboer jang menggerakkan* „Niet ik ben het, die beweeg, 'Toh B. S. is het, die beweegt”. jav. meisjesspelen n° 212 *akoe ora moelih, akoe arep loenga.* In de beide laatste voorbeelden is de volgorde negatief-positief met het eigen kenmerk van het veroorzaken van zekere spanning tusschen de beide zinnen „Ik wil niet naar huis terug, (wat dan wel?) ik wil uitgaan”. mhd. Lanzelot 882 *Und enlac ouch niht langer da; Er gienc hin uz zuo in zehant.* ofr. Roman d'Eneas 1782 *Ge ne porrai mie oblier. Memberra m'en tant com vivrai.*

De deelen van het parallelisme kunnen elkaar aanvullen in beteekenis, zij kunnen één hoofdgedachte analyseeren. Deze hoofdgedachte kan ipsis verbis uitgedrukt zijn, kan echter verzwegen zijn, kan voorop dan wel achteraan geplaatst zijn. In het laatste geval vormt ze een samenvatting van hetgeen eerst werd opgesomd. De begrippen, uitgedrukt in de leden van het par., kunnen in een polaire verhouding staan, een tweelingformule vormen of wel een detaillering beteekenen van het begrip in de hoofdgedachte uitgedrukt. mal. Mal. Mag. p. 596 *pergi*

keboekit ta^c dapat makan, pergi kelembah ta^c dapat minoem „naar de heuvels gaan en geen eten krijgen, naar de dalen gaan en geen drinken krijgen”. *Boekit-lembah polair, makan-minoem* tweelingformule: „nergens eten en drinken kunnen krijgen”. Andere versie: *keloerah ta^c boléh minoem, kedarat ta^c boléh makan.* „Evenredig” polair: soend. 100 Par. I p. 65 *oendoer kadeuleu poendoek, datang kadeuleu tarang* „weest openhartig”. Polair: Mal. Mag. p. 549 *Hai anak menteri goeroe, jang doedoek empat pendjoeroe ‘alam, djikalau baik toendjoekkan ‘alamat jang baik, djikalau djahat toendjoekkan ‘alamat jang djahat.*

Het aanvullingspar. is vaak uitvloeisel van de concrete denkwijze van den auteur, die inplaats van het abstracte hooger liggende begrip (genus proximum) de geanalyseerde begrippen gebruikt. Zoo wordt „van alle kanten” vertegenwoordigd door „uit het oosten, uit het westen” etc. Mal. Mag. p. 596 *Toeroenlah Si Radja Kapoer, Radja Poeding, Si Dajang Sampoeh dengan seratoes sembilan poeloeh | Toeroenlah ketanah toempoe ini | Toeroen dari oetara | Toeroen dari selatan | Toeroen dari timoer | Toeroen dari barat ||.* ojav. Kuñj. p. 56 *ikang mangetan etc., ikang mangalwar etc.* jav. Djawa XIV p. 229, kolom 2, 23. Hier heeft het richtingsparallelisme vat op een grooter uitingsgeheel dan één zin, nl. op een geheele alinea. Richtingspar.: *Minangkabausch TBG 39 (1897) p. 534* (uit een toespraak van den *tukang padato*, den professioneelen ceremoniemeester) *Punyo sambahlah sayo bagi sagalo paratiapan panghulu sayo nan diujuāng rumah . . .; Punyo sambahlah sayo bagi sagalo paratiapan panghulu sayo nan ditangah rumah . . .; Punyo sambahlah sayo bagi sagalo paratiapan panghulu sayo nan dipangka rumah* „Ik groet U, waardigheidsbekleeders, die aan het boveneinde in het huis zijt gezeten, . . .; Ik groet U, waardigheidsbekleeders, die in het midden van het huis zijt gezeten . . .; Ik groet U, waardigheidsbekleeders, die aan het benedeneinde in het huis zijt gezeten . . .”¹⁾. Voorwerpsspar.: jav. Djawa XIV p. 228 *Gendêrkoe ni Sorosoti, kenongkoe si Doerga-ngerik, gongkoe sang Naga-ngoewoeng, kenongkoe panggoegah atma, toetoekan ajam papetak, kang wajang katelah dalang kaloengloengan.* Titels (van koning Joedistira) VBG 44 p. 257, 8. De drang een beschrijving in den breedte te geven, een algemeene eigenschap in zijn onderdeelen te onderkennen is een kenmerk van primitieve visie, niet alleen in Indonesië. gr. Athenaeus VIII 360 c lied (op de zwaluw van Rhodos) (ἤλαθ', ἤλαθε χελιδὼν /) καλὰς ὥρας ἀγούσα / καλοὺς ἐνιαυτοὺς / ἐπὶ γαστέρα λευκά / ἐπὶ νῶτα μέλαινα etc. soend. Waw. Soel. p. 10 *taktakna taradjoe sari | rarajna boelan poernama | pipina kadoe sapsi |*

¹⁾ Vergelijk ook de adat-eedformule TBG 26 (1881) p. 536.

(waarbij de cola een even groot aantal syllaben bevatten¹⁾), „haar schou-
 ders waren welgevormde schouders / haar gelaat was als de volle maan /
 haar wangen waren als een part van de kadoevrucht”. jav. Djawa XIV
 p. 229 *dadakoe jang oela naga / naga pasah ring oentokoe / naga milet*
toelalékoe / gadīngkoe warna tjoeriga / tjangkemkoe mas, oentoe manik /
 etc. VBG 44 p. 243, 7 (gekermd van gewonde soldaten) *adoeh toegel*
poepoekoe, adoeh brodol oesoeskoe, eng toegel iroengkoe, élah poetoeng
tangankoe. Hierbij is de hoofdgedachte verzwegen: „ach mijn lichaam
 is zwaar gewond”, maar deze zou als men haar, en wel alleen, zou
 uitdrukken te objectief, niet intensief genoeg zijn. Met de hoofd-
 gedachte: jav. Djawa XIV p. 228 *ngantjik tengahé djagad limang prekara*
 etc. soend. Paeh dipp. p. 3, 10 *tidinja sakabeh koeli mimiti digarawe*
satjabak-tjabakna: toekang tembok mētakeun sendokna, toekang adoek
njodokkeun sēkopna, toekang matjoel ngoelangkeun patjoelna, toekang
nanggoeng moendak rantjatanana, . . .; TBG 60 p. 63 *kaeola keur tapa,*
napaan doewa perkara: hidji, teu rek ganggoe kana karēp batoer, kadoewa,
teu rek ngarah pati batoer. Hoofdgedachte achteraan: mal. Pert. I p. 34,
 8 v. o. *djika tiba kesoesian jang tidak diminta-minta, tentoelah laki*
dan isteri itoe / terapoeng sama hanjoet / terendam sama basah / menjoe-
roek sama boengkoek / dan melompat sama patah / tidak mendoea hati
lagi / sama² réla menanggoeng kesoesian (de hoofdgedachte nog weer
 neg.-pos.), ojav. TP p. 57, 2 v. o. *manusa jalu hulih sang hyang*
Brahmagawe, manusa histri hulih sang hyang Wisnugawe, pada lituhayu
paripūrṇna. Eén van de eigenaardigheden van de talen, hier onder-
 zocht, is het uitdrukken van een (abstracte) kwalificatie door een
 concrete dubbele etc. zegswijze, die deze kwalificatie illustreert. mal.
 Wilk. I p. 459 *datang ta^c berdjempoet, poelang ta^c berhantar* „komende
 wordt men niet verwelkomd, weggaande wordt men geen uitgeleide
 gedaan”, ter aanduiding van onbelangrijke gasten; Wilk. I p. 13
soeroeh ta^c pergi, panggil ta^c datang, adjak ta^c emboeh, van een
 onhandelbaar iemand; Wilk. I p. 473 *ringan sama mendjindjing, berat*
sama memikoel, van vrienden door dik en dun. Bij raadsels is de opgave
 zoodanig geredigeerd, dat uit het opsommen van enkele gegevens,
 eigenschappen, het gevraagde gereconstrueerd kan worden. De op-
 somming van de gegevens geschiedt veelal parallelistisch. soend.
 100 Par. II p. 34 *ka tjai djadi saleuwi, ka darat djadi salogak*. jav. VBG
 47, 2, p. 2 *ana wit gedé, pangé papat, kalima pantjir, kembangé loro,*
wetoené giliran, pentilé tanpa wilangan²⁾.

¹⁾ „In time sequences we have a feeling for symmetry only for the order
 of repetition and structural phrases”: BOAS, Prim. Art 320, p. 326.

²⁾ Opmerkenswaard is het veelvuldig voorkomen van chiasmatische posities in

Bij krasse uitdrukkingen, die indruk moeten maken op den hoorder, bv. wanneer de Soendanees zijn onschuld betuigt: *teu mais teu meuleum* „part noch deel hebben aan iets”. Bij een spannend moment uit een volksverhaal: Kab. p. 24, 10 *diragap tjitjing, ditjioeman tjitjing*.

Tenslotte kunnen de deelen van een par. naar de beteekenis een tegenstelling vormen. mal. Wilk. I p. 119 *anak sendiri disajang, anak tiri dibéngkék* „het eigen kind wordt bemind, het stiefkind wordt afgesnauwd”; o. c. I p. 214 *siapa tjepat boléh dahoeloe, siapa kemoedian poetih mata*; o. c. II, p. 96 *mana jang malas disalahkan, mana jang radjin dikasihi*; o. c. I, p. 412 *sedikit hoedjan, banjak jang basah* „veel geschreeuw, weinig wol”; Wilk. II p. 588 *oentoeng saboet timboel, oentoeng batoe tenggelam*; Pert. I p. 29, 25 *pandang djaoeh soedah kami lajangkan, pandang hampir soedah kami toekikkan*. jav. meisjesspelen n° 246, 3) *kemben kentjeng lara weteng, kemben kendo dipaido*. soend. 100 Par. I p. 36 *leutik tjahak, gëde tjohok* (let ook op de woordspeling) „kleine inkomsten, groote uitgaven”; o. c. p. 14 *batoe toeroen, keusik naek*. Terwijl bij synthetisch parallelisme de hoofdgedachte de begrippen overkoepelt en er een duidelijke en directe eenheid wordt gevormd, staan bij het antithetisch par. de begrippen lijnrecht tegenover elkaar en onderstreept het par. de tegenstelling. Inderdaad is hier ook sprake van een (hoogere) eenheid, van een hoofdgedachte. mal. Wilk. I p. 446 *moeloet kita disoeap pisang, boentoet kita didjangkit doeri*. jav. GR II p. 754 *bengi boeboehaning boedi, awan boeboehaning badan* „de nacht is het deel van den geest, de dag is het deel van het lichaam”, i. e. „'s nachts denken (overleggen), overdag werken (handelen)”; jav. pantoen n° 91 c, d *Isih tjilik èkèr-èkèran / Bésoek gedé rak ja éling* „Dat ze zoo bandeloos zijn komt, omdat ze nog klein zijn / Straks als ze groot zijn, komen ze weer tot inkeer”. soend. Kab. p. 42, 2 *ari datang kawas kilat, ari oendoer koendang iteuk*; W. S. Soenda p. 20, n° 45 (raadsel) *pondok leutik sërèg di panto, pandjang gëde logor di panto*. ojav. Kuñj. p. 63 *gawe hala ya ta hala katëmu, gawe hayu ya ta hayu katëmu*.

Het onderbrengen in verschillende categorieën brengt uiteraard moeilijkheden met zich mee, daar we hier te maken hebben met taalverschijnselen, die te grillig van aard zijn om ze ten allen tijde te kunnen classificeeren. De moeilijkheden kunnen tweeërlei zijn: Enkele voorbeelden kunnen zoowel bij de eene als de andere categorie onder-

het bijzonder bij Javaansche raadsels; vgl. VBG 47 p. 7 *dat ora sipat, sipat ora dat; ana roepa tanpa swara, ana swara tanpa roepa*. Ook elders: Djawa XIV p. 227 *nëtra ningsoen mas / selaka koeping ing wang*. Voorbeelden mhd.: BEHAGHEL, PBB 30 (1905) p. 452.

gebracht worden. Het is niet altijd gemakkelijk bv. om synthetisch van antithetisch par. te onderscheiden, daar het laatste in enkele gevallen een bijzondere vorm van het eerste kan zijn. Nemen we het genoemde voorbeeld mal. Wilk. I p. 446 *moeloet kita disoeap pisang, boentoet kita didjangkit doeri* „onzen mond stopt hij vol met bananen, onzen staart prikt hij met doornen”. Het tweede deel (*boentoet kita* etc.) vult het eerste gedeelte aan, al is het in tegenstelling; tezamen vormen de beide deelen de aanduiding van een onbetrouwbaar iemand. In de tweede plaats zijn er gevallen, die niet in de indeeling onder te brengen zijn. Zoo komt par. van vraag en antwoord veelvuldig voor. De hoorder neemt in zijn antwoord het schema van den spreker op. Deze symmetrische reactie is een uiting van aanpassingstendenz, ook van simpliciteit. Shakespeare Hamlet 3, 2 *Queen: Hamlet, thou hast thy father much offended. Hamlet: Mother, thou hast my father much offended.* Een bekende groet in het Rijnland is *Gott help üch*, die beantwoord wordt met *Gott dank üch*. Hierbij komt het zelfs zoover, dat, wanneer dit verschijnsel zich mechanisch doorzet, de logica uit het oog verloren wordt ¹⁾.

In de Archipel is dit een dagelijksch verschijnsel, daar dit parallelisme hier vooral gevolg is van beleefdheid, van beleefde aanpassing tusschen de gespreksgenooten onderling. ojav. TP 123, 2 v. o. *Kita si Těnggěk, syapa ngaranta wiku:: Byut Giri ngaran ing wwanng mangke; t. a. p. Ih, halměh si pinun, pađa hi kita makas ture. Byut Giri panembah kiteryyaku:: Ih halměh si pinun, pađa taya makas ture; o. c. p. 75, 6 Papat kwehning těndasta, sang hyang B.:: Ah, tāha, lilimak. těndasku, hyang Gaņa „Vier in getal zijn uw hoofden, god Brahma:: ach, neen, vijf hoofden heb ik, god Gaņa”.* jav. Senggoetroe p. 4 *Boeta Idjo: Embokmoe menjang ngendi? Senggoetroe: Menjang pasar, wa. B. I.: Ngěngěhané apa? S.: Ngěngěhané djenang, wa. B. I.: Ana ngendi? S.: Ana salang, wa. B. I.: Wadahé apa? S.: Wadahé pandjang, wa.* mal. Spat L. en V. p. 11 *Maka kata Toen Tědja: Siapa poela radja besar daripada Pahang ini? Maka kata si peloeloet itoe: Radja Melaka radja besar daripada radja Pahang ini (lagi dengan baik parasnja).* Gestileerd in de poëzie: Tompakěwasch VBG 47, 1 p. 66 *Am bisa ěn tiněkaan imopou makakělana:: Ituměka an puruk in Sinonsajan si mopou makatindung pasere „Waar is de mopou, met een kělana getooid,*

¹⁾ Hierbij sluit zich het verschijnsel van „echolalie” aan: lat. Pl. Trin. 634 *egone-tune.* H. O. OERTEL, Über grammatische Perseverationserscheinungen IF 31 (1912—'13) p. 62 vlg. Over „bevekkling” van antwoord van den gespreksgenoot (eng. *Shall I go?:: I shall go*) spreekt M. DEUTSCHBEIN, System der neuenglischen Syntax, Cöthen 1917, § 56, 4.

neergestreken?:: Op de Sinon-sajan is de mopou met gouden hoofddeksel neergestreken". jav. meisjesspelen n° 212 (b, 12) *Lèh-olèhé napa:: Lèh-olèhé poetri*; o. c. n° 144 *Tijang poendi:: Tijang Koedoes; Atoer-atoer napa:: Atoer-atoer wedoe; Widarané apa:: Widarané toekoel.*

Het voorkomen van par. is niet toevallig, het hangt samen met den aard van den tekst. Veelvuldig komt het voor in min of meer plechtige litteratuur, magisch-religieuze teksten, bezwerings-, eedformules, rechtsspreuken, beschrijvingen etc. Voor elk geval is na te gaan of het verschijnsel onbewust dan wel bewust tot stand is gekomen, of het voortvloeit uit psychische of affectmotorische omstandigheden, dan wel logisch-intellectuele oorzaken heeft. In de meeste gevallen zal men onbewuste drijfveeren moeten aannemen, in een enkel geval slechts, gezien het primitieve milieu, beheerscht de mensch den vorm. Een voorbeeld van het laatste is het parallele schema bij de pantoen.

§ 3. Anafoor, herhaling van woorden aan het begin van deelen van een parallelisme.

Het parallelisme ligt ten grondslag aan verschillende stijlverschijnselen. Vaak komt het voor, dat met behoud van hetzelfde zinsschema groote overeenkomst in woordmateriaal bestaat. Wanneer aan het begin van opeenvolgende zinnen één of meer woorden herhaald worden, hebben we te maken met de anafoor.

Deze herhaling is vaak een aanloop om met geheel of gedeeltelijk behoud van het zinsschema de gedachte voort te zetten, kenmerk van eenvoudigen stijl, veel voorkomend o. a. in de spreektaal. Bij Servische volksliederen: Kapper, 1, 9 (*Als sie nun durchs Feld von Budiese reiten*), *Lenkt sein Ross der König hinzu Todor, Lenkt es hin und redet zu ihm leise.* Altai-Turksch: Radloff 1, 75, 439 *Sein Schimmel wurde wie ein Füllen, Sein Schimmel wurde wie ein räuchiges Füllen.* osoend. TBG 56 p. 422 *rëgëpna tjinta nirmala / na pakeunna tjoedoek ka poehoen / na pakeun datang ka tangkal / na pakeun nëpi ka djati / „spits u op onberispelijk verlangen / om te doorgronden den aanvang / om te geraken tot het begin / om te komen tot den oorsprong (van uw zijn)“.* mal. Pert. I p. 21 *soedah banjak nan kami lihat, soedah banjak nan kami rasai* „veel reeds heb ik gezien, veel reeds heb ik ondervonden“. Volle nadruk op *soedah banjak*. O. c. p. 12, 20 *hanja mestilah kelimalimanja, baharoelah berhasil pekerdjaannya, baharoelah dapat saja menoelis* „zij (de vingers) moeten met z'n vijven zijn, eerst dan heeft het werk succes, eerst dan kan ik schrijven“. ojav. Kufij. p. 66 *Ndi kahanta? Ndi ka pangadëganta?*

Afwezigheid van subordinatie van subject of object bij één, vooropgeplaatst, praedicaat doet de anafoor natuurlijk optreden. Karo-Bataksch VBG 56, 1 (1907) p. 60 *di mēnang aku kari ěrjudi kuganda cimpa, kuganda galuh, kuganda pola* „als ik straks met spelen win, koop ik meelkoeken, koop ik pisang, koop ik palmwijn”¹⁾. Niassisch (heldenzang) TBG 48 (1905) p. 381 *no aburu, no aefa mbo'oto / no aburu, no aefa da'io* / „schuiven, glijden de handen / schuiven, glijden de armen /”. Minangkabausch TBG 26 (1881) p. 178 (zegswijze) *dibao pike^e, dibao langau, dibao riboei^e djo angin* „aangebracht door paardenvliegen, aangebracht door vliegen, aangebracht door storm en wind” (aan het einde variatie). Sumbawaresch Bijdr. 56 p. 274 *tuēnti nē tuēnti ima* „wij houden de voorpooten vast, wij houden de achterpooten vast”. mal. Mal. Mag. p. 587 *akoe doedoek poedja moe / akoe doedoek hēla moe / akoe doedoek seroe moe / akoe doedoek lambai moe* //. jav. (bezweringformule) Djawa XIV p. 228 *ngantjik sarining gampang; teka gampang sapolahē, teka gampang sakarepē, teka gampang sanijatē*; VBG 44 p. 228 *soewawi koela emban saboek, soewawi koela emban odjong*. ojav. Kor. p. 20, 20 *mangungkuli ĉawa sang Jayadratha, mangungkuli ĉawa sang Bhagadatta, mangungkuli ĉawa sang Duĉāsana*²⁾. TP. p. 78 *Kahucapata bhaṭārī Umā mabōh mpumpu ning sukunira kiwa, marepota, pinijētira, mētū rahnya, metu pila-pilunya, mētū kawah-kawahnya*. Het is een verschijnsel, dat veel voorkomt in volksverhalen: jav. (dongeng) Pak Bandjir p. 26, 1 v. o. *Pak Bandjir kroengoe goenemē wong loro maoe, awakē sakala bandjoer poelih kaja maoenē. Ilang soesahē, ilang ketir-ketirē*.

In affectieve taal kunnen bepaalde zinsdeelen naar de eerste plaats streven. Wanneer de stemming gelijk blijft, zullen het vaak dezelfde zinsdeelen zijn, die aan het begin van den zin komen te staan. Zoo zijn het hier dikwijls werkwoorden, die anaforisch optreden. Kan dit in enkele gevallen een stilistisch verschijnsel zijn, zooals in opwinding bijvoorbeeld het werkwoord voorop gaat en er gezegd wordt *kam der Mensch auf mich zu und sagte*, in de meeste gevallen hangt het waarschijnlijk hiermee samen, dat in vele Indonesische talen het subject weggelaten kan worden, wanneer dit in opeenvolgende zinnen gelijk-

¹⁾ Vele voorbeelden zijn er te vinden in de K.-B. Volksverhalen: bv. o. c. p. 62, 22; p. 60, 3 v. o.; p. 61, 12; p. 63, 3; p. 64, 3 (met variatie).

²⁾ In de vertaling in het Nederlandsch komt het verschil in taaleigen tot uiting. Van dit voorbeeld luidt de vertaling van SWELLENGREBEL p. 21: „hij verhieft zich boven de lijken van J., Bh. en D.” WILKINSON (Mal. Dict. I p. 588) vertaalde *berketimpoeng kaki, berketimpoeng tangan* met „thumping the water with feet and with hands”.

blijft ¹⁾ ²⁾. soend. Bijdr. 40 p. 79, 4 *menta pangapoengkeun sora, awaking menta agoengna palaloen, menta pandjang panghampoera*. Het subject (*awaking*) wordt hier nog eens opgehaald. Vergelijk ook jav. W. S. Djawi p. 152, 5 v. o. *lami² poen Empil dados mentel, saged toembas sandangan rangkep², saged njimpeni arta labet saking koemetipoen*.

Interjecties zijn sterke reacties van de gevoelens van den spreker, nemen over het algemeen de eerste plaats in ³⁾. VBG 44 p. 241, 6 v. o. (gekerm van soldaten) *Aðoeh, bodjleng boedijang matang akoe, aðoeh batoer kena mimis poepoekoe, aðoeh kena toembak wetengkoe*. Vaak zijn dergelijke passages, hier ontleend aan een wajanglibretto, traditioneel, en vertoonen dientengevolge bewust-toegepaste poëtische techniek. Van anderen aard: Tominisch volksverhaal Bijdr. 6 (1871) p. 167 *biaü augaä maäü ñika si ile nai, bia maäüpoñikai io be ngaku ngakuñjo mo nai* „wacht, ik zal naar de vorstendochter gaan, wacht, ik zal haar ten huwelijk vragen vanwege haar gezegde”. jav. Ajoe II p. 55, 5 v. o. *ah, aloewoeng matia, aloewoeng dadia batang* (uitroep van smart); meisjesspelen n° 328, 3) *ajo, jèng pada dètèng | ajo, kloek, pada ding-kloek*; o. c. n° 346, 1), *é, ngantèné teka | é, bèbèrné klasa |*. Bezweringsformule: jav. Djawa XIV p. 228 *jakoe si badan rata | jakoe si blagblag antolan | jakoe isi tès kirahmat | jakoe si djati pepet | jakoe si Kala ||*. Vergelijk Minangkabausch TBG 39 (1897) p. 552 *ja Allah, ja rabbi, ja saidi, ja maulai, ja rabulalamin, barulièhlah kami ana^e silaki-laki dan ana^e parampuan* „o Allah, o Heer, o profeet, o gebieder, o heer der wereld, geef, dat wij zonen en dochteren krijgen”. jav. VBG 44 p. 284, 6 v. o. (woedende boeta voor een gevecht) *apa boedeg, apa pantjèn bisoe, apa watir, jèn ilang moet-emoetané inten wong iki* „zijt gij doof, zijt gij eigenlijk stom, zijt gij bevreesd, dat gij uw juweelen speen zult kwijtraken”. mal. Wilk. II p. 106 (s. v. *mandjang*) *koer, ajam poetih | koer, ajam hitam* / (*koer* is een lokroep voor kippen). Van werkwoordelijke tusschenwerpsels: soend. Coolsma p. 9 (s. v. *ajeuh*) *broeg ka këntja, broeg ka katoehoe*; W. S. Soenda p. 19, n° 18 *poeng ka loehoer, poeng ka handap*.

¹⁾ ПРИХОЖЕТОМО, Jav. Spraakkunst, p. 182: „regel van het behoud van subject”.

²⁾ Terloops zij opgemerkt, dat de imperatiefvorm van een werkwoord, die in zeer vele talen op de eerste plaats staat, in herhaling een structuurprincipe van vele pantoens e. d. vormt. Sj. Bid. p. 43, 6a, b *bangoenlah toean, bangoen anakanda | bangoen bermain dengan anangda*; o. c. p. 5, 1a, b *tidoerlah njawa, tidoer anakda | tidoer tjahaja mata ajahanda*. Met gradatie: Wilk. I p. 260 *datang toean, datanglah njawa | mari doedoek bersama-sama* [In schema a, b/c, vgl. de ogerm. anaforische Dreizeiler (MEYER, Altgerm. Poesie pp. 316 vlgg., ital. ritornell (SCHUCHARDT, Ritornell und Terzine p. 78)].

³⁾ J. B. HOFMANN, Lat. Umgangssprache, p. 63.

Anafoor van de „vocatief” is om dezelfde redenen als de interjectie verklaarbaar. mal. Mag. p. 644 (bezwinging van vergif) *bisa, djangan bersenang lagi / bisa, djangan bernaeng lagi / bisa, djangan olangolitan / bisa, dipoepoet bajoe laloe / bisa, dipoepoet mambang koening* //. Het herhaalde aanroepen van vergif laat het vergif ook als onderwerp van de verwensching optreden. Lyrisch: jav. meisjesspelen n° 305, 2) *mas kakang, katjipir kang minda kara / mas kakang, botjah lor ikoe / mas kakang, ètjèk² ngadjak loenga* //. Bij het groeten of het aanroepen van goden e. d. treedt de anafoor natuurlijk op, daar ieder zijn groet of aanroepingsformule krijgt ¹⁾. Van kinderen: *dag vader, dag moeder, dag Jan, dag Kees*, etc. Vergelijk Niassisch TBG 48 (1905) p. 385 „Und er begrüßte den Siraha manawa, Begrüßte den Siraha tuho, Und begrüßte die Ahnengötzen des Stammes, Begrüßte die andern Götzen”, etc. Minangkabausch TBG 39 (1897) p. 539 *sambah de^e allah, sambah de^e nabi* „eere zij God, eere zij den profeet”. mal. Mal. Mag. p. 620 *alsalam 'aleikoem, hai Sang Gana, a. a. hai Sang Gani, a. a. hai Sang Kremasena, Sang Kremaseni, Sang Dermaseni* (aan het eind met variatie, de groetformule wordt niet herhaald).

Negatiepartikels predomineeren vaak in den zin, zelfs tegen de logische woordvolgorde in ²⁾. Niassisch TBG 48 (1905) p. 381 (heldenzang) *tenga coü zuzu hare tavola / tenga coü zuzu hare kaso / tenga coü zi siva motoi / tenga coü zi siva ndroro* / etc. „niet van u is de plaats op de kist / niet van u is de plaats op het kussen / niet van u zijn de negen dingen / niet van u zijn de negen zaken / etc.” Zoo hoort *djangan* in het volgend voorbeeld eigenlijk onmiddellijk gevolgd te worden door *berbetjik hati*. mal. Mal. Mag. p. 587 (bezwinging van de ziel) *djangan engkau berbetjik hati / djangan engkau berbetjik rasa // djangan engkau mengambil salah / djangan engkau mengambil silih* //; Wilk. I p. 418 *boekan akoe ta^e sedar / boekan mengigau* (geen volledig parallelisme; bovendien negatieve herhaling van hetgeen reeds positief gezegd is). Bij de volgende voorbeelden is de woordvolgorde normaal. osoend. TBG 56 p. 416, 261 *hanteu wëdi koe noe djati, hanteu takoet koe noe toehoe* „niet weerhouden door wat recht is, niet bevreesd voor hetgeen betamelijk is”; o. c. p. 422 *oelah reja noe kahajang, oelah kabawa koe warna, oelah reja dipitineung* „laat niet vele zijn uw verlangens, laat u niet meeslepen door allerhande zaken, laat niet vele zijn datgene, wat gij begeert”. ojav. Kufij. p. 67 *haywa dëki, haywa hirsÿyã pađanta janma*. jav. Ajoë II p. 25, 6 v. o. (moeder troost haar dochter) *adja*

¹⁾ Cf. Minangkabausch vb. op p. 22.

²⁾ HAVERS, Handbuch, p. 70 en p. 157.

nangis, adja soesah² atimoe. Gedekt-anaforsch: mal. v. d. Tuuk VII p. 9, 7 (een vrouw, beschuldigd van ontucht, tracht zich vrij te spreken) *demi Allah, tiada hamba berboeat zina dan tiada hamba berboeat doerhaka akan Allah ta^aala jang mendjadikan hamba dan tiada chianat akan soeami hamba.*

Anafoor van adverbia: jav. Pak Bandjir p. 12, 1 v. o. *ing batin paḍa moeni mengkéné: lah, ta, doeroeng² wis mèsèm, doeroeng² wis nggegoejoe.* soend. Bijdr. 40 p. 55, 8 v. o. (Badoeisch pantoenverhaal) *roewah-riwoeh sok hajang nanja bedja | sok inggis manan maoet hinis | sok reuwas manan toempak djeuntas //.* Sok („dikwijls”) neemt een aparte plaats in het gedachteleven van den spreker in, is een nadere verklaring van en inhaerent aan *roewah-riwoeh.*

Type: *één van hart, één van geest.* mal. Wilk. I p. 408 *sehina semaloe* „één in smaad, één in schaamte”. Vergelijk *sama leboer, sama binasa;* Wilk. I p. 457 (*bagaimana tidakkan kasih,*) *sama sebangsa, sama mendjelma;* Pant. Mal. n° 391 *sama sesak, sama rindoe | sama ta^a tidoer siang dan malam //.* jav. Ajoe II p. 37, 4 v. o. *ingkang sami ramé pantjakara, sami kijatipoen, sami trampil lan trangginas.*

Soms heeft de anafoor de functie zinnen te binden, vervult dan de rol van een conjunctie ¹⁾. Voorzoover ons bekend, zijn er slechts enkele door voegwoorden uit te drukken verbindingen, die gerepresenteerd worden door een anaforsch parataxe. Copulatieve binding: mal. Mal. Mag. p. 587 *akoe doedoek poedja moe | akoe doedoek héla moe | akoe doedoek seroe moe | akoe doedoek lambai moe //;* Wilk. II p. 106 *koer ajam poetih, koer ajam hitam | tjatoeklah peroet mandjang jang terdjéla-djéla itoe | tjatoeklah hati djantoeng limpa mandjang itoe |;* Mal. Mag. p. 609 (tooverformule bij het zetten van een val voor een dwergghert („*koetoe hoetan*”) *koetoe hoetan soerah keloear | soeroeh keloear beranak-anak | soeroeh keloear bertjoetjoe-tjoetjoe | soeroeh keloear bertjitjit-tjitjit | soeroeh keloear bermojét² | soeroeh keloear berentah-entah //* (met climax). ojav. TP. p. 124, 25 *wěňang kita mangaskārani hanak-rabi, wěňang tanpamūjā-brata, wěňang tan wěruh ing çāstrāgama, wěňang anājāna kinawěruhakě;* Kuñj. p. 66 *sambung ning āpaḥ nirātma ... sambung ning ākāça sunyahatma.* mal. Wilk. I p. 536 (spreekwijze) *poetoes tali poetoes kelawan „moeilijkheid na moeilijkheid”.*

¹⁾ Een eenvoudige parataxe drukken wij uit door middel van een meer ingewikkelde hypotaxe: *Akoe jasa menara doewoeré rong poeloeh mèter* „Ik heb een toren, welks lengte twintig meter is”; eigenlijk „Ik heb een toren, de lengte ervan is twintig meter”. M. ПРЯКОГОМО, Jav. Spraakkunst, Leiden 1937, p. 181. Vergelijk nog MAROUZEAU, *Traité de Stilistique appliquée au latin*, Paris 1935, p. 214.

Aan den anderen kant vooral in primitieve beschrijvingen de „en toen ... en toen ... en toen” stijl, waarbij weinig variatie heerscht met parataxe ¹⁾. Timoreesch Bijdr. 56 p. 271 *Es in nao hani nopu ma naiti amfi, kakkak mes in subbè. Es in naskui ma nafò, es in nao hani nopu ma tam ma kan kub ina nakan. Es atoni nua nem, es sin hel napoin.* „Toen groef hij een kuil en tilde zijn vader erin; hoewel hij schreeuwde begroef hij hem. Toen liet hij zelf een wind en stonk. Toen ging hij een kuil graven en hij ging erin en hij bedekte zijn hoofd niet. Toen kwamen er twee menschen, toen trokken zij hem eruit” ²⁾. jav. W. S. Djawi p. 146, 14 v. o. *Tedakipoen Kangdjeng Goesti wiwit éndjing djam 8 margi ageng saking Mangkoenagaran doemoegi ing Gladag teroes mangétan, ladjeng ménggok mangidoel doemoegi ing Batoerana, kadjeng ménggok mangilèn doemoegi ing Gading, teroes mangilèn doemoegi ing Serengan, ladjeng ménggok mangalèr sampoen djam satengah sanga.* In het Maleisch, vooral in hikajats, worden de zinnen eenerzijds gebonden, anderzijds gescheiden door *maka* „vervolgens”; ook gescheiden, want traditioneel als dit voegwoord is, is het veelal te beschouwen als onze punt achter een volzin. soend. Bijdr. 40 p. 56, 26 *toeloej ka pagoeroeh ka patapaan goentoer, toeloej ka patapaan hoedjan.*

Deze anaforische repetitie kan ook andere relaties tusschen zinnen en zinsdeelen weergeven. Koepangsch Bijdr. 56 p. 258 *auk mateng, auk buin sònnò* „ik ben dood, ik riek reeds” = „ik ben dood, want ik riek reeds”. jav. Djawa XIV p. 228 *Kala niba loempoeih, Kala djaloek oerip* „Kala valt verlamd neer, dus vraagt hij om zijn leven”; VBG 44 p. 241, 5 v. o. (gekermd van soldaten), *Ki Loerah ketiwasan, ki Loerah neda bantoe* „O, 't noodlot treft ons, Heer Loerah! (Daarom:) O, sta ons bij, Heer Loerah!” mal. Wilk. II p. 75 *loeka ditangan karena pisau, loeka dihati karena kata* „een wond aan de hand (geschiedt) door het mes, (maar) een wond aan het hart door woorden”; Wilk. I p. 537 *kerdja radja didjoendjoeng, kerdja kita dikèlèk* „staatsdienst verrichten, onderwijl zorgen voor eigen belangen”.

Een ander type, waarbij het eerste deel logisch ondergeschikt is: Minangkabausch TBG 26 (1881) p. 247 *bondong aiyè, bondong ikan* „stroomt 't water (daarheen), stroomen de visschen (daarheen)”, i. e. „waarheen 't water stroomt, daarheen zwemmen ook de visschen”. soend. Coolsma p. 614 (s. v. *tampian*) *pindah tjai, pindah tampian* „verplaatst

¹⁾ In het oudere Grieksch λέξις εἰρομένη. ED. NORDEN, Die antike Kunstprosa I², Leipzig etc. 1909, p. 37. Vgl. ook KRETSCHMER, Glotta 4 (1913) p. 328.

²⁾ Zoo ook bv. in het Soembawaresch *dadi*; vergelijk Bijdr. 56 pp. 274 en 275, sub 4.

het water zich, dan verplaatst zich ook de *tampian*"¹⁾ („wanneer 't getij verloopt, verzet men de bakens"). lat. *salva Roma, salva patria*; ned. *zoo heer, zoo knecht*. jav. GR I p. 406 *djalma mara, djalma mati* „de menschen komen, de menschen sterven" (uitdr. om gevaarlijke plaats aan te duiden); Laj. Bab. p. 17 *ana goela, ana semoet*. mal. *ada hoedjan, ada panas* „na regen komt zonnenschijn". soend. 100 Par. II p. 48 *nja ngagogog nja mantog; moerah tjangtjot, moerah batjot* (beide met rijm). Verwant hiermee zijn gevallen als mal. Wilk. I p. 119 *lain bengkak lain menanah*; Wilk. II p. 65 *lain lobok lain ikannya* = Wilk. II p. 298 *banjak orang, banjak ragamnja* „zoovele menschen, zoovele verschillende karakters". gr. ἄλλο γλαυξ ἄλλο κορώνη. mal. Si Djamin p. 78 (Wilk. II p. 112) *masih hidoep, masih ada harapan*. Het gaat hier om korte uitingsgeheelen, die opgebouwd zijn uit vrijwel geheel symmetrische deelen.

GevalLEN van gedekte anafoor²⁾: du. (dialect) Anzengruber 6, 121 *Was ich da sag', das gilt, und was ich sag', das wägt*. mal. Hg Th. p. 18, 1 v. o. *kemana Hang Toeah pergipoen diikoetnja oléh Toen Mat dan kemana Toen Mat itoe pergi diikoetnja oléh Hang Toeah, tiada djaoeh* (chiastisch, met responsies); Pert. I p. 24, 12 *Tjobalah kamoe teloengkoep telentangkan, kamoe oekoer pandjang-lébarnja, kamoe pikirkan soeroet-laloenja, dan kamoe balik-balik bagai memanggang* (gedeeltelijk parallelisme, gedeeltelijk gedekte anafoor).

Anafoor van conjuncties: mal. Wilk. I p. 57 *sambil menjelam, sambil minoem air* „terwijl drinken, terwijl water drinken" (= „twee vliegen in één klap"); Wilk. II p. 376 *sambil potong, sambil oekoer*. Dit zijn sprekende voorbeelden van dwang van het symmetrische schema. Vooral voorwaarde-conjuncties treden anaforisch op; met twee mogelijkheden: barée Adriani Wdb. p. 702 *ane lombo pangkiro, da seketi, ane seke, da loënggeti* „als de draagbanden slap hangen, kort ze dan in, als ze kort zijn, maak ze dan ruim". Karo-Bataksch VBG 56, 1 (1907) p. 60 *di kam tangis aku hēsip kam, di aku tangis ise ngapul aku* „als jij schreit, breng ik je tot bedaren, als ik schrei, wie troost mij?" jav. VBG 47, 2 p. 6 (raadsel) *jèn tjilik kagawé batoer, jèn gedé kagawé moengsoeh* (met responsie); o. c. p. 10 *jèn maloemah koṭong, jèn koe-moeroeb isi*; o. c. p. 12 *ana woedjoed, manawa kaëtoeng lima dadi ganep, manawa kaëtoeng papat dadi gandjil*; o. c. p. 12 *ana wong kaki, jèn dipangkoe nangis, jèn ditoerokaké meneng*. Een andere versie van dit

¹⁾ Volgens COOLSMA t. a. p. is *tampian* de plaats, waar men zich baadt, de vaat wast, zijn behoefte doet, etc.

²⁾ Terminologie overgenomen van J. GONDA, Stilistische studie over Atharvaveda I—VII, Wageningen 1938, p. 40.

laatste raadsel met gedekte anafoor: t. a. p. *ana wong kaki, jèn kapangkoe nangis, nanging jèn kasèlèhaké meneng*. Met chiasme ¹⁾: o. c. p. 13 (vergelijk, p. 4 en p. 7) *ana wong ireng, jèn diparani ngedohi, jèn diedohi marani*. Ook elders, in een wajangverhaal, VBG 44 p. 259, 6 v. o. (beschrijving van één van de helden) *jèn lemes kena kinarja tali, jèn kakoe kena ginawé pikoelan*. mal. Pert. I p. 27, 19 *kalau benar bapak bawa laloe, kalau salah bapa bawa soeroet*. Een aaneenschakeling van mogelijkheden: AJoe II p. 23, 8 (illustratie van een onrustigen geest) (*Sadangoeni-poen Djoerijah wonten ing grijaning tijang-sepoehipoen, ing manah tansah trataban tanpa kèndel*), *jèn neða sok kasereten, jèn ngombé sok ketjekiken, jèn tilem sok ngimpi ingkang boten², . . .* Twee mogelijkheden, waarbij nog andere te voegen zouden zijn: mal. Hg Th. p. 43, 3 v. o. *djika tiada berkain diberinja kain, djika tiada berbadjoe diberinja badjoe, terlaloe baik boedinja* (met responsie). soend. Bijdr. 40 p. 55, 1 *moen tahoen tahoen danoeh, moen boelan boelan semaga*. Twee mogelijkheden in een positief-negatief verhouding: mal. Hg Th. p. 53, 10 *djika dapat tangkaplah hidoep, djika tiada dapat biarlah hamba menangkap dia* „als je 't kunt, vang hem dan levend, als je 't niet kunt, laat mij hem dan maar vangen". Ook kan de conjunctie achterwege worden gelaten. In de plaats daarvan treedt dan een soort „absolute constructie" op. mal. Wilk. II p. 128 *hendak telan termengkelan, hendak diloedah tiada keloear*; Hg Th. p. 33, 2 *Hendakpoen hamba sekalian persembahkan kebawah doeli jang dipertoean tiada akan didengarnja, hendakpoen sahaja diamkan kalau² ésook harinja diketahoei oléh doeli jang dipertoean, sahaja sekalian beroléh maloe*; Wilk. I p. 166 *kalau koembang boekan seékor, kalau boenga tidak sekaki* „wat de bijen betreft, er is niet één bij (er zijn er meer), wat de bloemen betreft, er is niet één bloem (er zijn er meer)".

Een tegenstelling onderstrepend: soend. *tangtoe lamoen gantjang manggih balai, lamoen alon tangtoe salamèt* (geen zuiver geval). Aaneenschakeling in lyrische abundantie: soend. Bijdr. 40 p. 51, 1 *lamoen djoedjoeng hajang indoeng, lamoen rëgis hajang nini², lamoen kantjra hajang bapa²* (met responsie). Met variatie en gedekte conjunctie-anafoor: mal. v. d. Tuuk VII p. 11, 2 *djikalau ia hidoep nistjaja berboeat chidmatlah ia akan kita dan djika ia mati kita peroléh pahala jang amat besar*.

Er zijn constructies, die de tegenstelling nog nader onderstrepen: ned. *òf (dit) . . . òf (dat); hetzij (dit) . . . hetzij (dat)*. soend. Coolsma p. 80 *biheung teuing aja, biheung euweuh* „licht mogelijk, dat het er is, licht mogelijk ook niet"; o. c. p. 98 *boh koe menak, boh koe goeroe ngadji*;

¹⁾ Zie noot *) p. 17.

o. c. p. 340 (s. v. *lës*) *sakapeung aja, sakapeung hënteu*. mal. Spat, Gramm. p. 167 *orang lain berkabar kepada saja, entah ia entah tidak*. mal. (dialect van Djambi) TBG 48 (1905) p. 116 (*maka kelakoean orang kaja Item itoe seperti kelakoean orang jang dihampiri oléh Déwa,*) *tempo² baik roepanja, tempo² boeroek roepanja*. Vergelijk nog constructies als mal. *seorang . . . seorang* „de eene . . . de andere”. jav. GR II p. 288 *palentjat gelem palentjat ora* „nu eens wil hij, dan weer niet”; VBG 44 p. 202, 1 *toewin swabawaning abdi krija pandé gënding lan kemasam . . . tjat kapireng tjat boten* „en het geluid der hofambachtslieden, de gamelanmakers en de goudsmeden . . . wordt nu eens wel, dan weer niet gehoord”; ojav. Kor. p. 10 *mangke anengkene, mangke anengkana, mangkya ana, mangkya nora, mangke aneng kita, mangke aneng kami*. Weer anders mal. *makin lama, makin besar* „hoe langer hoe grooter”; Gem. Ht. 55 (van een sigaret) *sekoeat loeak, sekoeat ditokok*. soend. Bijdr. 40 p. 51, 27 *beuki deukeut, beuki leutik* „hoe dichter, hoe kleiner”. In de volkstaal bestaat nl. het streven met elkaar in verband staande zinnen of zinsdeelen symmetrisch, met dezelfde voegwoorden, te construeeren¹⁾; fr. *face à face* heeft als pendant ital. *a faccia a faccia*.

Talrijk zijn constructies als „er zijn er, die . . . andere”; „sommige . . . andere”²⁾, die door hun analyseerend vermogen aanleiding geven tot (anaforsch) parallelisme. Sërawajsch Bijdr. 45 (1895) p. 43 (spreekwijze) (*buanaq kandong buanaq tigri;*) *adaw bësudu daon labu, adaw bësudu daon lalang* „(men heeft een eigen en een stiefkind;) het eene geeft men met een laloebblad te eten, het andere geeft men met een alang-alangblad te eten”. mal. Hg Th. p. 12, 2 (beschrijving van menschen op de vlucht voor een amokmaker) *ada jang membelah pagar tiada sempat masoek kekampoeng, ada jang bersemboenji dibawah kedai, ada jang lari naik kedai, ada jang naik pagar tiada sempat lari laloe djatoeh*; Hg Th. (eng. ed.) (Wilk. I p. 418) p. 117 *ada jang mengigal, ada jang menari, ada jang bertandak*. Andere constructies mal. Wilk. I p. 505 *setengah djoendjoeng, setengah këlék, setengah berkandar*; Pert. I p. 16, 7 v. o. *tentoe tidak semoeanja begitoe, sebanjak jang boeroek, sebanjak jang elok*³⁾. soend. Paeh dipp. p. 16, 22 *pipikiranana mah teu poegoeh, aja boengah, aja soesah, aja heran*; o. c. p. 29, 8 *aja noe*

¹⁾ O. WEISE, *Unsere Mundarten*, Leipzig und Berlin 1919, § 171.

²⁾ In het Nederlandsch bestaat bij dergelijke constructies geen aanleiding tot anafoor. Primitieve taaluiting is de symmetrische constructie, waarbij wel anafoor optreedt.

³⁾ De algemeene gedachte wordt aan het begin gegeven, terwijl de analyse volgt.

njered, aja noe manggoel, aja noe ngagotong, djeung rea djaba ti eta ¹⁾. Soortgelijke constructie: o. c. p. 83, 20 *Tidinja boedjang² pahiboet, anoe dititah rapot djoeng indit ka koewoe, anoe dititah njokot sangoe indit ka dapoer, anoe dititah njokot samak djeung anggël soep ka kamër.* ojav. TP. p. 119, 2 v. o. *muwah lumrah balanira haji Taki amet sirampu Tapapalet, ana mangetan, ana mangulwan, ana mangidul, ana mangalar.* Soms is er variatie: ojav. Kuñj. p. 56 *dateng ta ya ring catuspata, ri pasampangan ing awan, ana ngalar, ana ngidul, waneh mangetan mangulon* „hij kwam aan een viersprong, waar zich de wegen kruisten, de eene noordwaarts, de andere zuidwaarts, de overige oost- en westwaarts”. jav. Djawa XIV p. 228 *ana tjoetjoek wesi bangsa, ana tjoetjoek madja toempek, ana nétra wadja lelidah, ana dangdang teka ing sabrang;* meisjesspelen n° 327 lied 3 en 27 *ana lintah minggar-minggir | ana wader paða njérok.* Een geval van gedekte anafoor: soend. Waw. Soel. p. 12 *aja anoe beureum boeloe | sawareh aja noe poetih | aja noe koneng roepana | aja noe hideung koelit |.*

Zooals reeds eerder werd opgemerkt, de primitieve verhaaltrant houdt vast aan een bepaald schema, geeft weinig variatie in woordkeus en zinsbouw, vooral bij langere uitingsgeheelen ²⁾. Een schema heeft geheugensteunende kracht. De anafoor treedt hierbij op als formeel uitgangspunt. ojav. TP. p. 57, 7 *Yata matangnyān enggang-enggung ikang nuša Jawa, sadakāla molah marayëgan, apan tanana sang hyang Mandaraparwata, nguniweh janma-manuša; yata matangnyān mangadëg bhaṭāra Jagatpramana, rëp mayugha ta sira ring nuša Yawaḍipa lawan bhaṭāri Parameṣwari; yata matangnyān ana ri Dihyang ngaranya mangke, tantu bhaṭāra mayugha nguni kacaritanya.*

Bij uitweidingen, in het bijzonder in min of meer dichterlijke, althans affectieve, taal worden zinsdeelen anaforsch gekoppeld aan den „hoofdzin”. Het Javaansch toont hiervan talrijke voorbeelden. TBG 31 p. 21 *sabeneré manoengsa ikoe ora ana gedé, ora ana tjilik, ora ana lanang, ora ana wadon* „in werkelijkheid, wat de menschen betreft, zijn er geen groote, zijn er geen kleine, zijn er geen mannen, zijn er geen vrouwen”; Ajoe II p. 4, 4 *Radèn Soedira rintin-daloe tansah kaimpi-impi, tansah*

¹⁾ Bij dit voorbeeld een „logisch-intellectueel” slot, wat op invloed wijst van het Westen. Uitdrukkingen voor „enzoovoorts”, „en dergelijke” ontbreken in oudere litteratuur, waar a. h. w. voor den hoorder of lezer wordt gedacht en er blijkbaar alle tijd bestaat bij opsommingen naar volledigheid te streven.

²⁾ Vaak zijn geheele verhalen schematisch opgebouwd, waarbij de overeenkomstige gedeelten een in 't oog springende congruentie vertoonen. Zoo het Soend. volksverhaal Kab. pp. 25 vlgg. Vergelijk ook de schematische opzet van de beschrijving van den toestand der lijken der Korawa's Kor. p. 16—p. 20.

dados gagasan, tansah koemančil-kantil. soend. Bijdr. 40 p. 52, 11 (uit een djampe, betooveringsformulier, ter opwekking van een doode) *ti kaler asoep lingga omas, asoep doewa, asoep teuloe, asoep gëněp ngoerěn², asoep toedjoeh noengkoel², asoep soekma kakoeroengan.* Deze gevallen staan dichtbij woordopname, waarover beneden ¹⁾ nader.

De anafoor in pantoen en verwante genres verdient aparte bespreking, daar het hier dikwijls gaat om technische, bewust-toegepaste procédés. Wij hebben boven gezien, dat de pantoen in twee deelen uiteenvalt. Het eene deel vormt de inleiding, is vaak een vergelijking, ruimer een arabesque, terwijl het tweede vanuit logisch gezichtspunt den eigenlijken inhoud weergeeft. De twee deelen zijn parallel opgebouwd. Anafoor treedt frequent op. mal. Pant. Mel. p. 20 *Apa goena pasang pelita / Djikalau tiada dengan soemboenja / Apa guna bermain mata / Djikalau tiada dengan soenggoehnja* // „Wat heeft het voor zin de lamp te ontsteken / Wanneer er geen pit in is / Wat heeft het voor zin te lonken / Wanneer het niet oprecht gemeend is //”. Zoo ook Pant. Mel. n°s 45, 46, 52, 53, 65, 66, 107, 112 (bovendien geheel assoneerend). De Soend. pendant van den pantoen is de soesoewalan ²⁾. Ook hier anafoor: p. 473 *Kamana boboko koering / Katembong bakoelna bae / kamana kabogoh koering / Katembong batoerna bae* // „Waar is mijn boboko ³⁾ / Ik zie slechts den bakoel ³⁾ / Waar is mijn geliefde / Ik zie slechts haar vriendin //”. Zoo ook o. m. de no's 82, 83, 144, 167. In de Jav. pantoen n° 49 *Pira² kopimoe / Teloeng karoeng tak tapèni / Pira² djandjimoe / Teloeng taoen tak entèni* // „Hoeveel koffie je ook hebt / Zelfs drie katoeng zal ik voor je wannen / Hoelang het ook nog duurt / Drie jaren zal ik op je wachten //”. Ook de n°s 3, 18, 22, 62, 68, 74, 95. Ook de regels a en b en/of c en d kunnen anaforsch gebonden zijn. mal. Pant. Mel. n°s 14 (a—b), 72 (a—b, 138, 182, 228 (overigens komt het in de maleische pantoen weinig voor). soend. soesoewalan n°s 16 (a—b), 19 (c—d; neg.-pos.), 36 (a—b), 42 (a—b), 45 (a—b), 48 (c—d) (in de Soendaasche pantoen of soesoewalan komt het dus meer voor). jav. pantoen n°s 56 (a—b), 57 (a—b), 75 (a—b), 77, 83, 90.

De verschijnselen anafoor en epifoor zijn van secundair „belang” vergeleken bij die van de assonantie, die beide deelen bindt, m. a. w.

¹⁾ § 7.

²⁾ Bijdr. 39 pp. 478—503 (vergelijk de inleiding). De naam geeft duidelijker de structuur van dit genre poëzie aan: „antwoordgeverij” (ojav. *suwal* „terugdoen, vergelden”), nl. van de twee paar regels.

³⁾ *Boboko* is de kegelvormige mand, waarin de rijst wordt klaargestoomd. *Bakoel* idem, maar iets kleiner en zonder voet.

de anafoor en epifoor komen voort uit de assonantie. Afgezien van deze poëtische waarde, hebben wij rekening te houden met het emphatische karakter van de anafoor. mal. Pant. Mel. n° 36 *Banjak orang bergelang tangan / Sahaja seorang bergelang kaki / Banjak orang larang djangan / Sahaja seorang toeroet hati //* (a, b met responsie). Alle regels anaforisch gebonden, bv. Pant. Mel. n° 30 *Djikalau koeloeroet padikoe ini / Djikalau koeloeroet petjah batang / Djikalau koetoeroet hatikoe ini / Djikalau koetoeroet salah datang //*.

§ 4. Epifoor, herhaling van het laatste woord van het eene aan het einde van het (de) andere deel(-en) van een parallelisme.

Gelijk einde bij parallele uitingsgeheelen, epifoor, komt relatief minder voor. Het zwaartepunt van de mededeeling immers valt in het algemeen aan het begin. De epifoor vervult veelal dezelfde functie als de anafoor, maar speelt stilistisch een geringere rol.

De epifoor komt in verhalenden stijl voor. Een aantal samenhangende feiten worden paratactisch opgesomd, waarbij de verschillende subjecten of objecten niet onder één praedicaat geordend zijn, vooral wanneer ze een langer geheel vormen. mal. Hg Th. p. 52, 8 *Maka iapoen menjoeroeh mengambil segala peti berisi pakaian radja itoe. Maka diambijnja kain radja jang berpakankan emas itoe laloe dipakainja dan badjoe radja daripada ramboeti itoepoen dipakainja dan destar radja jang bepermata itoepoen dipakainja*. De verschillende kleedingstukken van den vorst worden als het centrale in den gedachtengang van den auteur vooropgeplaatst. Wanneer de handeling (*dipakainja*) het voornaamste zou zijn, dan zou deze vooropstaan en hadden we te maken met een anafoor. Het onderscheid tusschen anafoor en epifoor hangt hier dus samen met een verschil in emphase van de zinsdeelen.

De epifoor kan ook conjuncties vervangen. Twee tegengestelde begrippen worden vaak analytisch in parallelisme met epifoor gescheiden. mal. Wilk. II p. 140 *badannja boléh dimilik, hatinja tiada dimilik* „het lichaam kan verkocht worden, het hart kan echter niet verkocht worden”. jav. GR II p. 599 (trouwbelofte) *kowé mati sadoewoering galeng, akoe sangisoring galeng* (geen volledig parallelisme) „wanneer jij boven het dijkje sterft, sterf ik beneden het dijkje” = „in leven en dood blijven wij bij elkaar”. Sĕrawajsch Bijdr. 45 (1895) p. 46 (raadsel) *inggap kĕbuwah, runto'âh buwah, inggap kebangaw, runto'âh bungaw* „zet 't zich op vruchten neer, dan vallen de vruchten af, zet 't zich op bloemen neer, dan vallen de bloemen af”. mal. Pap. Law I p. 3 *hilang*

darah, berganti darah „wanneer bloed vergoten is, moet er bloed voor in de plaats komen” = „voor een doodgeslagen man moet een ander in zijn plaats gesteld worden”. jav. *Pig. Wdb.* p. 161 *kalah tjatjak menang tjatjak* „winst en verlies moeten nog blijken”; GR I p. 738 *oetang wirang, njaoer wirang*.

Een bijzonder geval, waarbij het tweede lid in vragenden vorm is gesteld: mal. Wilk. II p. 216 *loeka ada hilang, paroet adakah hilang* „de wond verdwijnt, maar 't lidteken verdwijnt dat?” „Toch”: jav. *Ajoe* II p. 29, 19 *lampoe ingkang boten naté kasoemed, ing wekdal poenika ladjeng kasoemed*. Talrijk zijn de gevallen, waar wij „ook” zouden inlasschen: mal. Pert. I p. 27, 12 *moembang djatoeh, kelapa djatoeh; jang toea mati, jang moeda mati* „de jonge klapper valt af, maar de rijpe klapper valt ook af; die oud is, sterft, maar die jong is, sterft ook”; o. c. p. 32, 24 (*Djadi keadaan Masri, adalah seperti orang makan boeah semalakama; akan dimakan bapak mati, tidak dimakan iboe mati. Serba salah; ditoeroet salah, tidak ditoeroet salah*. In het laatste voorbeeld wordt de hoofdgedachte *serba salah* nader geanalyseerd. Het omgekeerde geval is de climax: mal. Mal. Annals p. 31 (Wilk. II p. 116; ter illustratie van een hopelooze situatie) *doedoek mati, berdiri mati, serba mati* „als ik zit, ga ik dood, als ik sta, ga ik dood, wat ik ook doe, ik ga dood”. jav. VBG 47, 2, p. 19 (raadsel) *ing doewoer lemah, ing isor lemah*. mal. Wilk. I p. 532 *berkelahi poen tidak, berdamai poen tidak*; o. c. p. 558 *tegang tidak, kendoer tidak*. Uit de laatste voorbeelden blijkt, dat de epiforische repetitie van de negatie meer dan eens voorkomt en hier wel degelijk nadrukkelijk werkt in tegenstelling met de beteekenis in bovenstaand voorbeeld (Hg Th. p. 52, 8), het scheiden van verschillende objecten, wat meer een kenmerk is van primitieven, moeizamen en boerschen stijl. Symmetrische tendenzen zijn duidelijk aan te toonen in de volgende voorbeelden: mal. Wilk. II p. 594 *dititik belah, dipaloe belah*; Wilk. I p. 619 (spreekwijze) *tepoengnja poen ia maoe, koewéhnja poen ia maoe*. ojav. *Ād.* p. 212 *yan kaswargā nghulun suka, yan kakawaha nghulun suka* „indien ik naar den hemel ga, vind ik 't best, indien ik naar de hel toe ga, vind ik 't (ook) best”. In poëzie of in passages met een overwegend poëtisch karakter is symmetrie een eenvoudig middel tot het bereiken van een rythmisch effect. jav. meisjesspelen n° 117, 5) *kemben gadèkena, tapih gadèkena*. mal. Wilk. II p. 564 (pantoen, s. v. *temu*) *Koenjit toemboeh, laboe poen toemboeh | Toemboeh diatas doelang kangsa | Oerat bertemoe, daging bertemoe | Tawar menampal sekalian bisa ||*. Wilk. II p. 100 (pantoen) *tahoen mana, boelan mana | boléh kita berdjoempa lagi*; Wilk. II p. 270 (id.) *Adik tjantik, abang tjantik | bagai pinang belah doea*. jav. VBG 47, 2,

p. 10 *moendoer kènges, madjoe kènges, angadeg séla ning kajoe*; VBG 44 p. 216, 1 v. o. (beschrijving v. kleding) *tjlana tjindé poespita goebeg, oekoep rènda goebeg, . . .*; o. c. p. 262, 15 (beschrijving van karakter) *pambekané Radèn Sadéwa ala-alané déwé, betjik-betjiké déwé*. Soms staat de conjunctie er ten overvloede bij: mal. Hg Th. (eng. ed.) p. 396 (Wilk. I p. 502) *kamoepoen dagang, dan kamipoen dagang* „gij zijt een vreemdeling en wij zijn vreemdelingen”. In vele gevallen is het woordje „ook” uitgedrukt: jav. W. S. Djawi p. 162, 8 v. o. *awèh akoe miloe, ora awèh akoe ija miloe*; VBG 44 p. 262, 14 (*pambekané Radèn Nakoela*,) *jèn betjik ing tembé, jèn ala ja ing tembé*; Pak Bandjir p. 10, 11 *Kebo digawa moelih. Pak Bandjir ija moelih*. Het woordje „ook” kan den spreker obsedeeren, vooral bij scheldpartijen: jav. W. S. Djawi p. 158, 4 v. o. *Lah, ija wong kowé asoe, bapakmoe ija asoe, kakèk-mojangmoe ija asoe, mestiné ija ora bisa mikir* „Ah, je bent werkelijk een hond, je vader was ook een hond, je voorouders waren ook honden, zoodat je niet kunt nadenken”. Neiging tot symmetrie is aan te toonen in: jav. W. S. Djawi p. 200, 5 *kang nom sira ja ana, kang toewa sira ja ana*.

Ook bij de epiforische herhaling bestaat een min of meer intellectueele variatie, bv. ojav. Kuñj. p. 72 *apinya mati, dilahnya mangkana* „het vuur is gedoofd, de vlammen evenzoo”. Vooral bij opsommingen kan men zich de eentonigheid van de epifoor bewust worden. Variatie is hier dan zeker niet verwonderlijk: ojav. Kor. p. 36, 7 *yan janma dwija lèwih, yan sunu prabhāngkara lèwih, yan gātra ning çarīra ulu lèwih, yan tapa, yan yoga, yan samādhi, yan ujar kasatyan atiçaya*. Toch komt de dreunachtige epifoor wel voor, zooals wij reeds zagen. Hier een voorbeeld, waarbij de monotonie nog versterkt wordt door „en toen . . . en toen”: mal. Wilk. II p. 531 *hantoe alas ada jang kepala sehadja dan ada jang tangan sehadja dan ada jang toeboeh sehadja dan ada jang kaki sehadja dan ada jang kelepir sehadja*. Een duidelijk voorbeeld van de analyseerende epifoor: mal. Wilk. II p. 535 *tikam ta^p bertanja, tjentjang ta^p bertanja, pantjoeng ta^p bertanja (= memboenoh ta^p bertanja)*; Hooykaas p. 14 (rechtslitteratuur) *Pegawai itoe radja pada tempatnja | Hoeloebalang itoe radja pada tempatnja | Ajam-itik itoe radja pada tempatnja* (met climax: „zelfs de kippen en eenden zijn baas op hun eigen domein”).

In bezweringsformules heeft de epifoor een specifiek magisch-intensieve beteekenis. mal. Mal. Mag. p. 638 (bij het tenietdoen van vergiften) *oeparpoen t^pada bisa, oepaspoen t^pada bisa, ratjoenpoen t^pada bisa, oelar-gesangpoen t^pada bisa, ipoeh-Broenaipoen t^pada bisa*. Van magisch standpunt gezien zou het eenmaal uitspreken van

t^oada bisa „zijn niet vergiftig” niet voldoende uitwerking hebben en niet voldoende krachtig zijn om al deze verschillende vergiften krachteloos te maken. Dit geldt m. m. voor de volgende formules: Mal. Mag. p. 629 (bezweering van een betelblad, dat bij het tandenvijlen den patient aangeboden wordt) *berdjalan akoe berlebi, berkain akoe berlebi, berbadjoe akoe berlebi, bersapoetangan akoe berlebi, koeat-koeasakoe akoe berlebi* (met climax, zoowel naar den vorm als naar den inhoud). jav. Djawa XIV p. 229 *Kala nang kali, Kala Gagah aranira, doh dinadoh (ingsoen weroeh adjal kamoeljanira) | Kala nang djogan, Kala Depek aranira, doh dinadoh | Kala nang pagër, Détyamanginté aranira, doh dinadoh | Kala nang latar, Kala Këndjèr aranira, doh dinadoh | Kala nang bloeboekan, Kala Rawa-roewoeh aranira | Kala nang soemoer, Santri Soera aranira | Kala nang dalan, Kala Ngadang aranira, doh dinadoh* // ojav. Kor. p. 20, 2 v. o. (Hoe wilt gij de lijken der Korawa's doen herleven?) *aji Swacchanda kari ya, Jalasangāra kari ya, Pulang-Kaki kari ya, Mahāpadma kari ya*. Deze epifoor verschilt slechts formeel van het refrein: *wenn wir dir je gehorsam waren — so erhöre uns, wenn wir dir je fette Kühe geopfert — so erhöre uns, wenn wir dich je vor allen Göttern geehrt — so erhöre uns*¹⁾. Refreinachtige herhaling van interjectie: jav. meisjesspelen n° 256, 4) *sapa ranḍa, omahé djèdjèr sesanga, hoek hoehoek | sapa laki, omahé geḍé kemiri, hoek hoehoek | sapa kéré, omahé djèdjèr selawé, hoek hoehoek* //; o. c. n° 209, 4) *godong benda, rèk | ndjaloek lawang, rèk* /. Bij groet of zegenwensch treedt de epifoor op natuurlijke wijze op, daar niemand vergeten mag worden en niet den indruk gevestigd mag worden van discriminatie: mal. Mal. Mag. p. 616 *Isa, karoen! Moesa, karoen! Joesoef, karoen! Daoed, karoen!* Bij smeekbeden is er epifoor van den vocatief: jav. meisjesspelen n° 204 *wajah dalem, mlebet dalem, goesti | njaosaken, goesti | pisang djené, goesti* /. Vergelijk ook o. c. n° 207. Zoo ook bij vervloekingen: mal. Wilk. II p. 531 *sial tangan, malang tangan, didalam tangan orang poenja* „vervloekte hand, verwenschte hand, die hand, die haar vasthoudt!”

In pantoen en verwante poëzie treedt behalve de „inwendige” epifoor²⁾, ook de epifoor aan het einde van de regels op. Meestal is deze epifoor een bijzondere vorm van rijm. Ternataansche pantoen TBG 30 (1885) p. 447 *Wito oti ka gudu² | Afa no momo mari so sira | Mina ngori to gudu² | Afa so nīngga doka so sira* // „Duw de prauw zoo ver mogelijk (in het water) / Laad echter van te voren geen steenen

¹⁾ MEYER, Stilistik p. 103; vergelijk ook Psalm 136.

²⁾ Zie de vbb. op p. 32 onderaan.

/Zie mij maar van verre aan / Denk maar niet aan onze vroegere liefde /" (met anafoor b—d). mal. Pant. Mel. n° 28 *Mentadak mentadoe hidjau / Bersarang diatas manggis / Adik berbadjoe hidjau / Ramboet teroerai kepalang manis* //. Idem bv. n°s 30 (a—c), 32 (b—d), 33 (a—c), 34 (a—c), 40 (a—c), 49 (a—c, b—d), 59 (a—c), 60 (b—d). soend. soesoewalan bv. n°s 4 (a—c, b—d), 7 (a—c), 11 (a—c), 47 (a—d, b—e, c—f), 78 (a—c), 92 (a—c, b—d). jav. pantoen bv. n°s 33 (a—c 34 (a—c), 59 (—ac), 60 (a—c), 119 (a—c), 129 (a—c); ook in het schema a—b, c—d: n° 8 (a—b, neg.-pos.). Bij het Maleische kunst-dicht, sjair, treedt epifoor ook op als nevenverschijnsel van rijm: Sj. Bid. p. 4, 4a, b *anaknja poeteri poespa warna / laksana boenga tjempaka warna*; o. c. p. 15, 13a, b *berdjalanlah dajang sekalian rata / orang jang melihat sekalian rata* /. In tembang komt epifoor in het kader van het eindklankschema voor: jav. Serat Tj. 91, 4 *apan woes selikoer dina / ngoebek djroning goea Kalak / prèhpoen adaté ing Kalak* /; o. c. 95, 3 *kelangkoeng wening tojanja / lir tan ana tojanja*.

§ 5. Symploke, combinatie van anafoor en epifoor.

Combinatie van anafoor en epifoor (symploke) komt voor als gradatie van deze verschijnselen afzonderlijk en brengt een verregaande schema-tiseering van de mededeeling mee. soend. TBG 60 p. 63 *Kaoela keur tapa, napaan doea perkara, hidji, teu rek ganggoe kana karëp batoer, kadoewa, teu rek ngarah pati batoer* „Ik ben aan het mediteeren, mediteerende tweeërlei: ten eerste, niet te zullen verstoren de wenschen van mijn medemensch, ten tweede, niet te zullen streven naar den dood van mijn medemensch”. jav. VBG 44 p. 262, 14 (*Pambekané Radén Nakoela*) *jèn betjik ing tembé, jèn ala ja ing tembé*. Taalkundige schematiseering hangt samen met, is dikwijls geworteld in classificatie-zucht, vooral in religieuze teksten: ojav. Kuñj. p. 66 *Mijil ta kita mungup ri gāga nindungta, sang padma sang tejwamaya ngaranta samāna / Mijil ta kita hakupah pwa ri pr̄thiwi, si pula ngaranta samāna*. In de taal der wetboeken, waar het gaat om duidelijkheid en overzichtelijkheid: Ind. Wetb. v. Sr. 46 (2, 3) . . . / *hetzij in een landsopvoedings-gesticht geplaatst, ten einde aldaar, of later op andere wijze, van Regeeringswege in zijne opvoeding worde voorzien / hetzij ter opvoeding toevertrouwd aan een in Nederlandsch-Indië gevestigd, bijzonder persoon of aan eene aldaar gevestigde, rechtspersoonlijkheid bezittende vereeniging, of aan eene aldaar gevestigde stichting of instelling van weldadigheid ten einde door deze, of later op andere wijze, van Regeeringswege in zijn opvoeding worde voorzien* /. ojav. Jonker p. 38 *yen mati kang*

lanang karuhun, kang aduwe kawula wadon ameta pomah-omahane sasuhun, kawula wadon muliya maring gustine manih / yen mati kang wadon karuhun, kang aduwe kawula lanang ameta pomah-omahane sarëmbat kawula lanang muliha maring gustine manih. In de taal der bezwering: mal. Mal. p. 588 (De medicijnman zegt:) *akoe doedoek dikroesi Allah / akoe bersandar ditiang Allah / (akoe bertongkatkan dipoesat Ka^ebah /).*

§ 6. Responsie, herhaling van één of meer woorden op een willekeurige plaats in het eene deel op overeenkomstige plaats(en) in het andere deel van een parallelisme.

Gevalen van responsie, waarbij één of meer woorden op overeenkomstige plaats(en) in twee of meer zinnen terugkeeren, zijn frequent. Hoewel dit niet altijd het geval is — het kan ook „toeval” zijn, kan gevolg zijn van taalarmoede —, responsie werkt emphatisch, zij het in mindere mate dan anafoor en epifoor. In spreekwoorden en spreekwijzen: Minangkabausch TBG 26 (1881) p. 179 *bakuca^e tando ta^e panuë, baria^e tando ta^e dalam* „als het schudt (nl. de inhoud) is het een teeken, dat het vat niet vol is, als er beweging is (nl. in het water), is het een teeken, dat het niet diep is” (i. e. „holle vaten klinken het hardst)”. Lampongsch Bijdr. 40 p. 615, n° 5 *Ki Këbaw kuruk disangkak Këbaw, Ki Kambing kuruk disangkak Kambing, Ki Manuk kuruk disangkak Manuk* „een karbouw gaat binnen in het karbouwenhok, een geit gaat binnen in het geitenhok, een kip gaat binnen in het kippenhok”. mal. Pert. I p. 30, 2 (*Soedah djadi adat sebenar adat bagi kita; kalau hari petang,*) *boeroeng poelang kesarangnja, kerbau poelang kekandangnja, orang poelang keroemahnja*; Pert. I p. 41, 8 v. o. *Belanda berbénténg besi, Melajoe berbénténg adat* „Hollanders hebben als vesting (één van) ijzer, Maleiers hebben als vesting de adat”; Wilk. II p. 293 *biar poetih toelang, djangan poetih mata*; Ht. Angg. 55 (Wilk. II p. 458) *dari djaoeh sesarkan dekat, soedah dekat sesarkan sampai.* In plechtige formuleeringen: mal. Hg Th. p. 43, 1 v. o. (de vorst spreekt:) *adapoen bentara kiri ini kita hendak gelarkan padoeka radja, akan Hang Kadim itoe kita hendak gelarkan laksamana ganti bapanja*; Pert. I p. 27, 19 *Kalau benar bapak bawa laloe, kalau salah bapa bawa soeroet* (met anafoor). Maar ook in „eenvoudigen” stijl: mal. v. d. Tuuk Mal. Lsb. p. 10, 5 *akan radja kera poen loepalah ia akan segala keloeorganja kera dan koera² poen loepalah ia akan roemah-tangganja.* In rechtsformules: mal. Hooykaas

¹⁾ Intusschen kwamen we boven, passim, reeds gevallen van combinatie van responsie met anafoor en/of epifoor tegen.

p. 15 *radja* menobat *didalam alam* / *penghoeloe* menobat *dalam loehak* / *lembaga* menobat *dalam lingkoengannja* / *iboe-bapa* menobat *pada anak-boeahnja* / *orang banjak* menobat *didalam terataknja* (met climax).
 osoend. TBG 56 p. 438 („de tien huldeblijken”) *anak bakti di bapa* / *ewe bakti di laki* / *hoeloen bakti di pantjadaan* / *sisabakti di goeroe* / *orang tani b. di dewata* / *wadon b. di mantri* / *mantri b. di nanggan* / *noe nanggan* b. *di mangkoeboemi* / *mangkoeboemi bakti di ratoe* / *ratoe bakti di dewata* / *dewata bakti di hijang* //.
 Bij bezweringsformules: mal. Mal. Mag. p. 618 (bij het oogsten van rijst) *jang ketjil* mendjadi *besar* / *jang toea* mendjadi *moeda* / *jang hina* mendjadi *moelia* / *jang miskin* mendjadi *kaja* //.
 In religieuze teksten, waar we herhaaldelijk symmetrisch gebouwde uitspraken tegenkomen: ojav. Kuñj. p. 61 *ikang rajah-tamah* patenāna *de nikang kasantosan*, *ikang dēba-moha* patenāna *ring sanismṛti*. In raadsels: Sērawayjsch Bijdr. 45 (1895) p. 47 *di ayiāq* ŋjadi pēngambiāq *ikan*, *di darat* ŋjadi pēngambiāq *boerong* „in het water maakt men daarvan gebruik om visschen te vangen, op het land maakt men daarvan gebruik om vogels te vangen”. mal. tēka-tēki p. 7, VIII, 1 *anak* pakai badjoe *koening*, *emak* pakai badjoe *hidjau*. jav. VBG 47, 2, p. 6 *jèn tjilik* kagawé *batoer*, *jen gedé* kagawé *moengsoeh*. In de volkspoëzie een logisch verwant voorbeeld: jav. meisjesspelen n° 111, 4) *tjilik*² ndjaloek *laki* / *gedé*² ndjaloek *pegat*.

Negatiepartikels als *doedoe* komen veel in responsie voor: jav. VBG 47, 2, p. 1 (raadsel) (*jèn loemakoe sikilé loro*, *manawa lèrèn sikilé sapoe-loeh*,) *aboentoet doedoe chéwan*, *akatok doedoe Walanda*; o. c. p. 11 *mentjorong doedoe inten*, *gebjar*² *doedoe konang*; Djawa XIV p. 228 (bezweringsformule) *lenga doedoe lenga*, *banjoe doedoe banjoe*; o. c. p. 230 *oewi doedoe oewi*, *kembili doedoe kembili*, *baligo doedoe baligo*, *waloe doedoe waloe*. Met een ander negatiepartikel: jav. VBG 47, 2, p. 6 (raadsel) *maboer tanpa elar*, *obah tanpa soeksma*. soend. Loet. Kas. p. 12 *djaeoh* moal boeroeng *tjoendoek*, *anggang* moal boeroeng *datang*. mal. tēka-tēki p. 8, XVIII, 20 *bertali* boekannja *kerbau*, *ditjioem* boekannja *anak*.

In opwinding kan men een bepaald woord in obsessie herhalen: Ajoe II p. 23, 9; W. S. Djawi p. 158, 4 v. o. ¹⁾

In chiasmische antithetische zinspositie: soend. Kab. p. 16, 16 *doenoenganana ti koelon* njanghareup *ka wetan*, *si Kabajan ti wetan* njanghareup *ka koelon*; Bijdr. 40 p. 56, 4 *leutik boelan* seutik *boeroengna*, *gēde boelan* seutik *ingētna*; 100 Par. I p. 46 *noe asih* dipoelang *sēngit*, *noe haät* dipoelang *moha*; o. c. II p. 34 *laoek boeroek* miloe *midjah*, *piritan* miloe *ēndogan*; Paeh dipp. p. 45, 25 *Ari Marsaip mah* pēndek

¹⁾ Voluit resp. op p. 27, 2 en p. 33, 13.

leutik djeung koemisna ipis, ari ieu mah pëndek gëde koemisna kandël.

In de Minangkabausche padato's en Badoejsche pantoenverhalen komt responsie veelvuldig voor. De breeduitgesponnen beschrijvingen zullen hier wel niet vreemd aan zijn. Minangkabausch Bijdr. 39 (1897) p. 549 halaman *carano basa, batimbun jo kasië^e bulan, tampe^e sibuda main tondeh, tampe^e pandika main padang, tampe^e nan mulië main catuã, tampe^e nan peto main kudo* „het erf is zoo rein als een groote schotel, begrint met witte steentjes, waar de kinderen spelen met noten als knikkers, waar de schermmeesters spelen met het zwaard (schermen), waar de edelen spelen met de damschijven (dammen), waar de ruiters spelen met het paard (paardrijden)”. Bijdr. 40 p. 49, 17 *njarande di lalangse tjinde, kadjoengdjoeng lalangse woeloeng, kasered lalangse tjinde*; o. c. p. 54, 4 v. o. *soekoer dara ditangtoeng, sabda dara dikëtjap*; p. 56, 30 *groedag ka mega malang, ngalirik ka mega njodor, toeloey niis di mega njodor* (epifoor), *ngitoeng² sandi tahoen, ngedjer² sandi poë, milangan sandi boelan, ngalirik ka boewana pantja têngah.* Als samenhangende met gebrek aan variatievermogen in primitieve beschrijvingen: Karo-Bataksch VBG 56, 1 (1907) p. 63 (volksverhaal) *ku juma iya ërbaba kuran, kiranting iya ërbaba 'ndirn, ku lau iya ërbaba cuwan nina, ku lësung iya ërbaba sëkin* „ging ze naar den akker, dan nam ze het watervat mee, ging ze brandhout halen, dan nam ze de rijstwan mee, ging ze naar het water, dan nam ze den hak mee, zegt men, ging ze naar het rijstblok, dan nam ze het kapmes mee.” soend. TBG 60 p. 69 (dongeng) *sakali ngoeseup di këdoeng Sarengseng, doewa kali ngoeseup di këdoeng Kitedja, tiloe kali ngoeseup di këdoeng Boendër, opat kali ngoeseup di këdoeng Pandjang, lima kali ngoeseup di këdoeng Sanggereng.* ojav. Ād. p. 210 *ikang nãgãwasena* luput de *sang Arjuna, ikang daitya si Maya* luput de *sang Kṛṣṇa, puyuh patang siki* luput de *sang hyang Agni*; Kuñj. p. 68 *ikang kusika* tunggal lawan *Swabhya, sang Garga* tunggal lawan *Ratnasambhawa, Sang Mestri* tunggal lawan *Sirumitabha, sang Kurusya* tunggal lawan *Mwaga-siddhi, sang Pratajãla sira* tunggal lawan *çri Wirwacana.*

In de pantoens past de responsie geheel in het kader van de formeele (en materieele) overeenstemming der leden a—c en b—d. mal. Pant. Mel. n° 6 *Air dalam* bertambah dalam / *Hoedjan dihoeloe beloem lagi tedoeh* / *Hati dendam* bertambah dendam / *Dendam dahoeloe beloem lagi semboeh* //; zoo ook o. m. n° 119. soend. soesoewalan bv. n^o's 6 (a—c), 37 (a—c), 51 (a—c), 53 (a—c), 77 (b—d), 84 (a—b—c—d, van negatiepartikel), 90 (a—c, b—d), 79 (a—c). jav. pantoen bv. n^o's 134 (b—d), 119 (b—d); ook in andere volkspoëzie: jav. meisjesspelen n° 144 (T 16) *oewong dësa, oewong dësa / wong dësa soegih lelëwa /*

oewong koeta, oewong koeta / wong koeta soegih tenaga; n° 152 dandang sampjang, tak-senggoh beḍil Semarang / banjoe mili, tak-senggoh beḍil Betawi / bloeloek niba, tak-senggoh beḍil segara /. Een enkele maal komt responsie voor in het schema a—b, c—d: mal. Pant. Mel. n° 36 *Banjak orang bergelang tangan / Sahaja seorang bergelang kaki / Banjak orang larang djangan / Sahaja seorang toeroet hati //*. soend. soesoewalan n° 108 *Sapoetangan djoeroe lima / Tjaretjet djoeroe salawe / Kadatangan teu tarima / Kasep oge boga ewe //*.

Wat eigenlijk geldt voor alle stijlverschijnselen, die gepaard gaan met herhaling, komt in het bijzonder voor bij responsie — wellicht doordat responsie meer aanleiding geeft tot monotonie — namelijk, dat er een streven bestaat te ontkomen aan herhaling en te komen tot variatie. ojav. Kuñj. p. 61 *hurip ika kawicēsa de ni pati, tutur keḍēr de ning lupa, yatna kawicēsa de ning brāntajñāna*. O. c. p. 69 staat ongeveer hetzelfde: *hurip kawicēsa de ning pati, tutur kawicēsa de ning lupa, yatna kawicēsa de ning bhiparita*. Hier is dus geen variatie; in het tweede lid staat *kawicēsa* i. p. v. *keḍēr* uit het voorgaande voorbeeld. TP p. 93, 5 *kāla Lodra mētu saking bhaṭāra Brahmā, kāla Sambu mijil saking bhaṭāra Wiṣṇu, kāla Samaya mijil saking bhaṭāra Īṣwara*; (derde zin zonder herhaling en uitweiding); Kor. p. 24, 6 *dudu dening rudhira yaya arṇawa, dudu dening kuṇapa yaya mahendra, dudu dening çawa abo amis* „onherkenbaar door bloedplassen zoo groot als de oceaan, onherkenbaar door lijken zoo hoog opgestapeld als de Mahendra, onherkenbaar door de riekende en stinkende lijken”. mal. ¹⁾ Sj. Bid. p. 21 (beschrijving van Bidasari door een vergelijking, waar als vergelijkingspartikels afwisselend *bagai, laksana* en *seperti* gebruikt worden) *koelitnja seperti tjempaka wilis / laksana gambar baharoe ditoelis / pipinja bagai paroeh dilajang / bahoenja seperti bahoe wajang / hidoengnja seperti koentoem meloer / wadjahnja laksana koening teloer /*; Wilk. I p. 504 (beschrijving van de *toeroen-ke-air*-ceremonie) *kanda jang pertama mendjoendjoeng temboeni / kanda jang kedoea membawa raboen / kanda jang ketiga membawa ajam / kanda jang keempat membawa njoer, enz.*

§ 7. Woordopname, herhaling van het laatste woord van het eene deel aan het begin van het volgende deel van een parallelisme.

Bij de onderlinge binding van zinnen en zinsdeelen en het leggen van nadruk speelt een rol de zg. woordopname, waarbij een woord,

¹⁾ Vergelijk du. *Es war noch so weiss* als *Schnee*, *so rot* als *Blut* und *so schwarz*-haarig wie *Ebenholz* (GRIMM).

dat voorkomt aan het einde van den eenen zin, herhaald wordt aan het begin van den volgenden ¹⁾). Dit verschijnsel treft men zeer verbreid aan in volksverhalen, volkspoëzie. Tominisch Bijdr. 6 (1871) p. 180 (volkslied) *bunga nu bunga surati, bunga nu isi nu hati* „deze bloem is een suratibloem, de bloem, die gekweekt wordt in het hart”. Karo-Bataksch VBG 56, 1 (1907) p. 60 *e, piyah sinik Anak Mëlumang 'n dai, latih, latih i-akapna tangis* „eindelijk zweeg A. M., hij was moe, moe van het schreien”. mal. Wilk. II p. 635 *tarik napas, terkenangkan oentoeng, oentoeng tidak seroepa orang*. soend. Bijdr. 40 p. 71, 28 *groedag ka lawang kikis, lawang kikis bahan djati*; Bijdr. 40, p. 52, 25 *katjandakna bokor djangkoeng, bokor djangkoeng simbar kantjana*. Kab. p. 41, 6 v. o. *ana gëlënjoe teh si Kabajan imoet, imoet kandjoet noe lëlëb tea*; 100 Par. II p. 64 *poer koentoel kari toenggoel, lar gagak kari toenggak, toenggak ketjoetan daging*. osoend. Bijdr. 56 p. 429 *kasoera koe djoekoet tadji, djoekoet tadji soelawësi* „doorregen met vlijmgras, vlijmgras soelawësi”. jav. A Joe II p. 23, 21 *ingrikoe Djoerijah ladjeng santoen gagasan, gagasan ingkang adamel mrindinging woeloe*. In bezweringsformules: mal. Mal. Mag. p. 609 *koetoe hoetan soeroeh keloeaer, soeroeh keloeaer beranak-anak* „de boschluis (dwerghert), stuur dien naar buiten, stuur dien naar buiten om te jongen”.

De meeste gevallen van woordopname zijn te verklaren uit de traagheid van denken bij den spreker. Maar ook kan deze hiertoe komen, doordat hij zich richt naar het geestelijk peil van zijn hoorders. Zoo zal men in de taal der volwassenen, wanneer zij tot kinderen spreken, dit stijlverschijnsel meermalen kunnen opmerken. In het eerste geval, wanneer men dus de oorzaak bij den spreker zelf moet zoeken, wordt het geheel der feiten niet ineens overzien. Bij stukjes en beetjes wordt het relaas gegeven, waarbij het laatste woord van den vorigen zin een eenvoudig aangrijpingspunt — soms ook rustpunt — biedt voor het vormen van den volgenden zin. Wanneer nog verder teruggegrepen wordt, kan de figuur van de woordopname-achtige anafoor ontstaan: mal. Sj. Bid. p. 2, 21b; p. 3, 1a *teroeslah baginda soeatoe diwasa | teroeslah kekampoeng saudagar |*.

Woordopname kan stilistisch procédé worden, toegepast in proza en poëzie. Hier, in Indon. talen, treft men geheele passages aan, waarin zin aan zin geregen wordt door telkens het laatste woord van den voorgaanden te herhalen. Dergelijke passages komen vooral aan den aanvang van kronieken voor. jav. W. S. Djawi p. 183, 20 v. o. (Babad

¹⁾ Oudgermaansche voorbeelden bij MEYER, Altgermanische Poesie, p. 324.

²⁾ Een taal van een der stammen van Noord-Celebes.

Mangir) *Pepoetjoeking serat ingkang kadamel gegantjaran, amewahi asrining panglipoe, panglipoeing manah prihatos, prihatosipoen awit kagèndèng saking soeraos, soeraosipoen serat Babad Mangir* „Dit is de primus inter pares der letterkundige werken, die tot proza is omgewerkt, dient ter verhooging van aangename vertroosting, vertroosting van een bedroefd gemoed, droefheid, die voortspruit uit de tendenz van dit werk, de tendenz van de kroniek van Mangir”. Met variatie aan het eind: Kor. p. 96, 3 v. o. *bhagawān Jamadagni mawarah ing bhagawān Orwa, bhagawān Orwa mawarah ing bhagawān Hotrawāhana, bhagawān Hotrawāhana mawarah ing yayah ni ngulun, bhatāra Yama, yata mawarah i ngulun.* mal. Mal. Mag. p. 584 (aldus wordt de afkomst van den pawang, den dorpsmedicijnman, geciteerd) *koen kata Allah, paja koen kata Moehammad | mendjadi benih | benih djadi oerat | oerat djadi batang | batang djadi daoen* // . Woordopname kan op deze wijze als klankfiguur het magisch gebeuren in de hand werken. Zoo ook in soend. Bijdr. 61 p. 606 (afwering van viervoetig gedierte, dat schadelijk is voor de rijst) *lamoen njaba sija oelah arek hajang, hajang oelah boga pikir, boga pikir oelah njaba* (met „cirkelgang”). Via ketting-woordopname bereikt men climax: ojav. Kor. p. 6, 6 v. o. *angēn² sangsaya ketung, ketung saya kagugu, kagugu saya kagorawa, mangkana tyas sang Dhṛtarāṣṭra* „hoe meer hij nadacht, zooveel te meer bekommerde hij zich erover, hoe meer hij zich erom bekommerde, zooveel te meer tobde hij erover, hoe meer hij erover tobde, zooveel te meer werd hij er door bezwaard”. jav. Ajoe II p. 58, 5 v. o. (type: „de minuten rijgen zich aaneen tot uren, de uren tot dagen, de dagen tot weken, de weken tot jaren”, enz.) *wantji teroes loemampah, sijang-daloe agentos-gentos ngantos doemoegi sapeken, sawoelan, woelan dateng taoen, taoen dateng windoe, makaten saladjengipoen* (variatie is te verklaren uit het moderne karakter van den tekst; men lette ook op *saladjengipoen*). Raadsels als poëtisch exponent vertoonen dikwijls een min of meer gewild kunstigen bouw; woordopname is één van de middelen: jav. VBG 47, 2, p. 5 *sing andjoepoek ora mangan, sing mangan ora ngrasakaké, sing ngrasakaké ora wareg, sing ora ngrasakaké kang doenoengan.* Met „cirkelgang”: o. c. p. 10 *kang toekoe ora mikoel, kang mikoel ora mangan, kang mangan ora bisa toekoe.* mal. Těka-těki p. 7, XVI, 18 *didalam laoet ada gelombang, didalam gelombang ada boelan, didalam boelan ada air.* Een passage uit een babad wordt geheel gegoten in het ketting-woordopname-schema: Babad Mangir p. 28 *Njai Aḍisara énggal ameteki, mawi rengeng² ngidoeng angimoer sekeling goesti adamel danganing panggalih, kang galih anglir madoe kěntir, kěntiripoen agoeng pinoedji, pinoedji ing karahardjan, ardjaning wong lakoe sandi, etc.* Twee woorden aan

het eind van een zin kunnen afzonderlijk opgehaald worden: mal. Wilk. II p. 233 *pelesit koedoeng itoe boléhlah bertjerai koenoen kepalanja dengan badannja, kepalanja pergi mentjari makanan dan badannja tinggal diroemah*. soend. Bijdr. 40 (1891) p. 52, 8 v. o. *dja diseureuheun seureuh koenang seureuh koening, seureuh koening tina djeungdjing, seureuh koenang tina moentjang*¹⁾.

In de poëzie, niet alleen in kunstdichten, maar ook in volkspoëzie, komt woordopname in zoo groote mate voor, dat wij wel moeten denken aan een weldoordacht procédé. Dit kan ons niet verwonderen, wanneer wij bedenken, dat woordopname zich waarschijnlijk ontwikkeld heeft tot de meer kunstmatige poerwakanti. Bij de poerwakanti wordt de laatste lettergreep van het laatste woord uit den eenen zin herhaald in den volgenden: jav. meisjesspelen n° 83 *djoemplo moté / té apa, téla / la apa, loðèh / dèh apa, dèhèm / hèm apa, hèmpèr / etc.* soend. Coolsma p. 488 (s. v. *poerwakanti*) *ajang-ajanggoeng / goeng goöngna rame / menak ki mas Tanoe / noe djadi wédana / etc.* Woordopname in pantoen: Ternataansche pantoen TBG 30 (1885) p. 445 *Lahi dibu to haka dibu / Dibu madaha aké nongai / Lahi ñingga to haka ñingga / ñingga madaha gate gogola* // „Vraagt iemand om bamboe, geeft hem dan bamboe / Den bamboe, die slechts water bevat / Vraagt iemand liefde, geef hem dan liefde / De liefde, die slechts een krank hart bevat //” (vergelijk o. c. p. 627—628). mal. Pant. Mel. n° 77 *Kain batik, badjoe batik / Batik datang dari Djawa / Adik tjantik, abang tjantik / Bagai pinang belah doea* // . jav. pantoen n° 124 *Adja énak kaloeng saptangan / Saptangané sing boeloe² / Adja énak gandèng tangan / Doeroeng terang kjai pengeloe* // . soend. soes. n° 88 *Isoek ngaroedjak, sore ngaroedjak / Ngaroedjak kalapa poean / Isoek ngadjak, soré ngadjak / Ngadjak ge tatjan karoekan* // . Ook in volkspoëzie van een ander genre: mal. Mal. Mag. p. 647 (versje gezongen bij het *main majang*, het bezielen van de arecabloesem, zoodat deze gaat dansen) *Dianggit majang dianggit / Dianggit dipantat pasoe / Koepanggil dajang koepanggil / Koepanggil toeroen bersatoe* // . In kunstdichten: mal. Sj. Bid. p. 37, 20d *ja illahi 'llah Toehankoe / segerakan apalah matikan akoe / matikanlah hambamoe dengan sekarang* / . Men geve hier acht op de bijzonderheid, dat in den derden regel hetzelfde gezegd wordt als in den tweeden, in den derden regel dringt echter het woord, dat den nadruk heeft van de laatste plaats naar voren.

Ook kan woordopname de functie van relativa en conjuncties over-

¹⁾ Dit schema kan men ook in niet-primitieve talen vinden; nog een stap verder en men heeft „het eerste (eerstgenoemde) het tweede (andere, laatste)”.

nemen: mal. Sj. Bid. p. 5 *ajohai anakhoe istana dada / oerip waras peninggal boenda / boendamoe ini orang tjelaka* „wel, mijn kind, lieveling / leef gezond en wel na het vertrek van je moeder / je moeder is een ongelukkige” („die een ongelukkige is”). In tembang: soend. Loet. Kas. p. 84, 16 *ëngkang teh kenging hoekoeman / hoekoeman disalin roepi / jav. Serat Tj. 90, 4 lawanging goea lir roedji / roedji karang amentjorong / ; o. c. 85, 8 tojanja wening maja / maja njarong kadya katja /*. Deze figuur is in dezen tekst niet zeldzaam.

Resumeerend kan men zeggen: parallelisme brengt met zich mede vormgelijkheid, gelijkheid van rythme, van woorden aan begin, midden en einde van overeenkomstige utingsgeheelen.

§ 8. Parallelistische (inwendige) assonantie, herhaling van de vocalen van het eene woord in een ander woord op overeenkomstige plaats in een parallelisme.

Eén of meer woorden op overeenkomstige plaats in een parallelisme kunnen ook klankgelijkheid vertoonen. In vele taalmilieus kan men het verschijnsel waarnemen, dat het vooral de klank is, die het 'em doet. Woorden, die assoneeren, worden vaak met elkaar in verband gebracht, ja zelfs in beteekenis identiek geacht ¹⁾ ²⁾ ³⁾. De gevallen van assonantie, die we hier zullen behandelen noemen wij parallelistische assonantie ter onderscheiding van later ter sprake komende gevallen van hetzelfde verschijnsel. Deze parallelistische assonantie is te beschouwen als perseveratieverschijnsel onder dwang van het parallelisme. Op overeenkomstige plaatsen in woorden op overeenkomstige plaatsen verschijnt dezelfde vocaal: Minangkabausch TBG 26 (1881) p. 243

¹⁾ Hierop berust de clou van een Soend. volksverhaal: De populaire *kabajan* (te vergelijken met onzen Tjil Uilenspiegel) vermomt zich als *santri*, moskee-beambte, en slaat munt uit zijn preek van pseudo-Arabische lalklanken, die een *amil*, lagere beambte, „vertaalt” voor de onkundige toehoorders, bv.: *bibiri watan saona = ëmbe kabiri asa bogana* (Kab. p. 14): „die sinnvollen Reaktionen auf sinnlose Silben werden in ihrer überwiegenden Mehrheit durch die Klangähnlichkeit bestimmt”: W. PETERS, Zs. f. Psychol. 56 (1910) p. 170.

²⁾ BEHAGHEL PBB 30 (1905) p. 533 „Es ist aber im allgemeinen Neigung der Sprache sachlich identisches auch in einem lautlich übereinstimmenden Körper zum Ausdruck zu bringen”.

³⁾ Parallelisme kan zelfs invloed hebben op de spelling en uitspraak van woorden: mal. Tëka-tëki p. 7, I, 3 *loearnja sjoerga, dalamnja noeraka* (gewoonlijk *naraka*).

udang ta^e tahoe di bungkua^eno, urang ta^e tahoe di burua^eno „de garnaal weet niet, dat hij krom is, de slechte mensch weet niet, dat hij slecht is” (met responsie en parallelistische alliteratie); TBG 39 (1897) p. 538 lama^e laua^e dikuñah-kuñah / elo^e kato diulang-ulang // „lekker smaakt vleesch eerst, als men het kauwt en nog eens kauwt / fraai is eerst een gezegde, wanneer men het herhaalt en nog eens herhaalt //”. mal. Wilk. I p. 477 djoeng petjah joe jang kenjang „als het schip vergaat, worden de krabben verzadigd”; Wilk. II p. 53 biar terletak djangan terhempas „leg het neer, smijt het niet neer”; Pap. Law I p. 21 adat jang kawi sjara jang lazim; Wilk. II p. 590 (spreekwoordelijke beschrijving van een ongeluksvogel) ditindih jang berat, dililit jang pandjang; Pert. I p. 32 masa ketjil terandja-andja, soedah besar terbawa-bawa; Mal. Mag. p. 85 besi jang toea tersoendak kelangit, besi moeda teroendjam keboemi; Wilk. II p. 594 (officieele formule, wanneer een verzoek, tot den sultan gericht, ingewilligd wordt) titah laloe, sembah berlakoe „de sultan heeft gesproken, uw bede is verhoord”; (Wilk. II p. 105 pertama wadi, kedoea madzi, ketiga mani, manikam terdjali (hierbij is op te merken een primitief mystiek-philosofische classificatie: de levens-edelsteen, opgebouwd uit assoneerende bestanddeelen). jav. Ajoe II p. 49, 2 badan sakodjoer goemeter, paraoepan sanget poetjet; o. c. p. 31, 9 dadanipoen kraos sesek, paningal peteng pet-petan (de laatste voorbeelden gaan via assonantie van de overeenkomstige laatste woorden van een parallelisme den kant van rijm op, vergelijk hetzelfde verschijnsel bij pantoen); o. c. p. 29, 25 beṭak boten kénging ngantos njisa, belan boten kénging mawi kambetan oelam. ojav. TP p. 113, 6 sinikēp ta sira muwah, binēbēd ri walatung, inukal-ukalan wēsi kaṭe, linabuh ring sāgara (met chiasmische assonantie, waarover beneden ¹⁾ meer); Kuñj. p. 58 rantas iganyanya, babal wētēng, mulēs ususnya, sayat bahunya (met onderbreking). De Soendanees, die we hier kunnen vergelijken met den Franschman temidden der andere Europeesche volken, heeft blijkbaar een fijn gehoor voor deze verschijnselen, die derhalve in grooten getale in zijn taal voorkomen, meer dan in het Maleisch en Javaansch. Niet alleen in het volksverhaal: Kab. p. 46, 3 tjlēng loentjat ka gigir, goeprak ka darat; ook in de volkspoëzie: Bad. Pt. Bijdr. 40 (1891) p. 52, 9 v. o. namijang lesang, palijas teuing saersoerna; W. S. Soenda p. 19, n° 6 (raadsel) biwir dina leungeun, birit dina hoeloe.

In magische sfeer bestaat het geloof, dat de kracht van woorden verhoogd kan worden door synoniemen („Steigerung” naar den inhoud)

¹⁾ § 12.

of assoneerende woorden („Steigerung” naar den vorm ¹⁾): jav. Djawa XIV p. 227 (de doekoen maakt zich magisch sterk door eigen loftuiting) *djaroemkoe idep kalih / pasoengkoe lojang / paroenggoe papilingan* /. Heel duidelijk blijkt de bindende functie van dezen vorm van assonantie uit een Soend. bezweringsformule, te reciteeren aan den aanvang van een pantoenverhaal: Bijdr. 40 (1891) p. 90, *2 ka loehoer ka sang Roemoehoen, ka batara noe di manggoeng, ka noe wënanng njoetjoek ngiboen; ka handap ka sang noergaha, ka batara Naga Radja*. De tegenstelling hoog-laag werkt assoneerend door, waardoor het contrast, niet alleen logisch, maar ook formeel uitdrukking vindt. In een bezweringsformule immers moet men vooral „duidelijk” zijn. In hogere poëzie: ojav. Nāg. 39, 2 (groetformule) *namas te Girindra, sambah ri hyang* „hulde aan u, Girindra, vereering aan de goden”.

Ofschoon we door deze voorbeelden voldoende overtuigd konden zijn, dat parallelistische assonantie als stijlverschijnsel, hetzij onbewust als gevolg van affectmotorisme aanwezig is, hetzij bewust als stijl-middel toegepast wordt, temeer zijn wij hiervan overtuigd door het bestaan van woordspelingen en gisrijmpjes in het Mal., wangsalan's in het Jav., sisindiran's in het Soend. ²⁾, die allen berusten op klanksuggestie ³⁾. mal. *dahoeloe parang, sekarang besi* „vroeger een kapmes, nu ijzer” duidt bedektelijk aan *dahoeloe sajang sekarang bentji* „vroeger hield jij van mij, nu haat jij mij”; Wilk. II p. 636 *loeroeh oepih pergam datang* „wanneer de bladscheeden (van de palmboomen) vallen, komen de duiven” voor *soeroeh poetih hitam datang* „wanneer je een goudbruin meisje wilt hebben, komt er een donkere schoone opdagen” (een spreekwijze voor „het komt wel eens anders uit, dan wij wenschen”). De Jav. en Soend. wangsalan's geven een omschrijving van iets, dat in klank overeenstemt, met datgene, wat bedoeld wordt, bv. jav. *ketimoen goeng, pandapa kinarja séba, kang minangka poerwané serat wangsalan* ⁴⁾. Met *ketimoen goeng* „grootte komkommer” wordt *semangka* „watermeloen” omschreven, wat op zijn beurt *minangka*

¹⁾ Dat „Steigerung” naar den vorm en naar den inhoud tegelijkertijd bereikt kan worden met dezelfde woorden, door gebruik van synoniemen, die assoneeren, zien wij beneden op p. 102.

²⁾ Sindiran's ook in het jav., bv. meisjesspelen n° 71 (vergelijk de bijbehorende noot).

³⁾ In het Bataksch bestaat de bladerentaal. In 't jav. zijn er de bloemenliedjes, waar de naam van een bloem door klanksuggestie de kwaliteit van den toekomstigen echtgenoot van het meisje aanduidt: *melati* hoort bij *kadji*, *gedang* bij *demang*. In het Boegineesch bestaat ook een raadseltaal: *pisiq* „geld van Gowa” duidt aan *sisiq* „waar, echt” (BRANDSTETTER, Das Abstraktum p. 3).

⁴⁾ Pepali lan wangsalan, Volkslectuur serie n° 293 p. 43.

suggereert; *paṅdapa kinarja séba* „voorzaal gebruikt voor audientie” is *bangsah* en dit suggereert *wangsalan*; meisjesspelen n° 33 *kembang djambé* / *megar ngambar wajah soré* / *kemajangan kinasihan para gedé*: *kembang djambé* is *majang*, suggereert *kemajangan* uit den derden regel. soend. *Oeli mindəng nakər ka ki Djaka kawas aja noe di-andjing-tjai* ¹⁾; *andjing tjai* is *sero*, *di-andjing-tjai* is *diheroan*. Zoo is *adean koe koeda beureum* „paradeeren met een rossig paard” de gewone spreekwijze geworden in plaats van het gesuggereerde *kahadean koe banda deungeun* „pronken met andermans goederen (veeren)”.

De pantoen kan in de meeste gevallen met behulp van deze verschijnselen verklaard worden. De eerste twee regels suggereeren door assonantie de laatste twee, zoodat schrandere lieden bij het opzeggen van de eerste twee regels al kunnen raden, wat er volgen zal ²⁾. Ternataansche pantoen TBG 30 (1885) p. 449 *Lagé² Gam kunora* / *Kié Roem ma hata goü* / *Kagé ino futu kunora* / *Rigu rumi to waje Joü* // „Lagé-gras groeit te Gam-kunora / op den berg Rum staat goü-hout / Ik schrok wakker midden in den nacht / Een schaduw zei, dat mijnheer het geweest was //”. Minangkabausche pantoen TBG 39 (1897) p. 534 *Condonglah rabah kabingkudu* / *Bungo sitawa disusuni* / *Tolonglah sambah dipanghulu* / *Barang nan gawa diampuni* // „Schuin staat een stam tegen een bengkudu-boom / sitawa-bloemen worden bijengeschied / Helpt mij mijne hulde uitspreken / Wat ik verkeerd doe, vergeef mij dat //”. mal. *Permata djatoeh diroempoet* / *Djatoeh diroempoet gilang* / *Kasih oempama emboen dihoedjoeng roempoet* / *Datang matahari hilang* // De vertaling van WILKINSON geeft zelfs een in „kwaliteit” betere weergave: *I lose a pearl, amid the grass* / *It keeps its true, though low it lies* / *I love a girl, but love will pass* / *A pearl of dew, that slowly dies* //”. soend. soes. n° 4 *Saboek beubeur geura pitjeun* / *Gantian koe soetra bae* / *Anoe heubeul geura pitjeun* / *Gantian koe koela bae*. Hier *saboek beubeur* „de gewone gordelband”: *anoë heubeul* „de vorige minnaar” = (*saboek*) *soetra* „zijden (gordelband)”: *koela* „ik,

¹⁾ Wawangsalan djeung Sisindiran Volkslectuur, serie n° 656 p. 13.

²⁾ „The first pair of lines should represent a poetic thought with its beauty veiled, while the second pair should give the same thought in all its unveiled beauty” (WILKINSON, geciteerd door WINSTEDT in zijn inleiding tot Pantun Melayu, p. 4, 1). Vergelijk ook de opmerking van H. OVERBECK in Djawa X p. 210, dat wij in de eerste twee regels van de Maleische pantoen iets moeten zien als het „hsing” in het Chineesch volksdicht, dat V. VON STRAUSS in het voorwoord tot zijn vertaling van Shi King als volgt karakteriseert: „de vermelding van een bijzonder natuurverschijnsel of van een bekend voorval, dat als een zinrijke arabeske vooropgesteld wordt, om het nadenken, het gevoel of de stemming voor te bereiden op dat wat volgt”.

als nieuwe minnaar". jav. pantoen n° 22 *Tak oekiri, tak oekiri | Nèk boendel pena oengkal | Tak pikiri, tak pikiri | Nèk njoendel pena tinggal ||*. Terecht wijst OVERBECK erop, dat *oekiri* „uitsnijden, graveeren" en *pikiri* „uitdenken" niet uitsluitend „rijmequivalenten" (sic!) zijn, maar ook dat „er iets diepers in zit", nl. een metaphorisch verband, een semantische correlatie, nl. resp. het moeilijke werk dat men met de hand doet en dat van de hersenen ¹⁾.

In het algemeen kan men zeggen, dat assonantie den poëtischen grondslag vormt van de pantoen en zelfs uitgaat boven den „eisch" van rijm van resp. eersten en derden, tweeden en vierden regel ²⁾. Er zijn nl. voorbeelden van pantoen's, waar rijm ontbreekt: mal. Pant. Mel. n° 7 (a—c) *lemboet-berkilat*. soend. soes. n° 1 (a—c) *galih-geulis*, n° 4 (a—c) *beuteung-meureun* etc. jav. n° 69 (b—d) *ngliwet-arep*, n° 76 (a—c) *pilar-tinggal*.

Soms ook bestaat er klankovereenkomst in het schema a—b, c—d: mal. Pant. Mel. n° 20 (c—d) *boeah moeda tampak kerau | boekan moedah hendak ditjekah*.

§ 9. Evenredige assonantie, herhaling van een assonantie-verhouding van twee of meer woorden in het eene lid bij twee of meer woorden op overeenkomstige plaats in het andere lid van een parallelisme.

Behalve klankovereenkomst van corresponderende woorden in verschillende leden van het parallelschema, treft men ook het verschijnsel aan, dat, terwijl woorden in het eene lid assoneeren, in het andere lid woorden op overeenkomstige plaats in klank overeenkomen. Schematisch uitgedrukt, in bovenstaande gevallen $a : b = a' : b'$, in dit geval

¹⁾ H. O., Pantoens ³⁾ in het Javaansch, Djawa X p. 210. We zijn het echter niet eens met de opmerking, dat „de *i*- en *oe*-klank in de assonantie equivalent zijn". Veel meer is dit een kwestie van onvolledige assonantie, waarbij de laatste lettergrepen van twee overeenkomstige woorden klankovereenkomst vertoonen, terwijl de voorgaande lettergrepen resp. een *i* en *oe* bevatten. Dit komt meer voor bv. in het klankwisseling-verbinding en in de *tëmbang*. Hoogstens kan men concludereen, dat de *i*- en *oe*-klank vaak naast elkaar voorkomen.

²⁾ De opmerking van H. O. o. c. p. 209, dat er behalve rijm een zekere assonantie moet bestaan tusschen resp. eersten en derden, tweeden en vierden regel achten wij minder juist. Het is o. i. juist omgekeerd, in principe constateeren wij assonantie, terwijl rijm, volledige assonantie, gelijk einde van de overeenkomstige laatste woorden van de regels waarschijnlijk hieruit voortkomt.

³⁾ Ten rechte *parikan* (zie Djawa X p. 204).

a : a' = b : b' (a en a' resp. b en b' zijn assoneerende woorden). In het laatste geval is er sprake van een overbrengen van dezelfde „klankverhouding”; de binding in het eene lid is in het tweede lid op overeenkomstige wijze tot stand gekomen. soend. Par. II p. 67 roep *koepadoeng*, rap *koelëmah*, *katoeroeban taneuh beureum*; Bijdr. 40 p. 52, 4 (veel voorkomend in Badoeische pantoenverhalen) *ti loehoer sarelang kawoeng* / *ti handap sarelang langkap*, / *ti têngah këmbang saoeheun* // *ti loehoer pamoeloe ratoe* / *ti handap moen roepa menak* / *ti têngah lain saoreun* // (hier binden *saoeheun* en *saoreun* de twee perioden onderling) „boven een tak van den suikerpalm / van beneden een tak van de langkap (e. s. v. boom) / in het midden bloemen van de saoeheun (grassoort) // van boven het uiterlijk van een vorst / van beneden slechts de gestalte van een edelman / in het midden onberispelijk //”; o. c. p. 51, 1 *lamoen djoedjoeng hajang indoeng*, *lamoen rëgis hajang nini*², *lamoen kantjra hajang bapa*², *goerame hajang tjawene*; p. 53, 29 *angkatna naliktik boemi*, *angkatna nalangtang desa*; p. 54, 19 *ditjangtjoetan tjangtjoet aloes*, *disindjangan sindjang lesang*, *matak tisaradat toema*, *matak neundeut laleur*, *matak tidagor aro. mal.* Wilk. I p. 66 *tangan menetak*, *bahoe memikoel*; Pert. I p. 21, 9 v. o. *oemoermoe baroe setahoen djagoeng*, *darahmoe baroe setampoek pinang*; o. c. p. 27, 14 *jang setjoepak tidak akan djadi sesoekat*, *jang sedjengkal tidak akan sehasta.* jav. VBG 47, 2, p. 26 (raadsel) *nganggo pajoeng doedoe ratoe*, *nganggo sisik doedoe trenggiling*; o. c. p. 23 *kang ngisor njerogi*, *kang doewoer andjoepoeki*; meisjesspelen n° 128, 4) *endog sidji katjitjiran* / *endog loro katjomboran*; o. c. n° 99 *godong dadap gawé adjang* / *godong teboe gawé soeroe* /.

Geheel gelijk uiteinde (evenredig homoioteleuton): soend. 100 Par. II p. 64 *poer koentoel kari toenggoel*, *lar gagak kari toenggak*, *toenggak ketjoeatan daging* „de reiger vliegt weg en laat een tronk achter, de raaf vliegt weg en laat een boomwortel achter” (i. e. „die schuld heeft ging er van door, de borg moet betalen”). Loet. Kas. p. 40, 2 *daweung loedeung*, *tanggah gagah*; W. S. Soenda p. 19, n° 12 (toetoeroetjangan „raadsel”) *dina leuwi tapak mëri*, *di awang*² *tapak sowang*; 100 Par. I p. 14 *bëngkoeng ngarioeng*, *bongkok ngaronjok.* jav. meisjesspelen n° 171 (T 13) *Semar, Semar, mènèk patjar tiba ndjoewar* / *Bletik, Bletik, mènèk ðingklik tiba mendelik* / *Bagong, Bagong, mènèk têrong tiba ndjiplong*.

Het spreekt welhaast vanzelf, dat we, als we letten zoowel op het karakter van het verschijnsel als de teksten, waaraan de voorbeelden ontleend zijn, we hier een min of meer dichtelijke techniek mogen constateeren.

§ 10. Rijm, herhaling van de eindsyllabe van het laatste woord van het eene deel van een parallelisme in het laatste woord van het andere deel van een parallelisme.

Deze laatste gevallen voeren ons tot rijm, gelijk einde van woorden op overeenkomstige plaats, meestal aan de uiteinden, in het rythmische geheel. Uit assonantie heeft zich rijm ontwikkeld ¹⁾. Daar, waar weinig gedacht wordt, keeren dezelfde klankformaties terug. Dit kan men bijvoorbeeld opmerken in de taal van kinderen en imbecielen. Voorwaarde voor het ontstaan van rijm is de aanwezigheid van een rythmisch geheel ²⁾. Het voorkomen in parallelismen is hierdoor verklaarbaar: „Das Substrat des Reims ist der Parallelismus” ³⁾.

In spreekwoorden legt rijm verband tusschen de zinsdeelen, heeft overtuigende kracht: mal. Wilk. II p. 10 *biar lambat, asal selamat* „laat het langzaam gaan, als we maar behouden blijven” (te vergelijken met: *haastige spoed is zelden goed*); Wilk. II p. 429 *datang riboet, keloear semoet* „komend als een storm, weggaand als een mier”; Wilk. I p. 152 *bapanja boerik, anaknja tentoe berintik*; Wilk. I, p. 74 *ada hoedjan ada panas, ada hari boléh balas*; Wilk. I p. 196 (met woordspel) *harap kemoeloet besar tjakap, kerdja soeatoe ta^e boléh tjekap* „afgaande op zijn mond, kan hij zijn woordje wel doen, maar iets presteeren, daartoe is hij niet in staat”. soend. 100 Par. II p. 76 *tjaina herang laoekna beunang* „wanneer het water helder is, zijn de visschen te vangen”; o. c. p. 18 (paronomastisch rijm) *daek matjok, ëmboeng dipatjok* „wil wel pikken, maar wil niet gepikt worden”. jav. Laj. Bab. p. 176 *toena satak bañi sanak*; GR II p. 491 *woeroeng moekti sida mati* „het zalige leven blijft weg, de dood komt” (i. e. „sterven voor zijn doel bereikt is”).

In rijm ligt vaak het aardige van een gezegde: Lampongsch Bijdr. 40 (1891) p. 616, n° 10 *liyak di bung / mak harap di sënawi / rabay ditëtös bulung / sansat mërkkak ruwi //* „zien naar het eetbaar uitspruitsel van de bamboes / niet hopen op den bladerloozen bamboestoel / bevreemd om een blad op zijn hoofd te krijgen / er niet om geven zich met vaart op de doornen te werpen” // mal. Wilk. I p. 7 *pegang adoehi, boeka amboehi* (gezegd van een doerian) „als je 'm vastpakt roep je o, o, als je 'm openmaakt, roep je ah, ah”. Ook onderstreept het vaak het komische element van een gezegde: jav. VBG 44 p. 273, 10 (Nala-

¹⁾ SCHIPPER, Alteng. Metrik, p. 36; KELLE, Otfried I p. 89.

²⁾ WERNER, Die Ursprünge der Metapher, pp. 184 vlgg.

³⁾ NORDEN, Antike Kunstprosa, p. 814.

garèng, een van de panakawans, grollenmakende volgelingen van den wajangheld) (*djer oedoedmoe ora kaprah, bako tampangan semono dilinting klaras dadi sidji, gedèné nganti saklengen, diwoeri menjan sakloengsoe*) *lirangé rong kepel, moelané sing lara napas bandjoer kekel* „zwavel twee vuisten vol, daarom moet de asthmalijder krampachtig hoesten”¹⁾. In kinderliedjes, vooral spotliedjes: *mal. Wilk. I p. 397 Tetapi Pa^e Lebai boeta peroet / haram-halal boeboeh dimoeloet / Wilk. I p. 374 Toe^e Poelau Lidi / goelai ikan telan / Datoe^e ta^e bergigi / goenjih² telan //* (met epifoor). In raadsels: *Lampongsch Bijdr. 40 (1891) p. 613, n° 9 diculik bangik, dikanik sakik* „wordt het met de vingers aangeraakt, dan ruikt het lekker, wordt het gegeten, dan is het pijnlijk”. In het Javaansch, waar de tẽmbang ook in volksdichten het meest voorkomt, treedt rijm in kinder- en meisjesliedjes veel op, bv. *meisjesspelen n° 427 kembang², kembang tẽrong / wong èpèh disirik ing wong / mring doewèké éman kalong / marang tangga tansah ngesong //* „bloem, bloem van de tẽrong / een zelfzuchtig mensch wordt door iedereen gemeden / van zijn eigen bezittingen vreest hij iets af te staan / maar vermindert altijd stilletjes de bezittingen van zijn bureu //”. Op het blijkbaar veel gehoorde „wat is dat?” van den Europeaan maakt de Soendanees het volgende rijmpje: *Wat ies dat / tisoledat / makan koepat //*; als spotliedje vinden we: *tjis / katjang boentjis / njengtjle //*. Wijd verbreid over geheel den Archipel is rijm in volksdichten, bv. uit een Tominisch volkslied *Bijdr. 6 (1871) p. 180 ane matakunajore / nangupi si bunga dore* „wanneer mijn oogen zich sluiten, denk ik aan mijn geliefde”.

Zinnvolle liederen met rijm gelden als bezit van hogere cultureele ontwikkeling. Dit stadium hebben de Maleiers, Javanen en Soendanezen blijkbaar bereikt, getuige hun pantoens e. d. WERNER²⁾ is van meening, dat rijm zich ontwikkeld heeft uit assonantie en alliteratie (samengevat onder „ungenauer Reim”). Deze zienswijze strookt met de gegevens, die wij over genoemde talen hebben. Terwijl rijm bij de Javanen voorkomt in kinder- en meisjesliedjes, in „pantoens” van het loedroegspel (waarschijnlijk zijn deze „pantoens” onder invloed van Maleiers ontstaan), is tẽmbang toch favoriet in volks- zoowel als kunst-dichten. Wanneer we hier in het vervolg spreken over tẽmbang, bedoelen wij de tẽmbang in zg. kleine versmaten. De tẽmbang in groote versmaten is van Hindoe-oorsprong. Elke strophe bestaat hier meestal uit vier eendere regels; de regels vertoonen een afwisseling van korte

¹⁾ Vergelijk de praatjes op rijm van onze cabaretartisten.

²⁾ o. c. p. 212.

en lange syllaben. De tēmbang in kleine versmaten kent ongelijke regels, vertoont echter van strophe tot strophe een groote overeenkomst, zoowel wat betreft de overeenkomende regels, als de vocaal van de slotsyllabe van elken regel. De oorsprong van deze soort tēmbang is onzeker. Wij achten het niet onmogelijk, dat deze oorspronkelijk inheemsch is. De bepaaldheid van de vocaal van de slotsyllabe wijst op een assonantie-principe, dat wij reeds tegenkwamen bij de pantoen, waar overeenkomende woorden assoneeren en rijm een secundair verschijnsel is. Terwijl bij de pantoen de eerste twee regels formeel en materieel hetzelfde vertoonen als de laatste twee, m. a. w. de laatste twee regels bepaald worden naar de eerste twee en bij deze twee paren regels dezelfde „stemming” volgehouden wordt, is het bij de tēmbang zoo gesteld, dat het tēmbang-schema, een bepaalde zangwijze, die een bepaalde „stemming” aangeeft, de strophen van een zang beheerscht. Zoowel het eenvoudige volksdicht met assonantie en rijm als het kunst-dicht in tēmbangschema wortelen in één principe, het assonantie-principe, waarbij formeele gelijkheid ook materieele identiteit, nl. dezelfde „stemming”, veronderstelt. Waarschijnlijk moeten we ons den gang van zaken aldus voorstellen, dat rijm in volksdichten langzamerhand verdrongen is door het tēmbangschema, dat kunstmatiger als het is, eerst in hofkringen ontstaan, op den duur lagere regionen van de samenleving heeft gepenetreerd.

De poëtische quintessence van de pantoen e. d. is het klanksuggererend verband tusschen de twee deelen. Woorden die rijmen, hebben in den regel inwendige assonantie. mal. Pant. Mel. n° 102 (a—c) *bernam-demam*, n° 113 (a—c) *rimba-gila*. jav. pantoen n° 76 (a—c) *pilar-tinggal*, n° 62 (a—c) *mati²-laki²*. soend. soes. n° 78 (a—c) *sakelekan-salemekan*, enz. Soms is er slechts inwendige assonantie en in het geheel geen rijm te constateeren: soend. soes. n° 80 *hanteu-hateup*, n° 114 *laoet-laoek*, 96 *tjarogol-tjarondal*, n° 110 *njeupah-leumpang*. Soms is er zelfs geen inwendige assonantie van de laatste woorden van overeenkomende regels: jav. pantoen n° 52 *sawo-diwawoeh*, n° 111 *lélé-moelih*.

Rijm vormt één complex met andere assonantieverschijnselen in ruimeren zin, alliteratie en inwendige assonantie. Woorden, die rijmen, kunnen inwendig assoneeren, kunnen tegelijk ook allitereeren. Vergelijk de voorbeelden op p. 50, jav. VBG 44 (1884) p. 273, 10 *kepel en kekel* en mal. Wilk. I p. 7 (s. v. *adohai*) *adoehi* en *amboehi*. Een dergelijke differentiatie, als wij die kennen, waarbij wij rijm, alliteratie e. d. onderscheiden, komt in deze talen niet voor.

§ 11. Parallelistische alliteratie, herhaling van den beginklank van het eene woord in een ander woord op overeenkomstige plaats in een parallelisme.

Alliteratie kan optreden als nevenverschijnsel van parallelisme, accentueert en versterkt het rythme. Wij verwijzen naar de belangrijke functie van het stafrijm bij de „Hebungen” in de Oudgermaansche poëzie. Vooral aanvangsalliteratie komt voor, zooals ook de anafoor meer voorkomt dan de epifoor. Een zekere verwantschap in oorsprong tusschen parallelistische alliteratie en de anafoor en epifoor blijkt, wanneer ze als nawerkingsverschijnsel te beschouwen zijn. Bij de par. all. klinkt niet het geheele woord door, maar een gedeelte, meestal de geprononceerde aanvangsconsonanten, geen labialen bijvoorbeeld. De allitereerende woorden vormen nog al eens een tegenstelling, wat te meer pleit voor het accentueerend karakter van de alliteratie in dit verband. Lampongsch Bijdr. 40 (1891) p. 612, n° 5 (raadsel) *bakakni di 'atas, bulungni di bah* „zijn wortel is boven, zijn blad is beneden”. Sĕrawajsch Bijdr. 45 (1895) p. 33 *kulu kĕnaw bubu, kilir kĕnaw tĕng-kalaq* „stroomopgaande in een fuik raken, stroomafgaande in een tĕng-kalaq (e. s. v. fuik) raken” („tusschen Scylla en Charybdis”). Minangkabausch TBG 26 (1881) p. 235 *tabalintang patah, tabujua lalu* „dwarsliggende (in de snelstroomende rivier) breekt (de boomstam, die tusschen de oevers beklemd is), in de richting (van de rivier) liggende, drijft hij verder”. mal. Wilk. II p. 130 *masak diloeaer, mentah didalam* „rijp van buiten, onrijp van binnen”. jav. VBG 47, 2, p. 15 (raadsel) *jĕn satengah kebak, jĕn akĕh koerang*¹⁾.

Veelal staan de allitereerende woorden aan den aanvang van de deelen van het parallelisme. In spreekwijzen: mal. Wilk. II p. 2 *Pelaboer habis, Palĕmbang ta^o alah* „de middelen der belegeraars zijn uitgeput, P. echter houdt stand” (i. e. „boven verwachting gelukt”); Wilk. I p. 599 *terkilan dihati, terkelang dimata*; Wilk. II p. 400 *segan bertanja, sesat djalan*; Wilk. I p. 245 *tepoek dada, tanja selira*; Wilk. I p. 118 *tanam tiada berbenih, toemboeh tiada bermata* (van onwettige kinderen). soend. 100 Par. I p. 69 *pahit daging, pahang toelang*. jav. Laj. Bab. p. 205 *kandang langit, kemoel mĕga* „frank en vrij rondzwerfen”. In beschrijvingen: mal. Pert. I p. 14, 2 *soeboer toemboehnja dan sarat boeahnja padi jang disawah itoe*. ojav. Kufj. p. 58 *muringis untunya, mulu wiji ning matanya*; TP. p. 93, 26 (beschrijving van Wiṣṇu) *ateṅdas sewu, atangan rongiwu*. jav. W. S. Djawi p. 187, 2 v. o. *kempoelipoen angg gemak moengel, kendang tinaboeh*

¹⁾ Vergelijk de voorbeelden, die volgen, passim.

gilig, kenong gong grendem; VBG 44 p. 262, 6 ratoe lila ing donja toer téga ing pati, kinasih ing déwa, kinamoelèn widadari, kinatjèk sesamaning narèndra. Dit laatste geval van aanvangsalliteratie kan men vergelijken met flectie-rijm in Indogermaansche talen ¹⁾. jav. VBG 44 p. 238, 7 v. o. gereng² ingkang noenggang, gero ingkang tinoenggangan. soend. Loet. Kas. p. 83, 2 dangah taja kahariwang, dangong lir anoe rek djoerit (geen volledig parallelisme); o. c. p. 73, 11 seuneu ngabèla-bèla, seahna ngagoeroeh koe asta kalih. In raadsels, waar op deze wijze het poëtisch effect verhoogd wordt: soend. W. S. Soenda p. 19, n° 11 koentoel hibèr, kareta loempat „de koentoel (e. s. v. reiger) vliegt, de wagen „loopt“”; o. c. p. 19, n° 23 tjanir moentir, tjabat leumpang, babakan pijoer ngagorolong (met evenredig homoiteleuton, laatste lid variatie); o. c. p. 20, n° 45 pondok leutik sèrèg di panto, pandjang gède logor di panto (met epifoor); t. a. p., n° 43 dipais lain laoek, dipèlak lain siki. Soms alliteratie na een anaforische repetitie: Sèrawajsch Bijdr. 45 (1895) p. 40 sapaw cèrdiq tinggi naiäq, sapaw calaq mènang buitong „wie slim is, kan het ver brengen, wie welbespraakt is, wint bij het berekenen”. soend. W. S. soenda p. 20, n° 40 (raadsel) ana nangkoeban pinoeh, ana nangkarak kosong. jav. VBG 47, 2, p. 5 (raadsel) jèn loemakoe sikilé loro, jèn lèrèn sikilé sapoeloeh. Ook in de Badoeische pantoenverhalen, waar het proza een sterk rythmisch karakter draagt: Bijdr. 40 p. 51, 25 ngapoeng ka manggoeng, ngapak ngawang³ (hier vormt de alliteratie één complex met evenredige assonantie en homoiteleuton); o. c. p. 54, 4 v. o. soekoer dara ditangtoeng, sabda dara dikètjap (met responsie); o. c. p. 49, 16 tjalik di padamèlan, njoenggoeh kana kasoer baboet, njanda kana kasang goemèlar, njarande di lalangse tjinde (ook middenin evenredige alliteratie). Alliteratie van werkwoordelijke tusschenwerpsels; soend. Paeh dipp. p. 12, 14 soet diseungeut, sèlèboeng oedoed (bovendien alliteratie van ww. tw. met werkw.).

Een woord, een begrip, dat in de voorstelling van den spreker belangrijk is, dringt naar voren. De alliteratie is hier te beschouwen als een gedeeltelijke herhaling. Herhaling, geheel of gedeeltelijk komt in affectieve taal veel voor: mal. Hg Th. p. 37, 2 sajang toeankeo laksamana itoe diboeangkan, soekar toeankeo mentjahari hamba seperti laksamana itoe „jammer, dat u den laksamana verbant, moeilijk is het voor u één te vinden zooals de laksamana”. ojav. Kuñj. p. 58 (smeekbede van gefolterde boozen) Ah, ampukulun sang Cikarabala! Ndan kasihana ta sanghulun, huripèn taku, wehèn mangjalma ring madyapada, warahèn

¹⁾ Voorbeelden bij J. GONDA, Alliteration und Reim im Satzbau des Atharvaveda, Acta Orient. 18, 64.

ring yogya², palar wĕnanga wiratya (met alliteratie buiten het par-schema). jav. VBG 44 (1884) p. 284, 2 v. o. (Ardjoena scheldt een boeta) *takon angedak-edakaké, goesah kaja manoeik, getak kaja marang boeboeron*.

Alliteratie aan het einde: Sakalawisch *lili wi, lili watu* „de wet is ijzer, de wet is steen”. mal. Hooykaas p. 16 (spreekwijze) *sawah jang berdjidjang, pinang jang berdjidjik, lembaga jang empoenja*; Wilk. II p. 125 *alah saboeng, menang soerak* (met chiastische assonantie); Wilk. II p. 287 *moeloet pandjang, ékor poenggoek*; Wilk. II p. 395 *djangan disindir, djangan disajoeng* (persevereerend, versterking van den imperatief); Wilk. I p. 251 *orang maoe seriboe daja, orang ta^e maoe seriboe dalih* (tegenstelling onderstreepend); Wilk. II p. 566 *soedah terantoeik, baharoe tengadah*; Wilk. II p. 594 *takoet titik, laloe toempah* (met gradatie). jav. GR II p. 276 *boten pisan, boten pinda* „niet eenmaal, niet tweemaal” (i. e. „herhaaldelijk”; „aufgezählte Teilwiederholung”); VBG 44 p. 267, 4 *andaging ana satampĕl, angetihana satètĕs*. soend. Bijdr. 40 p. 55, 11 *noe djaoeh dirandoek, noe anggung direngkas*. Emotio-neel: jav. VBG 44 p. 284, 6 v. o. (schelden van een boeta voor een gevecht) *apa boedeg, apa pantjĕn bisoe*.

Aan begin en einde: mal. Wilk. I p. 528 *mata poen kedjam, moeloet poen terkatoep* „de oogen geloken, de mond gesloten”. jav. Djawa XIV p. 229 *boemi soeka, badan sempoerna*. soend. Bijdr. 40 p. 59, 1 v. o. *leuleuj raeut, loeloes roentoet* (met evenredige assonantie); Paeh dipp. p. 76, 7 *satoengkĕbing langit, satangkaring lĕmah*.

Bij bezweringen wordt klankopeenhooping magisch gewaardeerd, werkt namelijk suggestief-dringend: mal. Mal. Mag. p. 613 (bij schoonkappen van bosch voor den aanleg van een droog rijstveld) *akoe hendak meminta tempat ini | akoe hendak tebang-tebas | akoe hendak tanam² sekalian toemboeh-toemboehan* //, jav. Djawa XIV p. 227 *nang tjoengoer si aras korsi | nang tjangkem séla matengkab* //; o. c. p. 228 *ngantjik tengahĕ djagad limang prekara | kaja borĕh si érang djati | kaja banjoe sang lengis djati* //; o. c. p. 229 *ala-ili katoet ing banjoe mili | katoet ing barat angin* //. soend. (djampe ter opwekking van een doode) *tjoendoekkan rahajoena ti timoer | datangkeun rahmatna ti barat* //.

In volksliederen, bv. pantoen: mal. Pant. Mel. n° 61 *Ajam hoetan terbang kerimba | Hendak hinggap diatas kepaja | Emaknja soeltan, ajahnja radja | Djanganlah hina tegah disahaja* //. Alliteratie is hier te zien als speciaal assonantieverschijnsel. Vergelijk nog n°s 78 (a—c) *tilan-toean*; 95 (b—d) *batang-bintang*; 256 (a—c) *taman-tangan*. soend. soes. n° 6 (b—d) *handeuleum-handeueul* n^os (11 a—c) *galih-geulis*, (b—d) *bodo-bogoh*, 49 (a—c) *bĕdoeg-batoer*, 63 (a—c) *goenoeng-gĕloeng*.

jav. pantoen n°s 17 (a—c) *damèn-demen*, 63 (a—c) *boentoeng-bingoeng*. De regels zijn meest acht-syllabig, terwijl de caesuur dan middenin na de vierde syllabe valt. Een regel kan dus op zichzelf een parallelisme vormen met al wat dit meebrengt: soend. soes. n° 55 (a—c) *sajang boeet*, *sajang badjing* / *hajang simboet*, *hajang samping*. Vooral ook in de sjair: Sj. Bid. p. 3, 76 *hilanglah boedi*, *lenjap bitjara* (hier een parallelistische verdeeling van de staande verbinding *boedi-bitjara*); t. a. p. 16, *djalannja soelit terlaloe soekar*; p. 2 *lemahlah badan letih dirasa* (hier evenwel staan *badan* en *dirasa* niet op één lijn). Bij deze laatste voorbeelden uit een kunstdicht moet men denken aan een product van dichtertechniek. Bij de Javaansche kinder- en meisjesliedjes rijmen de regels meestal. In enkele evenwel komt in plaats van en naast rijm alliteratie voor: n° 215, 5) *kepodang lajang-lajang* / *manoek tèngkèt lèjèk-lèjèk* / *manoek bido lojo-lojo* //; n° 239, 3) *tjoendoeck djoengkat sepenjoe plengkoeng* / *ngagem njamping separang-paroeng* |.

Hiermede zijn wij tot een einde gekomen met de bespreking van stilistische verschijnselen, die het parallelisme met zich meebrengt.

§ 12. Assonantie (Inwendige —), herhaling van vocalen van het eene woord in andere woorden van hetzelfde uitingsgeheel.

Helaas! waar mag hij zijn, mijn troost, mijn hoop, mijn hoofd? Zoo luidt Badelochs klacht, wanneer Gijsbrecht niet met zijn broeder terugkeert. Een ieder van ons valt het groote aantal o's op. Zoo vindt men jav. VBG 44 p. 243, 7 (gekerm van soldaten): *adoeh mati akoe*, *kantja tiwas pedot bahoekoe*; *adoeh brodol oesoekoe*, *eng toegel iroengkoe*, *élah poetoeng tangankoe* (oe-obcessie).

Wanneer sterke gemoedsbewegingen als toorn, smart, angst een uitweg vinden in woorden, zullen bepaalde klankeffecten, vooral „affectklanken” (Affectklante) mechanisch doorwerken. Een bepaalde lichaamshouding, stand van het gezicht en spraakorgaan zijn adequaat aan een zekeren gemoedstoestand. Wanneer de stemming gelijkblijft, zullen ook bepaalde klankformaties terugkeeren. Er kan een vaste relatie ontstaan tusschen gemoedstoestand en „vocaliteit” (Vokalität). Waar een bepaalde gemoedstoestand aanwezig is, zal een bepaalde vocaliteit optreden, omgekeerd zal een bepaalde vocaliteit een daarmee overeenkomende gemoedstoestand signaleeren. Zoo de *oe* ter uit-

¹⁾ „Valeur impressif des vocales”, MAURICE GRAMMONT, *Traité de Phon.*, p. 383 vlg.

drukking van smart: soend. Paeh dipp. p. 13, 10 *barang Hati ngadenge kitoe, ngan roempoejoek bae njoeoeh kana djoekoet bari tjeurik balilihan*; mal. Sj. Bid. p. 11, 18a, b *poeteri djoea hatinja sendoe / seperti poenggoek doedoek merindoe*.

Een interjectie als Affektlaut kan het „klankbeeld” van den zin beheerschen, kan invloed hebben op de keuze van woorden, die volgen en wel zóó, dat de vocaal van de interjectie opduikt in meer woorden van den zin. De verklaring ligt weer hierin, dat de mondstand, die bij deze interjectie behoort, gedurende het uitspreken van de volgende zin(nen) dezelfde blijft. Het is een bekend verschijnsel, dat onder invloed van sterke emoties de spieren en in het bijzonder die van het spraakorgaan een „verstijving” ondergaan. Vergelijk de volgende voorbeelden: skr. (Damayantī door Nala verlaten) Nala 11, 3 *hā nātha hā mahārāja hā svāmin kiṃ jahāsi mām? hā hātāsmi vinaṣṭāsmi bhītāsmi vijane vane*. ojav. Kuñj. p. 65 *uduh kaka ni ngulun sang Kuñjarakarṇa kaka, huripaku ta kaka, tulung larangku*, „och mijn broeder K. broeder, laat mij in het leven, broeder, help mij bij mijn leed” (*kaka* herhaald, affectief); Calon Arang (Bijdr. 82) p. 130 *lah, mēntas kita lukat, ni warang*; Sorāndaka ¹⁾ I, 37 *lah, paran bhaya paran rinaseng hati*; o. c. I, 77 *duh dewa susuhunan*; mal. Hik. Angk. p. 42A *wah, anakkoē, mas tempawan, njawa poen boenda, djikalau sampai' anakkoē kedoealah, biar tahoe² membawa diri dinegeri orang . . .*; Sj. Bid. p. 10, 10b *ajoe, kakanda agoes bestari²⁾*; Hik. Angk. p. 25B *Maka ikan wadoen jang bersisik pérak itoepoen timboellah pada kolong tangga tempat toeroemandinja Radén Bagoes itoe serta katanja: Adoeh toeankoe jang seperti batoe sembilan jang tiada teroedji oléh segala pandai, soedahlah, djangan masgoel, djikalau ada djandjinja dēwata kang moelia raja, masakan tiada bertemoe. Setelah itoe maka laloe silam poela serta timboel seékor ikan tembara sisiknja daripada emas sembilan matoe dan matanja daripada intan itoe serta katanja: Adoeh poeteri bagoes roepawan, djanganlah toean menaroech dendam, djikalau oentoeng, masakan boléh moengkir*. jav. VBG 44 p. 243, 7. Bij de beoordeeling van dit verschijnsel kan men zich licht laten verleiden tot een subjectief standpunt. Om hierbij eenig houvast te hebben, hebben wij enkele teksten systematisch hierop onderzocht. Het bleek ons, dat in ruim 75 % van de gevallen de interjectie aan het begin van den zin in vocaal overeenstemde met meer dan één daarop volgend woord.

Assonantie heeft ook impressieve waarde. Er zijn vocalen en con-

¹⁾ E. J. v. D. BERG, Diss. Leiden 1936.

²⁾ Het vervolg hierop op deze pagina, regel 3.

sonanten of combinaties van beide, die bepaalde stemmingen kunnen schilderen, vooral wanneer zij in grooten getale aanwezig zijn. soend. Paeh dipp. p. 23, 9 *lampoe listrik di gëdong², di toko² djeung di gëdong bioskop geus mimiti marakbak, baranang riang tjara ti beurang bae*. Op ons maakt de combinatie *i-a* den indruk van licht en vroolijkheid ¹⁾. De vocaal *i* in het bijzonder heeft een zekere klanksymbolische waarde, wanneer er sprake is van kleinheid en verwante begrippen ²⁾. Hier een „teedere” passage: mal. Pert. I p. 25, 28 *Maloem djoega ia, bahwa anak itoe dilahirkan dengan berisi tjita² dan kemaoean dan kalau iboe-bapanja pandai mendidik dan memimpin kedoea mestika jang tersisip dalam hati anak itoe, . . .*; mal. Pert. I p. 14 (’t delicate van vrouwensieraden) *Peniti dada ringgit mas Toerki atau Amérika, anting² emas sapoeloeh moetoë, tjintjin emas oerai bepermata intan dan gelang mas berpadoë poela, itoelah perhiasan jang djadi tjita² perempoean*. Ook al of niet onomatopeisch-klankschilderend kan ass. zijn: soend. Paeh p. 41, 5 *tatamoe ngobrol gorgar bari ngabodor djeung seuri gërah*. jav. W. S. Djawi p. 187, 3 v. o. *rebabipoen koemrampyang angarang, soeling doemeling amelingi . . .* Wanneer de stemming gelijkblijft, bijvoorbeeld bij de geleidelijke ontwikkeling van een handeling, die hier bovendien een symbolisch karakter draagt (een hoofdofficier doet afstand van zijn rang): mal. Hg Th p. 38, 1 v. o. *maka bendahara poen memandang pada laksamana² poen menjaloek badjoenja laloe mengoenoës pendoeanja laloe dipersembahkannya kepada bendahara. Maka disamboet oléh bendahara laloe ditaroehnja diribanja*. Onderzoekingen in de levende taal zouden ons nog veel op dit gebied kunnen leeren. Een fijn gehoor moet op het ontdekken van deze verschijnselen afgestemd zijn; bij de beoordeeling ervan kan men zich licht op glad ijs begeven, kan men te subjectief oordeelen.

Assonantie versterkt het temporaal accent, vooral in talen, waarin het intensiteitsaccent niet, of bij uitzondering bestaat, zooals in het Mal. enz. Vandaar ook, dat assonantie veel voorkomt in affectieve taal. Stilistisch-grammaticaal bekeken, legt ass. ook syntactisch verband; belangrijke woorden in het uitingsgeheel vertoonen klankovereenkomst ³⁾.

¹⁾ Sporadisch is het effect van assonantie op Indonesisch gebied opgemerkt. Zoo door TJAN TJOE SIEM, diss. Leiden 1938 p. 233, noot 207. (Zie ook VBG 44 p. 304, 2). *Pétroek: koela noewoen inggih, timbalanipoen sang adji kapoendikados gambili, tedanipoen kang abdi, brekat mekakata kang kantoen*.

²⁾ O. JESPERSEN, Symbolic value of the vowel *i*.

³⁾ Over de beteekenis van assonantie in een parallelisme, waarbij de leden onderling gebonden worden of apart gesteld worden, werd boven § 9, reeds gesproken.

Bij opsomming van substantieven: soend. Paeh dipp. p. 23, 9 *lampoe listrik di gědong, di toko² djeung di gědong bioskop geus mimiti marakbak . . .*

Van adjectieven (praedicatief); soend. Kab. p. 41, 13 *tapi ari si Kabajan mah meueus² randěg, meueus² djantěng*. jav. Pak Bandjir p. 23, 10 *pak Bandjir ora betah, bandjoer menjat*; o. c. p. 38, 4 v. o. *lakoeně rerikatan karo djingklak² nganti sok noemboek² lan kesandoeng-sandoeng*.

Van werkwoorden: jav. Ajoe II p. 37, 24 (levendige beschrijving van een gevecht) *ingrikoe ladjeng sami pantjakara, ramě djotos-djinotos, songkol-songkolan, doegang-dinoegang koewel oedreg-oedregan, sami prakosanipoen* (vrijwel paarsgewijs assoneerend).

Subject en werkwoord: ojav. Kuñj. p. 56 *Katub de ning bharat, seđung, halisus*.

Vergelijkingen hebben in primitieve milieus vaak concretiseerende waarde, vervullen een behoefte zich plastisch uit te drukken. Men vindt ze relatief dikwijls in taaluitingen, die onder invloed van emoties staan. Vergelijk uitdrukkingen als *hij zag witjes* en *hij zag zoo wit als een doek*. Ook al omdat het spreken in vergelijkingen aanleiding geeft tot langere uitingsgeheelen en daarom meer „affektentladend” komt de laatste zegswijze meer voor in de spreektaal van het volk, in het algemeen wanneer spreker onder invloed van zijn gevoelens komt ¹⁾. Opvallend is ook hier meermalen niet alleen een ideëel, maar eveneens een formeel verband, d. w. z. er bestaat klankovereenkomst tusschen de deelen der vergelijking: *gezwind als een hinde*. W. S. Djawi p. 189, 12 v. o. *swara oemyang goemoeroeh kados redi goegoer*; o. c. p. 189, 11 *oentaping baris kados séla blekifi*; VBG 44 p. 209, 8 *brengengenging kombang pinda rasaksa gereng² arsa anoebroek, tembéné ingkang woeninga, sirna sipating goepala lir pëndah Tjingkarabala Oepata*. mal. Hik. Indra Bangs. p. 28 *moerkalah seperti oelar berbelit-belit lakoenja*; o. c. p. 30 *siapa poelakah jang terlaloe sangat gagahnja seperti kala datangnja menjerboekan dirinja kedalam api*; o. c. p. 48 *bibirnja mērah bertemoe oerat giginja seperti delima merekah, lidahnja seperti tjermin* (met assnantie in het eerste deel); t. a. p. *roepanja seperti boelan dipagar bintang adanja* (met all. in het tweede deel der vergelijking); Wilk. I p. 21 . . . *beraloen seperti goenoeng*; Wilk. II p. 220 *bibirnja seperti pati ditjarik* (met ass. in het tweede deel); Wilk. II p. 395 *hatinja sangat bersajoe-sajoe seperti dengoeng berpoepoet bajoe* (met homoioteleuton). soend. Bijdr. 40 p. 53, 8 *hapoer diga kěmbang boengoer* (met hom.).

¹⁾ J. GONDA, Remarks on Similes, § 24; vgl. ook §§ 16 en 18.

§ 13. Chiastische assonantie, herhaling van vocalen van het eene woord in een of meer woorden van hetzelfde uitingsgeheel, maar in chiastische positie.

Naast en als variatie van de gewone assonantie kennen wij de chiastische assonantie, waarbij de vocalen, niet in evenredige, doch in chiastische positie ten opzichte van elkaar staan. soend. Bijdr. 40 p. 55, 17 *adeuh, adi, akang kabangbing sakit kabingbang hajang ka noe djaoeh lēmboerna* „och, mijn jongere broeder, ik, uw oudere broeder, ben in twijfel geraakt en ziek van radeloosheid, terwijl ik naar de veraf wonenden wil gaan” (hier bovendien chiastische positie van de lettergrepen ¹⁾ der grondwoorden *bangbing* en *bingbang*). Dergelijke posities zijn in deze talen niet zeldzaam. Boven (p. 17, noot 2) hebben wij reeds kennis gemaakt met enkele voorbeelden van chiastische zinsposities, die, zooals wij zagen in Jav. raadsels veel voorkwamen. Hier volgen nog enkele voorbeelden: mal. Pert. I p. 46 *ditarik kekepala terboeka kaki, ditarik kekaki terboeka kepala*; mal. tēka-tēki p. 8, VIII, 31 *kepala kepantat, pantat kekepala*. soend. Bijdr. 40 p. 50, 2 *noe loehoer handapkeun, noe handap loehoerkeun* „’t hooge verlaag dat, ’t lage verhoog dat” (vergelijk Evang. Lucas 14, 11 *want een iegelijk die zichzelf verhoogt, zal vernederd worden en die zichzelf vernedert, zal verhoogd worden*); o. c. p. 51, 4 *peuting kasēdēk beurang, beurang kasēdēk peuting*. ojav. Kor. p. 34, 4 v. o. *pati puhara hurip, hurip puhara pati*.

Chiastische assonantie is hier mogelijk, doordat in deze talen veelal grondwoorden van een zeer eenvoudigen bouw voorkomen, meest tweelettergrepig, zonder intensiteitsaccent. De neiging om in tweelettergrepige stammen de klinkers om te zetten is algemeen-Indonesisch. In het Sawuneesch is deze eigenschap bijzonder ontwikkeld ²⁾. De meest eenvoudige vorm van ch. ass. treffen wij aan bij de klankwisseling-composita bv. soend. *oepang-apoeng* „dansen van een vuurvlieg”; *oeprak-aproek* „zwerfen”. jav. *goplak-gaplok; golak-galok* „luidop klinkend” (van gezang).

Gezien het feit, dat dergelijke uitdrukkingen geliefd zijn en dat de Indonesiërs voor deze en andere klankwisselingen een fijn oor en gevoel schijnen te hebben, meenen wij te mogen aannemen, dat ook in andere gevallen deze ch. ass. niet zonder stilistische waarde is. Ch. ass. kan syntactisch verband leggen ³⁾:

¹⁾ Mooi voorbeeld van chiastische lettergreepplaatsing jav. meisjesspelen n° 84.

²⁾ H. KERN, Sawuneesche bijdragen, Bijdr. 5, VII, p. 161.

³⁾ Wil men zinsdeelen benoemen met termen uit de Latijnsche grammatica, waarmee we in elk geval de traditie in eere houden, dan komt men, gelijk bekend, voor moeilijkheden te staan.

Subject + object: mal. Wilk. II p. 610 *takoet akan toelah*. jav. GR I p. 329 *sanghyang Wisnoe angroetjat pangratjoeting sarira*.

Subject + ww.: mal. Sj. Bid. p. 33, 1b *oepama dipagoet oelar jang bisa*. jav. W. S. Djawi p. 187, 2 v. o. *kempoelipoen anggemaek moengel*.

Subject + plaatsbep.: jav. Ajoe II p. 55, 14 *galebjaring lintang ing langit* (met all.).

Subject + adj.: mal. Wilk. I p. 549 *boenga lajoe semoela kembang*; Wilk. I p. 142 *sebingkah tanah terbalik*; Hg. Th. p. 106, 6 v. o. *boenga jang haroem baeinja*. soend. Coolsma p. 626 *kilat tatit* (ook jav. VBG 44 p. 211, 12 *kilat taṭit*); o. c. p. 695 *baloeng toenggal* „één been in den onderarm” (van sterke personen gezegd); Loet. Kas. p. 22, 5; p. 22, 15 *bingah galih*; 100 Par. I p. 53 *ngaliarkeun taleus ataul*. jav. Laj. Bab. p. 114 *batjin² iwak*; o. c. p. 286 *tjina tjeraki*; GR I p. 887 *sangoe toewa* „oude rijst” (i. e. „een appeltje voor den dorst”). Wij concludeeren uit het veel voorkomen van deze syntactische verbinding, dat zij zeer geliefd is. Een verklaring vinden we hierin, dat deze verbinding van substantief en adjectief als de meest nauwe syntactische verbinding de ch. ass. als relatief minder opvallende stilistisch verschijnsel tot haar recht doet komen.

Subj. + praed.: mal. Sj. Bid. p. 8, 16a *pasirnja oerai batoenja poewalam*. soend. Bijdr. 40 p. 54, 2 *goemēdēr eusina lēmoer*; o. c. p. 58, 17 *bebas kabeh koe Raden Tēgal*; Paeh dipp. p. 8, 10 v. o. *oelatna sēmoe noe soesah*; o. c. p. 40, 11 *kērētās mah mani marētēt*. jav. Bijdr. 36 p. 164 *pahit kilang* (vaste verbinding) „bitter is het suikersap erbij vergeleken” (i. e. „nog zoeter dan suikersap”). ojav. TP p. 120 *apurik tang widu ri sira*.

Object + plaatsbep.: mal. Wilk. I p. 138 *menaboer bidjan ketasik*.

Twee of meer ww. (Men blijkt ook in dit geval graag deze ass. te bezigen): Sj. Bid. 44, 18a *saudagar menangis serta mariba*. soend. Bijdr. 40 p. 56, 5 *pontengkeun lenggotkeun mastakana ti handap*; o. c. p. 58, 24 *tidinja mah hahaok sosowak Raden Tēgal . . .*; Paeh dipp. p. 54, 28 *ari katjintaan tea teu beunang didjieun-djieun atawa dibeuli-beuli*. jav. Ajoe II p. 38, 5 *mengsahipoen ladjeng kapoelet, geloet oeleng-oelengan*; o. c. p. 45, 3: *poen Minah oegi wiwit njamboet damel njapoe, ngangsoe, oembah-oembah lan sapanoenggalipoen*; Serat Tj. 85, 2 *woes toemindak loemaris mring wana Kebarèhan*; o. c. 93, 7 *Sèh Mongraga nèng gilang tri ratri | samja anglangi angiras siram |*. ojav. Kuñj. p. 67 (vaste uitdrukking) *umandēm ta ya manēmbah sang K*.

Twee adj.: soend. Loet. Kas. p. 21, 4 v. o. *rikat djeung gasik*; o. c. p. 34, 5 v. o. *sēngit djeung lingsēm*; Kab. p. 35, 10 *hēnteu daekun, eraeun*. jav. Serat Tj. 85, 8 *biroe poetih koening*; o. c. 94, 1 *mergi soengil siloekan*.

Twee substantieven ¹⁾: jav. Serat Tj. 97, 4 *maroe lan poetra*. ojav. (in opsomming) *kacil*, *kidang*. soend. Coolsma p. 674 (gesubord.) *tjikal pati*.

Verschillende nomina: Sj. Bid. p. 1, 9a *mangkinlah hati bertambah tjinta*; o. c. p. 40, 21b *patik jang hina* (komt vaker voor, bv. Hg Th. passim) *bangatlah mati*; o. c. p. 38, 12a *sakit sangat merasai siksa*; p. 9, 2b *kasoet soerati soelam diréka*; o. c. p. 12, 1a *koeboeangkan ia poeas rasakoe*. soend. Loet. Kas. p. 69 *Poerba Rarang ngahoelëng sēdih*, *mindël teu sasaoeran*; soes. n° 11 *anoe geulis awak hideung*; 100 Par. I p. 51 *ngahoeroen baloeng koe toelang*; Paeh dipp. p. 18, 8 *ikētna kētoe oedëng*. jav. Bijdr. 31 p. 25 *klampok aroem kongas gandani-poen wangi*; GR I p. 814 *wajah tjepat sawet*.

In vergelijkingen: Minangkabausch (spreekwoord) TBG 26 (1881) p. 169 *sarumpun ba^e sarai, salubang ba^e tabu* „(zij vormen) één bosje als citroengras, (zij groeien) in één gat als suikerriet”. jav. GR I p. 107 *djènggoté moewel lir djemboet*; Djawa XIV p. 229 *gilang ing siti kadi daging sang Kamaléha*; o. c. p. 227 *nang tjangkem séla matengkab*. ojav. TP p. 128, 17 *tunggaknya guntur matinahan watu*.

Ook komt ch. ass. op in het oog vallende plaatsen in een parallelisme voor: Minangkabausch TBG 26 (1881) p. 234 *usang-usang dibaharui, lapua^e-lapua^e diganti* „wat versleten is, moet vernieuwd, wat vergaan is, moet verwisseld worden”. mal. Sj. Bid. p. 21, 15a *pinggangnya ramping, dadanja bidang* (met ch. ass. van subj. en praed.). soend. 100 Par. I p. 27 *hamboer batjot moerah tjongtjot*; Paeh dipp. p. 76, 19 *dibelaan koeroe tjileuh, këntel peudjit*; Bijdr. 40 p. 56, 2 *lain nampik, lain njikang*. ojav. TP p. 93, 13 *mamrëp tang kála kaprëp rowangnya dawak, mandëdël kadëdël rowangnya dawak, mamupuh kapupuh rowangnya dawak, manahut kasahut rowangnya dawak, manujah rowangnya dawak*; Kufij. p. 62 *asampe ring wwang atuha, apeda ring wwang kaçesih*; o. c. p. 67 *sabda manis, wulat arum, ambëka suddha* (met ch. ass. van subject en praed.). mjav. Kid. Sunda 6b, *kinayuh dera sang nãtha | ingusap-usap sahãngling |*. In de sjair naast rijm en assonantie: mal. Sj. Bid. p. 35, 8a, 8b, 9a, 9b *Djikalau soedah djadi madoenja | Dapat sedikit adat lakoenja | Soeatoe tiada ada moelanja | Selakoe hendaklah di-boenoehnja |*. jav. meisjesspelen n° 123, 2) *diklentik dadi lenga | kileng-kileng*; n° 227, 5) *keproeg toemper*; n° 332, 1) *djamoer² tjepaki | di-koembah pinggiring kali |*.

¹⁾ Van vaste verbindingen (fakir-miskintype) zijn er meer voorbeelden: p. 105.

§ 14. Homoioteleuton, herhaling van den eindklank van het eene woord in andere woorden van hetzelfde uitingegeheel.

Van het verschijnsel assonantie in het algemeen komen we tot den bijzonderen vorm: homoiteleuton, te definieeren als gelijk uiteinde bij opeenvolgende of naburige woorden, dus niet symmetrisch of in parallelisme, in welk geval men van rijm spreekt. Homoiteleuton is meer opvallend dan assonantie, heeft daardoor sterkere werking, ofschoon veelal dezelfde psychologische en physiologische oorzaken ervoor zijn aan te wijzen. Dat deze verschijnselen ass. en hom. verwant zijn en slechts gradueel en formeel verschillend zijn, blijkt des te duidelijker, als we opmerken, dat ze naast elkaar voorkomen in parallelisme: eenerzijds dus binding door hom., anderzijds door ass. soend. Paeh dipp. p. 43, 2 *teu ngoekoer ka koedjoer, nimbang ka awak*; o. c. p. 27, 3 v. o. *djaeoh² didjoedjoeg, anggang² diteang*.

In gebeden, rituele formules e. d. vindt men vaak hom. Er kan een zekere pathos, een wijding van uitgaan. Dit en het bekende verschijnsel, dat speciaal in kringen, waar weinig gedacht wordt, bv. bij kinderen en zwakzinnigen rijm enz. als zinlooze aanvulling veel in gebruik is ¹⁾, kan als verklaring dienen voor het verschijnsel dat hom., rijm en all. in verbasterde Sanskritcitataten, die niet meer verstaan worden door afschrijvers van Oud-Javaansche teksten, veel voorkomen ²⁾. ojav. Kuñj. p. 69 *pañca butana hi murkwa, kahëngkarwa ta sudante, karwati subha sudanti, lana gancani duskr̥twa*. Volgens KERN luidden deze regels oorspronkelijk: *pañca bhūtāni hi mūrtau, ahankāras tu codyatām, karoti çubham sudantī, hīno rajyati duṣkr̥tau*. Tantra Kamandaka (ed. Hooykaas) p. 46, 5 v. o.

Verschillende gevoelsschakeeringen als emotie, opwinding kunnen aanleiding geven tot hom. Woorden, die belangrijk zijn voor den spreker krijgen het accent; de volgende woorden, die in één of ander verband hiermee staan, richten zich naar het eerste: soend. Kab. p. 46, 3 v. o. (Kabajan, verbaasd) *euleuh, oentoeng mitoha mah, kaola boentoeng* „Kijk, gelukkig is mijn schoonvader, ik echter ben ongelukkig” (*oentoeng* en *boentoeng* antithetisch; fonetisch geschreven: *oeoeoeoentoeng, boeoeoentoeng*). Het hom. is hier bijzonder opvallend,

¹⁾ Vergelijk de kinderscheldwoorden *Ankie-stankie; Dag meneer juttepeer; Anneke-tanneke-tooverheks* (met alliteratie).

²⁾ Hoe sterk bij zeer weinig gebruikelijke of geheel onbegrepen woorden van een vreemde taal de neiging tot klankassociaties is, toonen de experimenten van G. GRÄFIN VON WARTENSLEBEN in Zs. f. Psychol. 57 (1910) p. 109.

omdat het zich over twee syllaben uitstrekt. jav. TBG 31 p. 53 (een verzuchting) *ah, asilé sedih ngapa, moendak angoerokaké awak angoek linggih asing kepénak kambi ngadji soerata barak, atikoe bisa djenak, boedikoe bisa moendak toer nganggo oléh sadjak*¹⁾; jav. Senggoetroe p. 14 (spreker verbaasd) *É, botjah wadon, sapa sing doewé omah tjilik, teka betjik lan koemisik. soend. Kab. p. 36, 16 Mana kaka? Heueuh, leuh!* (van interjecties, waarbij de emotie ook tot hom. dringt). Soms gaat de invloed van het spontane hom. zoover, dat een onjuiste spelling of een niet verwachte vorm het gevolg is: jav. GR II p. 508 *ambrebess meles* (naast *a. mili*); o. c. I p. 879 *soegoeh dajoeh i. p. v. s. dajoh. ojav. Kuñj. p. 71 sjuk rěmpuk i. p. v. sjuh rěmpuk. jav. Serat Tj. 102, 8 sami kagjat moelat ing djanma-manoesa (kagjat de ouderwetsche vorm voor kagèt)*. Hom. werkt nadrukkelijk, drukt insisteren op dezelfde gedachte uit. Vandaar het veelvuldige voorkomen bij het schelden, een belangrijke bezigheid in primitief(-magische) milieus, waarbij het aankomt zooveel mogelijk kracht in de woorden te leggen om hierdoor zijn tegenstander te verpletteren. lat. Terentius Ad. 319 *ceteros ruerem agerem raperem tunderem et prosternerem. jav. W. S. Djawi p. 156, 6 v. o. (kantjil:) É, oetjoelna, retja boedoer blegedoer kaja endasmoe*; o. c. p. 161, 13 *Balik roepamoe déwé keprijé? Apa betjik mana: tjilik mentjik lakoemoe iplik, atimoe ora betjik, djaloekan ora wèwèhan, dakah soerakah, demen malak ora soemanak, tjaatoemoe ladak!*; o. c. p. 162, 1 *Roepamoe pating troetoel tekan ing endasmoe, woeloemoe diwoet², tjangkemmoe kaja tlawah, matamoe mlérah!* (met ass. en all.). Ook in als vaste uitdrukking gebruikte scheldwoorden en verwenschingen: jav. GR I p. 416 *tinoebroeka koetjing gring*; o. c. I p. 668 *tèlèr dèlèr „uitdruijpend snot”*; o. c. I p. 681 *borok ketépok*; o. c. II p. 448 *boerik kakrik „zwaar geschonden door de pokken”*; o. c. I p. 408 *kantong bolong (fr. panier percé)*.

Men vindt als „primitief” en „populair” taalverschijnsel hom. vaak in zegswijzen en spreekwoorden. Het onderstreept o. a. identiteit van begrippen: *trouwen is houwen; één is geen*. lat. Cic. De amic. 21 *omnia praeclara rara. jav. GR I p. 456 santri koedoes kerep andjiboes arang adoos „een heilige santri (moskeebeambte) cohabiteert vaak, maar reinigt zich (ritueel) zelden”*; o. c. I p. 256 *nagara mawa tjara*; Pig. Wdb. p. 176 *kedap kilap apa?* „wat ontgaat u?” (i. e. „gij weet alles”); W. S. Djawi p. 152, 16 *tjetil² ambetjil. soend. 100 Par. II p. 28 inggis*

¹⁾ Ten onrechte noemt VAN DER PANT (TBG 31 p. 66) in zijn aantekeningen bij deze passage dit een voorbeeld van poerwakanti. Dat deze klankopeenhooping opzettelijk is, staat zelfs te bezien.

batan maet hinis „beter bloo-jan dan doo-jan”. In titels trekt hom. de aandacht: mal. *Merak kena djebak*. soend. *Loetoeng kasaroeng*. jav. (lakon) *Gadjah poetih asrati poetri*; *Koeroepati rabi*.

Een kenmerk van levendigen stijl is het voorkomen van interjecties ¹⁾. Uit het Soendaasch vooral zijn ons bekend de zg. werkwoordelijke tusschenwerpsels, die etymologisch vaak den wortel van het bijbehoorde werkwoord vormen ²⁾. Dit behoeft echter niet het geval te zijn, het etymologische verband is dikwijls ver te zoeken of in het geheel niet aanwezig. Daarvoor in de plaats treedt meermalen klankovereenkomst en wel niet alleen met het bijbehoorende werkwoord, maar ook met andere syntactisch belangrijke woorden. Hier enkele gevallen van hom.: soend. Paeh dipp. p. 23, 21 *barang geus neng lotjeng genep kali disada, tidinja Pradja djoeng nangtoeng ti waroeng* (werkt hier impressionistisch); Kab. p. 36, 10 *gaplok koe si Kabajan ditjabok* „pats, (daar) gaf K. hem een klap in het gezicht”; Loet. Kas. p. 73, 2 *prak ngaboekbak* Kab. p. 45, 5 *goeroebag salakina ragrag*. Uit deze voorbeelden blijkt, dat vele ww. tw. onomatopeeën zijn. jav. Bab. Jo. I, 535 (van een menigte gewapenden) *rĕg sĕsĕg djibĕg* „roef, krak, plof!”; meisjesspelen n° 124 *anak Djaja noembak tjĕlĕng, djĕnglĕng*.

In sterkere mate dan ass. bindt hom. syntactisch:

Subj. + obj.: soend. Loet. Kas. p. 22, 13 *oerang kampoeng saba goenoeng*. jav. GR I p. 349 (spreekwijze) *gadjah ngidak rapah*; GR I p. 256 *nagara mawa tjara*; meisjesspelen n° 317, 7 *powak mondong gemak*; Laj. Bab. p. 151 *koetoe marani soendoek*. mal. Mal. Mag. p. 626 *samboet tali peramboet*.

Subj. + ww.: soend. Kab. p. 20 *awewe noe hade dipake pamadjikan teh*; Kab. p. 51, 8 v. o. *saboek mitohana kadoeroek*. jav. pantoen n° 110, a *iwak koetoe mati ditekoek*. mal. Wilk. II p. 352 *demang dan temenggoeng jang meroeboeng dia bersama-sama*.

Subj. + praed.: mal. Wilk. I p. 228 *tjinta itoe boeta* „liefde is blind”. soend. Paeh dipp. p. 23, 10 *taktak asa sĕmplak*. jav. Serat Tj. 98, 4 *baskara tan kawistara*; GR I p. 604 (spreekwoord) *wong dableg wareg* „de brutalen worden verzadigd”.

Ww. + obj.: soend. Kab. p. 17, 5 *pesona ragrag mapaj sigaj*. jav. Serat Tj. 85, 3 *mengalĕr melipir woekir*.

Ww. + adverb.: soend. Loet. Kas. p. 16, 15 *bapa poeloeng imoet kandjoet*; o. c. p. 23, 2 *digitik tarik*; o. c. p. 74, 4 *soepaja kohkol ditakol*. jav. Pak Bandjir p. 7, 14 *dadi moeng mandĕg djoĕĕg*.

¹⁾ TH. PIGEAUD, Tantu Pangĕlaran, Diss. Leiden 1924 p. 12.

²⁾ Vide p. 88 (paronomasie).

Ww. + bep. (veel voorkomend): soend. Loet. Kas. p. 5, 9 *ngalajang ngawang*²; 100 Par. II p. 53 *noöng ka kolong*; o. c. p. 45 *njalindoeng ka gëloeng. jav. Djawa XIV p. 228 ana dangdang datang ing sabrang* (met hom. v. subj.); Serat Tj. 93, 1 *prabaning hjang soerja . . . soemirat ing rat.*

Twee of meer ww.: soend. Loet. Kas. p. 31, 9 *leuwih hade ge diingoe diraksa dipiara*; Bijdr. 40 p. 50, 15 *bral angkat ngaleut² ngabandaleut*; Paeh dipp. p. 64, 3 *lantaran ngalehleh boedina aisan teu lewek teu njarek soemawonna tjeurik*; mal. Pap. II p. 57 *maka dilihatnja toedjoeh ékor anaknja berkapanan sahadja, habis mati bersamboeran otaknja, darahnja berhamboeran*¹) (over opeenvolgende zinnen); v. d. Tuuk VII p. 1, 3 v. o. *engkaulah menjelenggarakan dan memeliharakan isterikoe* (uit een gesprek van twee broeders).

Subst. + adj.: ojav. Kuñj. p. 63 *olan walan . . . karwa rwatwa*; TP p. 126, 23 *paða jalu lituhayu paripūrṇa. jav. Serat Tj. 101, 5 doekoet kroewoet*; Djawa XIV p. 229 *pajoeng agoeng*²; t. a. p. *bajoe pija-pijoe*; Serat Tj. 87, 20 *soemboel wakoel*; o. c. 99, 10 *riris aris „zacht regentje”*; o. c. 94, 6 *swara roehara*; o. c. 98, 2 *djoerang mangoengang.*

Subst. gecoörd.: mal. Wilk. I p. 572 *hai patjal keritjal orang. jav. Serat Tj. 101, 7 nagasari, widasari* (i. p. v. *widadari!*). ojav. TP p. 127, 12 *sarwwaphala mūlaphala*; Kor. p. 6, 19 *mantēn mahāntēn hīntēn.* Bij opsommingen bevinden de homophone woorden zich in elkanders nabijheid: Kuñj. p. 63 *wēdit, cacing, tētēk, litah, hirispwah*; o. c. p. 67 (de tien dasamala in opsomming) *kleda, koṭaka, candaka, kutaka, grahaka, gwaṭaka, wedaka, kuṭan grahaka, lukan, udakagraha.*

Subst. gesubord.: mal. Wilk. I p. 249 *tepoek njamoek mendjadi daki. jav. W. S. Djawi p. 152, 11 peṭel ing damel.*

Twee of meer *adject.*: soend. Loet. Kas. p. 37, 4 v. o. *poetri reuwas moenggah pias. jav. VBG 44 p. 200, 1 karta toer rahardja*; o. c. p. 259, 10 *gagah asinggah. mal. Wilk. I p. 240* (de eigenschappen van een volmaakte vrouw:) *lengkap sikap jang toedjoeh laksana: pertama bangsawan, kedoea dermawan, ketiga hartawan, keempat goenawan, kelima tjoemboean*²), *keenam sebenar perempoean*²), *ketoedjoeh setiawan.*

Flectie komt in deze talen relatief gering voor. Met flectierijm hebben wij dus weinig te maken. Afgezien van eenige reeds gegeven voorbeelden, valt er nog een enkel geval te noteeren: soend. Kab. p. 28, 8 v. o. *manehna tjapeun, toeloej eureun handapeun kiara* (eureun geen flectie).

¹) Dit is een tegenhanger van flectiehom. in flecteerende talen.

²) Spreek uit resp. „tjoemboewan” en „perempoewan”.

Verschillende factoren als exaltatie, mnemotechniek, bewust gebruik van klankopeenhooping, werken afzonderlijk of gezamenlijk mee aan het veelvuldig voorkomen van hom. in de taal van den magiër. jav. Djawa XIV p. 229 *ala-ili katoeta ing banjoe mili, katoet ing barat angin* „al 't slechte, laat dat meegevoerd worden door het stroomende water, meegevoerd worden met den westenwind"; o. c. p. 227, a *Ong, soen koedangé anakkoe si koekoe toembang djarak. Doedoe djarak, ja oegëng, ja agëng, ja këngkëng, toendjoeng tjempaka poetih marambat ing kamiri, ja gedé alonggoran*; t. a. p. *wedidang tambiné poetjang*. Zinlooze lalklanken, die slechts herinneren aan een zinvol woord, werken als katalysator voor het magisch gebeuren: *hokuspokus-pilatus-pas*. jav. Djawa XIV p. 229 *pajoeng agoeng² lantaran kadarrjah, roepijah, soepijah*; o. c. p. 228 *djaminah, djamilah*; o. c. p. 230 *rasijah, rasinah*. Strakke ordening van de woorden in een bezweringsformule geeft aanleiding tot symmetrisch hom. ¹⁾; mal. Mal. Mag. p. 595 (*taboer meloekoet*, vervloeking) *ta^p toeroen makan mentoeroen / ta^p datang makan binatang / hinggap diranting terpelanting / hinggap didahan mati terbahan / hinggap didaen dipetoeak oelardaoen* //; o. c. p. 592 (aanroeping van geesten) *anai² sikoe Tanai dihoedjoeng tandjoeng // anin² sikoe Tanin diboesoet* //.

In de poëzie, o. a. in de raadselpoëzie, wordt hom. bewust aangewend tot het bereiken van een bepaald effect. jav. VBG 47, 2, p. 11, 50 (raadsel) *soré njenté, ésoek andjenggroek* „'s avonds is het werkzaam, 's morgens zit het onbeweeglijk". *Njenté* en *andjenggroek* hooren hier niet thuis naar de beteekenis, maar zijn te verklaren uitsluitend als rijmwoorden op resp. *soré* en *ésoek* ²⁾). Zoo ook in de uitdrukking *teloe séloe* „drie, niets meer", *loro sélo* „twee, niets meer" ³⁾). Nog een voorbeeld van dit genre: jav. VBG 47, 2, p. 4 *sidji ora dadi, loro ora kanggo, teloe loemakoe, papat mangkat, lima oetama*. Een Maleisch raadsel met hom.: *těka-těki* p. 33, II, 4 *Soenggoehpoen ia tiada soedjoed dan boekan poela diikat atau didjerat, tetapi ia itoe rokok, tiada poela ia bongkok, melainkan sekoeat-koekat loek: ditokok sehingga kedoea jang tinggi poela selaloe kelihatan mendjadi lekok*. De Serat Tjentina bevat veel hom., niet alleen te verklaren uit het mystiek-religieuze karakter van dit geschrift, maar ook als poëtisch middel gehanteerd ter bereiking van aesthetisch effect, bv. in natuurbeschrijvingen, waar hom., ev. tezamen met andere assonantievorschijnselen in ruimen zin,

¹⁾ Zie boven p. 48 (hier „evenredig hom." genoemd).

²⁾ Vergelijk de toelichting van MEYER RANNEFT t. a. p.

³⁾ Vergelijk de toelichting GR I s. v. *séloe*.

klankschilderend kan zijn: lat. Verg. Aen. 2, 313 *exoritur clamorque virum clangorque tubarum*; ojav. Rām. 6, 133 (van vallende boomen) *sěmpal papal kaparapal kapupuh pukah puh*; jav. Serat Tj. 89, 4 *saking nginggil toeking ranoe / kebes rembes oemes toja / katando ilining ranoe* |; 88, 4 (gebedsscène) *anèngrikoe sèh Mongraga woloeng daloe / atangat palilah / ing daloe tahdjoed lan tasbih / amoenadjat salat moealat kiparat* |; 95, 5 *ki Djamal Djamil ningali / kerikil sadasar toja / awarna-warna toelisé / kresna sèta pita rekta* | (opsomming van de kleuren van het zand). Wanneer we deze en enkele volgende voorbeelden bekijken, merken wij op, dat hom. bij opsommingen veel optreedt, een verschijnsel, dat ook in andere talen voorkomt, wanneer de gedachte aan overvloed gewekt moet worden: lat. Liv. Andr. Od. 5 *argento polubro aureo ecglutro*¹⁾. jav. Pig. Wdb. p. 139 *goemoek dioempoek-oempoek* „een berg wordt steeds opgehoogd” (i. e. „een rijke wordt steeds rijker”). soend. Loet. Kas. p. 60, 18 *gěrang-gěroeng moendoet toeloeng*; o. c. p. 37, 8 v. o. *tapi hěnteu njampak / disaksrak hěnteu kapanggih* |. ojav. Nāg. 42, 3 *Tuhun nřpati tan pramāda, luput ing mada, makin yatna ring naya*. mal. Sj. Bid. p. 11, 17a *menengar tjoemboe jang manis merdoe*; p. 14, 12b *jang memandang hėran tertjengang*. Welbewust toegepast in ojav. Rām. 22, 1c *gupugupurėn sire gupura ning pura yar pangadėg* (met all.) „verschrikt stond hij in de poort van den burcht”.

Hom. komt in pantoens weinig voor. Oorzaak is waarschijnlijk, dat hom. en rijm elkaar niet verdragen, daar het geheel dan — men denke aan de accentueerende werking van beide verschijnselen — te zwaar belast zou worden. Waar hom. voorkomt, staat het apart van rijm, concurreert er niet mee in klank. mal. Pant. Mel. n° 427, a *sedap koendoer sajoer dan laboe* (boe is rijmklank); n° 652, a *bakar damar terkilat-kilat* (lat rijmklank). Uitzondering: n° 428, a *tetak boeloeh pandjang sepoeloeh* (loeh rijmklank). In de Soend. soesoewalan en de Jav. pantoen komt hom. meer voor, concurreerend met het rijm en dit versterkend: 132, a, c *bale soengsoeng bale agoeng / nėda agoengna paraloen* |; 133, a, c *ngala soeloeh ka djaoeh / hajang toeloes ka noe djaoeh* |. Alliteratie heeft hier dezelfde functie: 141, a, c *areuj geureung tali gěntang / nja leumpang rosa didjomplang* | (in a all., in c hom.). jav. n° 110, a, c *iwak koetoek mati ditekoek / tjelak-tjeloeok đak kanti mėngkok* | (zonder rijm); n° 128, a, c *ėling-ėling teboe digiling / ėling đak koerang ėling* |; n° 64, a, c *tikoės boentoeng ngisorė loemboeng / ati bingoeng wis teloeng taoen* |.

Tenslotte bij vergelijkingen: *zoo rood als een kroot*. Tominisch

¹⁾ Meer voorbeelden bij MAROUZEAU, *Traité de Styl.*, p. 52.

Bijdr. 6 (1871) p. 180 *hudjane opele-pele, djugu mata ni ele* „een zachte regen (gelijk) zijn de oogen van de vorstendochter”. Sĕrawajsch Bijdr. 45 (1895) p. 33 *ayiäq mataw kämendon putos loäq maniäq putos pëngarang* „tranen vloeien zonder ophouden evenals glaskoralen, waarvan de draad (waarmee zij verbonden zijn) gebroken is”. mal. Wilk. I p. 437 *berdjadjar seperti tiang pagar* „op een rij staan gelijk de palen van een heining”; Wilk. I p. 587 *pinggangnja genting bagai ketiding*; Wilk. I p. 238 *moeka seperti tjoeka* „een gezicht als azijn”. jav. W. S. Djawi p. 157, 2 *kantjil amerkoengkoeng kados tinalikoeng*. meisjesspelen n° 236, 3) *abang kaja doebang, poetih kaja oepih*; VBG 44 p. 279, 5 *sigra loemoempat Radèn Brataséna kebat kaja kilat, kesit kaja taṭit* (met all.). Asyndetische vergelijkingen: mal. *pekak badak* „zoo doof als een rhinoceros”. jav. Bijdr. 30 p. 64 *arang krandjang*; GR II p. 479 *santri meri*; GR II p. 544 *goendoel patjoel*; Ajoe II p. 6, 5 *ing manah rindik sagawon ginitik*.

§ 15. Alliteratie, herhaling van den beginklank van het eene woord bij andere woorden in hetzelfde uitingegeheel.

Klankovereenkomst aan het begin van naburige woorden noemen wij alliteratie. Hom. en all. kunnen in parallelisme gelijkwaardig naast elkaar voorkomen, waaruit de verwantschap van deze verschijnselen zeer duidelijk blijkt. mal. Wilk. I p. 269 *dempit tidak bersanggit, ditambat tidak bertali*; Wilk. II p. 635 *oentoeng melamboeng, malang menimpa*. soend. Paeh dipp. p. 27, 3 *djaeoh² didjoegdjoeg, anggag² diteang*; 100 Par. I p. 78 *toegoer toendan, tjoentang gantang*. jav. VBG 47, 2, p. 78 (raadsel) *ana wong; dimrijem ora mati, dipedang ora pasah, ditinggal ora angintal*.

Voor de all. gelden voor een groot gedeelte de opmerkingen gemaakt bij de hom. All. kan ook het gevolg zijn van affectmotorisme: (wanneer spreker verbaasd, ontevreden is) *ik snap er geen snars van*. lat. Cic. De orat. 217 (pathetisch) *O, pater, o patria, o Priami domus!* mal. Pert. I p. 25, 12 (klaaglijk) *O, Masri, sakit soekmakoe rasanja memikirkan hal jang sedemikian* „O, M., ziek is mijn ziel wanneer ik aan zoo'n toestand denk”. jav. W. S. Djawi p. 157, 5 (beschrijving van een beklagenswaardigen toestand) *sapoenika Kantjil saweg soemerep bilih klebet ing pirantos, nangis tjarotjosan séwoe soesah séwoe sedih sarta asesambat melas-asih njoewoen pangapoeraning Allah*. Zoo werkt de s in all. in de volgende passage mee aan het plenum et flebile-karakter: mal. Pert. I p. 11, 19 *Soetan, saja minta terima kasih kepada soetan, karena soetan telah menolong saja dalam kesoesahan dan soedah soedi*

poela memandang saja seperti kakak. jav. W. S. Djawi p. 151, 2 (angstig)
Mati! Manoet! Mati! mal. Pap. II p. 57 (diep onder den indruk van
den dood van hun kinderen vertellen de otters, man en vrouw:)
*setengah petjah kepala, berpantjaran otak setengah, patah kaki patah
tangan.* jav. VBG 44 p. 284, 15 (scheldend, voor een gevecht) *tjatja-
ndala, tjoetjoendik, kokoelandara.* soend. Kab. p. 15, 1 *moega² kiai oelah
bëndoe, bisi kaoela tjoetjoengah tjologog* . . . Vergelijk; ned. *vervelende vent;*
vieze vuilak; (composita) *melkmuil, leeglooper.* jav. Djawa XIV p. 229
(magisch scheldend) *si ketek si kara-welang.* soend. Coolsma p. 115
(s. v. *dëkil*) *si dëkil, pinoeh koe daki* „jij vuilik, vol huidsmeer”. jav.
GR I 439 (verwensching) *dikirima kembang borèh;* VBG 44 p. 242
(p. 289) (vloekend) *I babo, bodjlèng belis lanat djedjègan* „wel, alle duivels”
(de b blijkt zeer „expressief”). Bij bevelen: soend. Coolsma p. 194
geura gësät-gësöet, geuwat indit! mal. Hg Th. p. 3, 4 *djika demikian
baiklah ada perahoe bapa bêta seboeah lading lengkap dengan lajarnja;*
o. c. p. 5, 7 v. o. *baiklah engkau menjembah menjerahkan dirimoe
kepadakoe* ¹⁾).

Bij spreekwoorden en zegswijzen werkt all. overtuigend, trekt de
aandacht, prent de woorden in bij den hoorder; deze klankfiguur is
bij uitstek een practische steun voor het geheugen. lat. *ad rastos res
redit.* Serawajsch, Bësemahsch Bijdr. 45 (1895) p. 43 *ngukor baju këba-
don* „het baadje aan 't lichaam meten” (i. e. „zooals de waard is . . .”).
mal. Wilk. II p. 194 *pagar makan padi* „de heining eet de rijst” (i. e.
„de kosten zijn grooter dan de opbrengst”); Wilk. I p. 167 *boenoeh
balas* „voor een gedooden man een ander in diens plaats”; Wilk. I
p. 331 *siapa gatal ialah garoe;* Wilk. I p. 332 (zegswijze bij al te hooge
aspiraties) *semoet gatal nak gonggong goenoeng;* Wilk. II p. 268 *pikir
itoe pelita hati* „de gedachte is de lamp van het hart” (all. onderstreept
hier identiteit); Wilk. I p. 65 *bahasa menoendjoekkan bangsa;* Wilk. II
p. 314 *rantai besi dimakan boeboek;* Wilk. I p. 449 *djaras katanja raga
djarang;* Wilk. I p. 403 *soedah dihëban héla poela;* Wilk. I p. 524
soedah dikétjék dikétjong poela; Hooykaas p. 11 *soedah kata biarlah
kota* (met gradatie); t. a. p. *koera² nak kerabat kajoe* „een schildpad,
die zich verbeeldt op een boom thuis te hooren” (slaat op een
parvenu); Wilk. II p. 530 *teloer dihoedjoeng tandoek* (een precaire
positie, cf. *op de rand van een ravijn*); Wilk. II p. 563 *seketjil-ketjil
kajoe tempinis terasnja tahan berpoeloeh tahoen* (spreekwoordelijke
duurzaamheid); Wilk. II p. 619 *toea, toea toepai ta^s tidoer atas tanah*
„oud, maar een oude eekhoorn die nooit op den grond slaapt” (slaat

¹⁾ All. in vaste verbindingen van het type *man en muis, du. samt und anders,*
fr. *peu ou prou* beneden p. 104 (fakir-miskin).

op een kittigen ouden snaak). De suggestief-nadrukkelijke werking van de all. in deze laatste voorbeelden is te vergelijken met die in onze slagzinnen van de reclame: *de kracht van het kiemende koren; muziek met minder moeite*. mal. Wilk. I p. 172 *membabi boeta* „als een blind zwijn te keer gaan”. soend. 100 Par. I p. 25 *hantang, hantoeng, hantigong, hantriwēli*; o. c. I p. 55 *nēpak tjai malar tjeret*; o. c. II p. 33 *katoeroeg katoetoe*; o. c. II p. 78 *toenggoe toetoeng*; Paeh dipp. p. 78, 1 *teu kedah divedjer-beaskeun deui*. jav. GR II p. 675 *beras wis dadi boeboer* „de rijst is al pap geworden” (i. e. „gedane zaken nemen geen keer”); Laj. Bab. p. 53 *soemoer sinasaban*; o. c. p. 186 *tjina tjeraki*; BG 346 (GR II p. 148) *mangan loemoet alimit labeté* (fig.) „heel netjes van kleding en toilet”; GR II p. 20 *tjidra ing tjipta* „niet beantwoorden aan voorstelling (of wensch)”; GR I p. 171 *pol pinétjok* „een (ēm)pol (vleezig gedeelte van een jonge klapper) doorhakken” (i. e. „iets doodgemakkelijks”); GR I p. 870 (vaste formule aan het einde van een brief aan een hooggeplaatsten) *sembah soengkem* „diepe buiging” (cf.: *uw dienstwillige dienaar, t(otus) t(uus)*).

In raadsels als uitdrukkingsvormen van gedachten in rythmisch-metrische taal: soend. W. S. Soenda p. 19, n° 5 (toeroetoetjingan) *hoeis didjēro hoeloe, lamoen ka pasar kapanggih*; t. a. p., n° 13 *boedak leutik boeloean birit*; o. c. p. 20, n° 31 *ditete teu ditindjak*; t. a. p., n° 41 *boewah areuj naktrak andjing*. mal. tēka-tēki p. 2, IV, 4 *rimpoen rampak berboeah berboenga tidak hidoep banjak serata-rata*; o. c. 58, II, 16 *ada soeatoe tirai djatoeh ditengah padang, kakinja tenggelam, kepalanja timboel*; o. c. p. 13, I, 54 *soeltan jang sentiasa disembah, tetapi tiada bertitah*. jav. VBG 47, 2, p. 17 *djroning goewa ana goenoeng geni . . .*; o. c. p. 5 *kaki² sawidji, moenggah moedoen boentoet boemboeng*; o. c. p. 13 *ana rasané, ora ana roepané*.

Alliteratie van woorden in de respectievelijke deelen van een vergelijking brengt formeel een sterkere binding teweeg, verraadt ook een zekere zucht naar originaliteit, vooral in zegswijzen, die in den vorm van een vergelijking zijn gegoten; ned. *zoo groen als gras; zoo vrij als een vogel, zoo klaar als een klontje*; eng. *as busy as a bee*¹⁾. Men houde ook rekening met de primitieve opvatting, dat formeele overeenkomst ideëele correlatie onderstreept; bare'e Adriani Wdb. p. 705 *waunya ewa wayaa nta'i uani* „het riekt als in de ingewanden van een bij”. jav. GR I p. 107 *djenggoté moewel lir djemboet* „zijn baard was kroezig als schaamhaar”; Senggoetroe p. 11 *gègèr para titiang kados gabah*

¹⁾ In het Engelsch zijn 25 % van deze gevallen allitereerend, J. GONDA, Remarks on Similes, Wageningen 1939, § 24.

dipoeneri; TBG 31 p. 27 *polahé briga-brigi kaja bangsat*; o. c. p. 28 *baod paken kaja bètèt*; VBG 44 p. 277, 15 *Radèn Brataséna dénja proewita tanpa papan toelis, soemilak pađang kadya woelan poernama*; Serat Tj. 88, 13 *andanipoen agilig kadya galoegoe. soend. Loet. Kas. p. 34, 10 raraj beureum lir direrab. mal. Sj. Bid. p. 21, 19a bitis seperti boenting padi* „een kuit als een rijpe rijstaar”; o. c. p. 21, 21a *toemoetnja seperti teloer ajam*; Wilk. I p. 280 *orang jang pendiam seperti pendita* „zoo zwijgzaam als een zendeling”; Wilk. II p. 560 *toembak tembong seperti tjemoetjoep toemboeh ditengah padang* (het is niet noodzakelijk, dat woorden van gelijke grammaticale categorie resp. in de deelen der vergelijking allitereren); Wilk. II p. 363 *kasih serba salah sebagai sadoer menimboel senam*; Spat L. en V. p. 5 *boemi bergentar seperti gempa*; Pert. I p. 31 *moekanja jang boelat seperti boelan poernama raja*; Ht. Abd. p. 277 *ramboetnja bagai raga. ojav. TP p. 110, 8 v. o. makatali talingisnira* „onafgebroken als een touw was zijn geweest”. mjav. Kid. Sunda 1, 13b *gātrālěmpung gumiwang lwir gaganāhěning* „zijn frissche gelaatskleur schitterde als het heldere uitspansel”. In emotie streeft men naar concreetheid, naar aanschouwelijkheid: jav. W. S. Djawi p. 161, 9 *ah tjotjotmoe lantjip kaja linggis* „je bek is zoo scherp als een breekiizer”¹⁾. Asyndeton haalt de beide deelen der vergelijking dichter naar elkaar toe, accentueert de identiteit. Een asyndetische vergelijking is een „gesteigerte” vergelijking²⁾. mal. Wilk. I p. 548 *keras kematoe* „keihard”³⁾; Wilk. II p. 341 *panggang peringgi. soend. Loet. Kas. p. 7, 10 koelit ěnaj nanding ěmas, rema mětjoet moetjoek eurih*, etc. Het tweede deel der vergelijking kan afzonderlijk opgevat worden als een affectieve, aesthetische ontboezeming, als een „speelsche” uitweiding: *als de gesmeerde bliksem; een leven als God in Frankrijk (voor de scheiding van Kerk en Staat)*. Alliteratie is hier ook niet ongewoon. Minangkabausch TBG 26 (1881) p. 243 *ba^h mahungki^h batu di bañcah* „als oplichten (met een spaak) van een steen in het moeras” (wat erg moeilijk is); o. c. p. 250 *ba^h mañci mañje^h hadap* „zooals een muis die tegen (het gladde van) een trom opklimt”. jav. VBG 44, p. 137 *lir banteng birahi sedengé toemambirang* „als een verliefde buffel van middelbaren leeftijd”; o. c. p. 215 *lir mimi mintoenā*; o. c. p. 397 *lir bentar bentala* „als de gescheurde oppervlakte der aarde”.

¹⁾ De logische juistheid kan zoek raken: *zoo brutaal als de bliksem*.

²⁾ SPITZER, Stilstudien I p. 14 (vgl. pp. 12 vlg.).

³⁾ Gezegd van spijs, die bij het koken niet zacht wordt, van vruchten, die niet rijpen. Merkwaardig, dat er nevenvormen bestaan als *tembatoe, tematoe*, maar hier *kematoe*. Onder invloed van *keras*; dus tendenz tot alliteratie?

Pig. Wdb. p. 127 *nggendéwa gading* „als een ivoren boog” (van een arm). mal. Wilk. I p. 162 *orang toea gila keboedak bagai boelan dipagar bintang*; Wilk. I p. 90 *toean oempama batik Lasem makin basoeh bertambah baee*; Wilk. II p. 43 *bagai lempedoe lekat dihati* „zoo als de galblaas vastkleeft aan den lever” (zoo verknocht).

Bij beschrijvingen werkt alliteratie impressionistisch: Karo-Bataksch (volksverhaal) VBG 56, 1 (1907) p. 63 (gejaagdheid) *ěrděsap-děso darěh i Dayang, i-tangtangina tēnunēna, i-tadingkēna tēnunēn i-těruh i-dahina si Raja Pěrkulcapi ku rumah* „het bloed van D. bonsde hevig, zij maakte 't weefsel los (van den weefstoel), liet het buiten liggen en ging naar R. P. in huis”. mal. Pert. I p. 4, 23 *tentoe engkoe soedah melajangkan pemandangan engkoe kedalam keboen² boenga dikampoeng engkoe akan memilih koentoem jang mana jang engkau hendak persoenting*. Lagipoela, *kabarnya dikampoeng engkoe ta² koerang kembang kenanga jang haroem semerbak baenja*. jav. Ajoe II p. 56, 9 *Sawoeng kloeroek sesaoeran saesta panggoegah dateng ingkang taksih sami ngětja-ětja tilem soepados énggal sami tangia*; o. c. p. 26, 6 *raosing manah rantas arontang-ranting, sanget perih kados pinèngès ingaseman*; VBG 44 p. 208, 11 (lakon) *ardja wangkingan warongka ladrang, kandelan kamalon reta, landějan toenggak semi sinasotya, đoewoeng tinatah tinatoer rengga . . .*; W. S. Djawi 186, 1 v. o. (babad) *Sang Retna kěndel angaoep sangandaping kadjeng ageng, soemrah kasilir ing angin. Koemrasak swaraning kekadjengan, gogodongan sami gogrog, anggadag ganda aroem roemesep ing manah*. soend. Paeh dipp. p. 17, 4 v. o. (een weinig vleierende beschrijving van Jan Fuselier) *kawantoe Walanda djangkoeng gěde, toeroeg² koemisna baplang, beungeutna beureum, panonna boelao djeung soengoetna baee sopi*; o. c. p. 36, 7 v. o. (beschrijving van de handigheid van een metselaar) *dina pěta pasang pěrban² samboengan pasangan satěngah batoe atawa sabatoe, katjida pahamna*; o. c. p. 38, 3 (onhandigheid bij het schrijven) *aksarana pararetot teu poegoeh patoet*. „Lautmalerisch”: mal. Pap. II p. 56 (vogelgeluiden) *maka boenjilah boeroeng boeboet² terlaloe banjak boenjinja bersahoet-sahoetan sahadja*. jav. VBG 44 p. 226, 6 *kasaloeran swaraning tamboer soeling lan salomprèt*. Gevechtshandelingen worden enthousiast en in bijzonderheden beschreven: soend. TBG 60 p. 71 *Tidinja maoeng amběk, boehaja děrěgděg tina djěro leuwi dibawa loempat ka darat, silibeubeut, silibanting, silikoroet sarta siligegel*. jav. Senggoetroe p. 11 (inleiding tot een gevecht) *Sareng mireng swara oejeran angebeki wana, sami kagět tangi saking anggèning sami tilem, goegoep pating-gedandap medal saking groemboel, anatab kekadjengan, wonten ingkang kasarimpet ing bebondotan*. mal. Hik. Angk. p. 193B *Setelah itoe maka laloe dipaloenja dengan gadanja. Maka*

laloë ditangkiskan dengan kakang toembaknja. Maka beberapa hendak diparangnja dengan pedang maka tiada djoega lata. Maka Ratoë Boergadéwa poen terlaloë amat marahnja serta menangkap kaki koeda semberani serta dihoembalangkan keoedara. Setelah Sang Brataganta melihat jang saudara dilontarkan itoe maka laloë melontjat dariatas koeda-semberaninja; Pert. I p. 28 (figuurlijke strijd tusschen goede en kwade neigingen in den mensch) *tampoer-menampoer, tolak-menolak dan tangkis-menangkis kedoea belah pihak lasjkar itoe . . . dan achirnja menanglah bala-tentera kebaktian*. Alliteratie komt dus voor in lyrisch proza, waar de schrijver zich laat gaan of bewust de *aesthetica* dient ¹⁾.

In aansluiting hierop alliteratie in de poëzie. Boven ²⁾ hebben wij reeds kennis gemaakt met de zg. evenredige alliteratie, die in de pantoen o. a. als gevolg van het klanksuggereerend verband optreedt. In den regel vinden wij symmetrische alliteratie voor en na de caesuur. Hierbuiten op onregelmatige plaatsen komt alliteratie meer voor dan hom. Blijkbaar gaan rijm en all. beter samen dan hom. en rijm. De pantoens, waarin all. voorkomt, zijn weer die, welke uiting zijn van affect, dus bv. die van amoureux karakter. Ternataansche pantoen TBG 30 (1885) p. 626 *Uto tom ka toma Motih / Oleh ma bunga, boboso biroë / Nemo² ko tani bitu / Kado ni oru madaha uwa //* „Plant indigo te Motih / De bloemen (daarvan) geven blauw af / Het gepraat van de lippen / Dringt niet tot den buik door //” mal. Pant. Mel. n° 92 *Parang bemban sebelah seberang / Pohon dihèla tidak keroean / Boelan poernama njatalah benderang / Sajangnja lagi disapoet awan*. Opvallend is, dat alliteratie meest voorkomt in de eerste twee regels. Wij kunnen dit trachten te verklaren door te wijzen op het lyrische karakter, juist van de eerste twee regels, die immers een arasbeske-achtige inleiding vormen tot de laatste twee regels, die voor het overgrootte deel wenschen en gebeurtenissen van allen dag zijn. Zoo is het immers ook gesteld met de vergelijking. Het deel, dat vergeleken wordt is het gegevene, het feitelijke, terwijl datgene, waarmee vergeleken wordt, een parallel is uit een andere wereld, bij de keuze waarvan de auteur zijn fantasie laat werken. Enkele voorbeelden van all. in den eersten regel van de pantoen: mal. Hik. Indra Bangsaw. p. 13 *potong papaja dipinggir pantai*. soend. Soes. n° 46, a *beunteur beureum bodas beuteung* (met inw. ass.). jav. pantoen n° 99, a *montor moeloek molak-malik* (met klankwisseling); n° 29 a *Gedang soesoe digawa sedekah* „bananen meegebracht als s.” In de Jav. meisjesspelen en kinderliedjes komt all. veel

¹⁾ Zg. Augenblicksbildungen laten wij hier buiten beschouwing.

²⁾ § 11.

voor, zoowel in als buiten het parallelschema: n° 229 (Déwi Sinta-lied, 4) *moeroeb moentjak njang lor wétan*; n° 268, 3) *ki landoeng, ana kodok naboeh koetoe*. In meer litteraire gedichten is all., evengoed als in onze dichtwerken, een stijlmiddel, dat veelvuldig toepassing vindt. All. heeft hier melodische waarde, is klankschilderend en geeft een nadrukkelijk karakter aan een passage: Balineesch (kidung) Bijdr. 23 (1876) p. 20 (vgl. p. 30) (verzuchting van een verliefde prinses) *don simbaré masraweyan mahirib cawët hi bëli / janggutang-rësi ne katon / hupin hanginé di doehoer / mirib tangan matayungan / ngolah tangkis / pamargine magamparan* „een wiegelend simbar-blad zie ik aan voor zijn gordelband en zoo verschijnt hij mij (eveneens) in gindschen Janggutang-rësi, door welks top de wind blaast. Mij dunkt, ik zie hem dan deftig daarheen wandelen, terwijl hij de armen, als ten strijde gereed, sierlijk heen en weer beweegt”. mal. Sj. Bid. p. 5, 14b *diselangi manikam seloedang majang*; t. a. p., 4a, b *dialasnja dengan kain antelas / diselimoeti kain soenoes beremas* /; p. 4, 18a, b (over twee regels) *setelah soedah moepakat bitjara / moesjawarat hendak meninggalkan poetera* / . soend. Waw. Soel. p. 17 (strijdtooneel) *pajoeng gilap rarantaban / tjara soepa di tégäl ngadjadjar baris / bëdil beres djeung tamboer toembak binang padjadjaran / reudjeung gërnat gërébit pëdang djeung bistoel* / . In de Sërat Tjëntjini culmineert de all. als stijlmiddel, vooral „laut-malerisch” in natuurbeschrijvingen, bv. 99, 4 *siwat-siwoet soemeboet kadya sesawat / sabetan samja sebit / bat-bet ababitan / bongkoting wit tan bangkat / banget kaboentjang ing angin / datanpa roengjan / bantala ngawiati* // (naast klankwisseling). ojav. Næg. 38, 2 *tëga-tëgal aruhur / ramya dukut nikätëtël atandës akiris ahijo* /; o. c. 38, 4 *wrddha halintang i çaçi*¹⁾ *sahasra tuwuhira huwus / satya suçila satkula kadang haji suyaça* / .

Alliteratie speelt in de magie, zooals alle assonantieverschijnselen, een belangrijke rol: lat. ('t bekende:) *quod felix faustum fortunatumque siet*. soend. Coolsma p. 131 s. v. *djawok*: (bezweringsformule, die uitgesproken wordt als men een geluid van kleine dieren hoort, waarvan men vermoedt, dat het geesten zijn) *oelah deukeut² ka dijeu, ka ditoe, ka sëbrang, ka Palembang* (met hom.); Bijdr. 61 p. 607 (formule voor het wegnemen van de betoovering) *radjah ing radjah gëde, radjah gëde ti Pakoewan, meunangna ti Padjadjaran, kalalaran kaliwatan, kasoesoepan kasoeroepan koe êko sasaka domas, segor ka boewana Pantjatëngah, tiis ti peuting, waras ti beurang, istan, istan mokahana*. Hier blijkt duidelijk, dat oopenhooping van synoniemen dikwijls gepaard gaat met alliteratie. lat. Cat. De agric. 141 ... / *ut fruges*

¹⁾ ç wordt in 't ojav. uitgesproken als s. KERN, VG 8, p. 189.

frumenta / vineta virgultaque / . . . / pastores pecuaque / salva servassis /.
jav. Djawa XIV p. 229, VI *Oega Kala loenggoeh ndan sirna wigena, soepata lan sengara, leboer moesna ilang tanpa krana* (met hom.), *lara rogané si djabang baji déning sangjang Wisésa; ong kasabeta ing ila-dina, sarik toelah, dengdaninga Batara*. (naast andere ass.-verschijnselen). Vooral in vervloekingen, daar allitereerende woorden onwillekeurig nadruk krijgen: mal. Mal. Mag. p. 626 (bannen van den pontianak, den geest van de in het kraambd gestorven vrouw) *Pontianak mati beranak, mati ditimpa tanah tambah, kerat boeloeh pandjang-pandak, kan pelemang hati djin Pontianak, dengan berkat Allah*, etc. „O P., dooder van degenen, die kinderen krijgen, moge jij verpletterd worden door de aarde van het open graf; wij snijden bamboegeledingen af, lange en korte, om te koken den lever van den geest P., met Allahs zegen, etc.”

Bekend is het verschijnsel, dat in primitieve milieus homophonie van de benamingen van dingen tegelijkertijd wijst op een zekere relatie ¹⁾. Bij het ontginnen van een tinmijn is het voor den mensch, die magisch denkt, noodzakelijk eerst de „afkomst” van een klomp tinerts (*bidjih*) te weten: mal. Mag. p. 618 *asal ěmboen mendjadi air / asal air mendjadi boeih / asal boeih mendjadi batoe / asal batoe mendjadi bidjih* // . Zoo wijst all. den pawang den weg bij zijn diagnose van verschillende kwalen: mal. Mag. p. 636 *kalau roepanja boelat kena toenggoel boeta; kalau ada boeih kena boesoet*.

Gemakkelijk kan men zich bij het identificeeren en verklaren van alliteratie op dwaalwegen begeven. Om waarde te hebben als stilistisch verschijnsel is het, afgezien van voorkomen in klankschilderende passages, noodzakelijk, dat er een zeker syntactisch verband tusschen de allitereerende woorden bestaat. Psychologische en physiologische oorzaken laten wij hier onbesproken ²⁾.

Subject (of deel van het s.) + ww.: jav. pantoen 2, a *oela sawa saba ing alas*; Ajoe II p. 30, 20 *kasangsaan poenapa ingkang badé kсандang déning bjoengipoen*; Serat Tj. 90, 15 *teraté toewoeh ing tawang* (met all. van plaatsbep.); W. S. Djawi p. 189, 17 *kasorotan soenaring soerja* (met all. van gecoörd. subst.). mal. Hg Th. p. 38, 4 *bergoentjang seperti ditioep topan*; Wilk. I p. 174 *si tjaboel hendak mentjapai boelan*; Wilk. I p. 374 *gagak gonggong teloer*. soend. Loet. Kas. p. 30, 1 v. o.

¹⁾ Vergelijk de allitereerende naamverbindingen § 20 passim.

²⁾ Korthheidshalve worden allitereerende woorden in hun direct verband gegeven. Het spreekt vanzelf, dat de aard der all. duidelijker aan het licht komt in de geheele passage.

loetoeng teh loentjat ngadjaoeh; o. c. p. 3 tjai tjoertjor; Kab. p. 4, 3 sina ragrag roehakna; o. c. p. 5 tjangkeng oerang ditjagak. ojav. TP p. 120, 8 v. o. *apurik tang widu ri sira, tinhër tinigas tênggèknira*.

Subj. + praed.: jav. pantoen n° 80 tjoetjoekmoe tjoetoeng-tjoetoengan; Ajoe II p. 31, 10 paningal peteng pet-petan (met adverb.); W. S. Djawi p. 182, 13 sapingiring margi kebak para kenja; o. c. p. 187, 6 v. o. tjariosipoen tjeta; meisjesspelen 182, 4) wedakira woetah (n° 190, 6 poepoerira woetah); Pak Bandjir p. 54, 3 v. o. gege^re nganti gilap; VBG 44 p. 209, 9 sirna sipating goepala. mal. Sj. Bid. p. 3, 19a sepoei² angin selatan; Ht. Pandj. 74 (Wilk. II p. 248) segala perabot itoe pasoe dan piring. ojav. Kuñj. p. 58 ruruh ronya kabaih; TP p. 95, 7 v. o. Imah larangan ikang prasada lingga, tan wnang rinug; o. c. p. 94, 12 (tweemaal) ana pañdita malëkasakën tapa, masadya syuhan ing bhuwana.

Subj. + obj.: mal. Wilk. I p. 156 (spreekwijze) ta^r akan boeaja menolakkan bangkai; Wilk. II p. 194 pagar makan padi; Wilk. I p. 198 mentjaboet tjekoer dihalaman (spreekwoordelijk voor een hevigen storm). ojav. Sri Tañjung (ed. Prijono) 1, 18 asuhun sëkar „de kruin met bloemen getooid”.

Ww. + obj.: jav. pantoen n° 19, d tak soembang saroeng kalongan; meisjesspelen n° 100 (titel) bi, bibi, toembas timoen; Pak Bandjir p. 5, 4 sandangané ija ora taoe salin. mal. Sj. Bid. p. 11, 15a santaplah baginda sekapoer sirih. soend. soes. n° 40, a kirim koering kiraj djawa (met meew. vwp.). ojav. Kuñj. p. 71 gawemu ika mahala nguni: mandënda wwang tanpadwasa, hangalapi stri larangan, asampe ring wwang atuha.

Ww. + bep.: jav. Ajoe II p. 55, 14 galebjaring lintang² ing langit; Serat Tj. 88, 7 kang tibèng toja; W. S. Djawi p. 150, 14 sreban sami tjoemantël ing tjanțèlan (pseudo-paronomasie); o. c. p. 185, 15 Sang Panembahan Sënapati . . . siniwaka wonten ing sitinggil. mal. Wilk. II p. 79 loeplay diloempoer; Wilk. II p. 302 meradoek air diroewang; Hg Th. (eng. ed.) p. 156 (Wilk. II p. 496) tangkap akan si K. dan si Dj., soelakan ditepi soengai ini . . .; Wilk. II p. 511 taboer bidjan ketasik. soend. Paeh dipopotongan (titel). ojav. Kuñj. p. 64 (o. a.) kinlin ing kawah.

Ww. + aanduiding van instrum.: jav. meisjesspelen n° 109, 2) sing mbeler dițoetoek toemper. mal. Wilk. II p. 51 lépot-lépotan loempoer. soend. Kab. p. 35, 14 oeroetna ditjolekkan koe tjoeroek. ojav. Kuñj. p. 58 kadi sinula ika lwirnya de nikang sarwasañjata.

Subst. + adj.: jav. meisjesspelen n° 71, 5) kedațoné koepat koening. mal. Wilk. I p. 481 djambatan djoegal-djagil; Wilk. II p. 45 lénggang jang lemah-lemboet; Wilk. I p. 115 mendirikan benang basah; Wilk. I

p. 142 *Boegis jang bingas* (epitheton); Wilk. I p. 151 *bongkok jang baharoe betoel*. soend. Bijdr. 40 p. 53, 11 *toeloelj tjalik dibale baboet*; soes. n° 12, a *badjoe bodas kembang kapas*; n° 90, a *këbo koeroe njikil*. ojav. Kor. p. 6, 14 *wāhananya wāraṇa*; t. a. p., 17 *gēlang gongsor*¹⁾.

Twee of meer subst. (gecoörd.) jav. Serat Tj. 94, 5 . . . *ketèk loetoeng / waowa werangoetan / loeak trenggaloeng trenggiling* / (met onderbreking); o. c. 94, 6 . . . *kidang mendjangan kantjil / kikik* . . .; meisjesspelen n° 201 *sléré sénté* (met inw. ass.); VBG 44 p. 238, 15 *apa tetoengganganing boeta: mèmrenḡ, blegḡdaba, bihal, warak, bragalba*; TBG 31 p. 21 *kasengsem matja* . . . *koeran toewin kitab*²⁾. mal. Hik. Indra Bangs. p. 77 *hoedjani dengan panah soempitan dan seligi*. soend. Paeh dipp. p. 7, 25 *bata, batoe, kapoer, keusik djeung djaba ti eta*. ojav. Kufij. p. 63 *wukuk, wuta, tuli, wuḡug, sikēl, bisu, cabwal, edan, busing, burut, picēk, bulēr, beler, belek, wikēt, dawir, suwing, kiñcat* (met onderbreking; wat klankovereenkomst vertoont, staat bij elkaar); Kor. p. 6 *gajah gaṇḡdaka*; Ād. p. 207 *matta-mātangga, singha, mahiṣa warāha* (rythmisch: 2/3//2/3/3: „Gesetz der wachsenden Glieder”); o. c. p. 40 *daitya dānawa rākṣasa*²⁾ *piçāca* (2/3/3/3); TP p. 60, 7 *palu parwan*.

Gesubord. subst.: jav. Djawa XIV p. 229 *reseping rasa*; Ajoe II p. 30, 10 *kados petjah-petjaha kendanganing koepingipoen*; Serat Tj. 88, 7 *tètèsing tirta*; W. S. Djawi p. 189, 17 *soenaring soerja* (veel voorkomend, bv. ook Ajoe II p. 20, 17). soend. Bijdr. 40 p. 61, 20; p. 61, 1 *saoeng serang loemajoeng*; Kab. p. 10, 9 *boedjoerna eta boeboe ditjotjokan*. ojav. Kor. p. 36, 2 *satyeng sipta*.

Twee of meer adject.: jav. Serat Tj. 94, 6 *djedjel djibeg*; Waj. Poensen p. 10 (GR II p. 6) *ototnja wilis wenes*; meisjesspelen n° 191, 8) *adja kentjeng adja kenḡo* (polair); Pak Bandjir p. 33, 2 v. o. *sakawit bok B. ora apa*²⁾, *ora samar lan ora seḡih*; o. c. p. 34, 9 *sing wédok dipenging soesah, dipenging soemelang*; o. c. p. 54, 19 v. o. *ing alas kono adem, seger, sepi, ora ana sabawa*; mal. Ht. Boegis p. 120 (Wilk. II p. 98) *mabok dan mamai*; Ht. Pandj. p. 79 (Wilk. II p. 230) *badan kakanda sedang pēlak dan panas*. soend. soes. 10, c *koematjatjang koemalintang*; Loet. Kas. p. 27, 9 *galēde djeung gaboentoengan*; o. c. p. 32, 1 v. o. *sieun rempan rēntag galih*; o. c. p. 49 *karaosna sēḡēr djeung seungit*; Paeh dipp. p. 33, 12 *samping poleng Djērman, keur geus boetoet teh djeung bēlwoek*; TBG 60 p. 67 (moraal van een dongeng) *saha djalma*

¹⁾ Vermoedelijk hoort deze allitereerende verbinding hier thuis.

²⁾ *Daitya-dānawa* is een in 't Sanskrit frequente verbinding.

anoe tjëtjërëmëd atawa tjërdik, tara noeloeng ka noe boetoeh etc. ojav. TP p. 118, 13 *sékul putih apulën*; Kor. p. 36, 2 *ta satyeng ing sipta, satyeng samādhi*; Naw. p. 54 *alëngëng alëngis*.

Twee of meer „ww.“: jav. VBG 44 p. 211, 12 *djelih² andjalalat, jèn Retna Banoewati malah woewoeh prakati*; meisjesspelen n° 196 (T 1) *empak, empoe, sing anggoejoe anggëndong akoe*; o. c. n° 142 *lepetan, lepetan/angoedari, angoetjoeli* /; VBG 44 p. 209, 3 v. o. *kerikiling palataran . . . , jèn kasampar kasandoeng lampah ing para pawongan pating galebjar . . . mal. Sj. Bid. p. 4, 86 disamboet anakanda laloe disoesoei*; Pert. I p. 35, 20 (vgl. p. 28, 10 v. o.) *djelang-mendjelang, djengoeck-mendjengoeck, datang-mendatangi . . .*; Wilk. I p. 469 *pakaian anaknja tiada pernah didjahit atan didjeroemat lagi*; Ungg. Bers. (Wilk. I p. 91) p. 18 *bersin dan batoek. soend. Bijdr. 40 p. 53, 3 v. o. dioeroesan, dibaroetan, diberesan*; o. c. p. 54, 3 *Ki M. kasoesian, kapepenan, kapanasan, kahijangan* (ook „flectie“-all.); Loet. Kas. p. 45, 13 *dihiasna disisiga disoesoeroep*. ojav. Kuñj. p. 58 *mëning mëkëh pranantika sadakāla*; o. c. p. 58 *irika tang watëk papa winigraha, winrāgakën, kinon maliwatā ri panglak nikang gunung wësi* (met ww. + plaatsbep.); Naw. p. 50 *denya kesëp kesingan koyuhan dening kumbang mwang tawon*; vaak „flectie“-all., bv.: Kuñj. p. 56 *mapa ta suka? Amangan inginum, mahmas, mahulun, manandang, ndah ya ta suka ri hiðepnya ngaranya*. Over hoofd- en bijzin: mal. Wilk. I p. 187 *tjarik² boeloe ajam, lama² ia bertjantoem poela* „je kunt de veeren van een kip wel uit elkaar halen, maar ze komen na eenigen tijd toch weer bij elkaar“. All. onderstreept de tegenstelling; het tweede „werkwoord“ is a. h. w. de echo van het eerste: van het geheele woord, dat in de voorstelling van den spreker gedurende den afloop van den zin heeft geleefd, is slechts de beginklank verantwoord.

Werkwoordelijk tusschenwerpsel + ww.: De interjectie richt zich in klank naar het bijbehorende werkwoord. Het Soendaesch levert hiervan tal van voorbeelden. Loet. Kas. p. 28 *barang djog djëp djëmpe djempling* „plots was het doodstil“; soes. 114, a *gërëdoeg goeroeh dilaoet*; Paeh dipp. p. 59, 1; p. 12, 14 *soet diseungeut*; Si Kab. p. 44, 5 *datang² retop marëtikan roaj* (meestal *top* i. p. v. *retop!*); o. c. p. 44, 13 *rët pangrodkeun tiang karoeng teh*; Coolsma p. 117 (s. v. *dër*) *gër gëloet*; Paeh dipp. p. 17, 5 v. o. *tjëlëngok ditjioem*. ojav. Kuñj. p. 64, p. 65 *seg, lës, lumampah ta sira K.*; o. c. p. 56 *Seg, lës! Sighih jāti niti yakṣa, sumëlëm ta ya ri jalādri*; TP p. 167, 4; p. 84, 3 v. o.; p. 90, 14; p. 100, 11 *jag lës lungha*; o. c. p. 119, 2 v. o. *jag, lës, mangetan ta larinira*.

§ 16. Paronomasie, herhaling van den stam of wortel van het eene woord in een ander woord van hetzelfde uitingsgeheel.

Terwijl bij ass., all., hom. en rijm de klank van voorgaande woorden geheel of gedeeltelijk weer opduikt zonder dat het begrip opnieuw uitdrukking vindt, wordt in de paronomasie deze klank van het t. o. v. het uitgedrukte begrip essentieele deel van het woord met het begrip geheel en al herhaald. Bij paronomasie, waarbij woorden van denzelfden stam in syntactische betrekking tot elkaar staan ¹⁾, onderscheidt men het paronomaseerende en het geparonomaseerde woord, die dus niet alleen in klank, maar ook in beteekenis verwant zijn. Alle herhalingsfiguren werken niet even krachtig, paron. echter heeft in het bijzonder emphatische werking. Niet alleen de herhaling, maar ook de analytische uitdrukking van de gedachte werkt daartoe mee. Deze zelfde werking treft men aan in uitdrukkingswijzen als: *hij gaf een luiden schreeuw* voor: *hij schreeuwde luid* ²⁾. Het werkwoord op zichzelf is niet voldoende om de behoefte aan spanningsontlading, aan volheid van klank ³⁾, aan articulatorische energie te bevredigen ⁴⁾. Wat het laatste betreft, paron. is één van de middelen in deze talen om bij gebrek aan dynamisch accent op andere wijze „Ausdrucksverstärkung” te bereiken. Aan de hand van de door ons verzamelde voorbeelden zullen ook andere oorzaken van dit verschijnsel zijn aan te wijzen.

Werkwoord + object, gewoonlijk figura etymologica in engeren zin genoemd. Hierbij zijn verschillende gevallen te onderscheiden:

a) object zonder nadere bepaling: soend. W. S. Soenda p. 4, 10 v. o. *saha² noe rek migawe hidji pagawean* (*hidji* is pron. indef.). ojav. Kuñj. p. 55, 13 *angrëngë pwa ya yan bhatāra çri Wirwacana mangdarmakën darma ri watëk dewata kabaih*. Deze abundantie hangt samen met het plechtige karakter van de passage. Waarschijnlijk onder invloed van het Arabisch ⁵⁾: mal. v. d. Tuuk VII p. 11, 8 *maka segeralah diberinja*

¹⁾ In Indogermaansche talen worden ook syntactische betrekkingen van woorden van denzelfden wortel hiertoe gerekend: *man proposes, God disposes*. Wanneer we deze gevallen op Indonesisch gebied inbegrijpen, komen we voor gevallen van paronomasie te staan, die niet voor het taalgevoel leven. Stel — wat zeer waarschijnlijk is — dat mal. *dëkat* en *lëkat* denzelfden wortel bevatten, toch is er voor het taalgevoel o. i. van homoioteleuton te spreken.

²⁾ HAVERS, Handbuch, p. 157: „analytische Tendenzen”.

³⁾ GAMILLSCHEG, Neuphil. Monatschr. I (1930) p. 21.

⁴⁾ E. RICHTER, Germ. Rom. Monatschr. II (1910) p. 238 „zu prägnanter Heraushebung”.

⁵⁾ De tekst, waaraan dit voorbeeld is ontleend, is te rangschikken onder de zg. moraliseerende verhalen onder Moslimschen invloed.

makan dan diobatinja Hasanah itoe dan dihamparinja soeatoe hamparan. Paron. kan hier ook bevorderd zijn door het zg. „Gesetz der wachsenden Glieder”.

b) met attributief adjectief: Minangkabausch TBG 39 (1897) p. 545, 1 *mungko diparhiasilah korong kampuāng ini jo bagai parhiasan* „de kampoeng is versierd met allerlei versierselen”. mal. Pant. Mel. n° 1 *Sahaja tidak pandai menari / Sebarang tari sahaja tarikan / Sahaja tidak pandai menjanji / Sebarang njanji sahaja njanjikan* //. Paron. is hier emphatisch, het gevolg van tegenstelling met den vorigen zin: „Ik kan niet dansen / een gewonen dans kan ik wel dansen / etc.”. Een dergelijk gebruik van de fig. etym. kent men ook in het Baltoslavisch: *ne spít, ne ležit, i dumu dumaet* „hij slaapt niet, hij eet niet, hij denkt na” ¹⁾. Vergelijk ook: jav. Pak Bandjir p. 22, 18 *sabab dipikarpikir ora bisa mbađé bađéan maoe*. Anders: soend. Loet. Kas. p. 40, 1 *Poerba Rarang . . . nganggo anggoan bërēsih*. jav. Ajoe II p. 56, 24 *sesampoenipoen adoos sarta nganggé-anggé panganggé langgaran . . .* mal. v. Ronkel IX p. 87 *memakai pakaian tjara fakir*. Hier is paronomasie uitgesleten, wordt niet meer gevoeld; het nomen voert een zelfstandig bestaan, is uitwendig object, terwijl het werkwoord slechts tezamen met het nomen voorkomt. Evenzoo: mal. v. Ronkel IX p. 84 *dipersembahkan beberapa persembahan*. Hik. Indra Bangs. p. 16 *barang kelakoean dilakoekannya*. Dikwijls staat een adjectief attributief bij het inwendige object als tegenhanger van ons adverbiaal gebruik van een adjectief. Inplaats van: „alledaags dans ik” staat er: mal. Pant. Mel. p. 26 *Sahaja tidak pandai menari / sebarang tari sahaja tarikan / „Ik ben geen „held” in het dansen / Wel kan ik een alledaagschen dans dansen* //”. In deze talen kan een adjectief slechts in zeer bijzondere omstandigheden ²⁾ zonder meer als adverbium dienst doen.

c) met afhankelijk substantief: ojav. TP p. 77 *Sěđang mamōh pēhan ing lěmbu kanya irěng sang kumāra gohphala mogha ta kapanggih de bhatāri Humā* (volksaardige tekst of passage); Jonker art. 228 (in Sondersprache) *Ring caṇḍāla (cūdra) alungguhi kelungguhanira sang brāhmaṇa, ikang caṇḍāla cūdra prangěn wangking-wangingnya de nira sang prabhu*.

d) met „relatieven bijzin”: jav. Ajoe II p. 29, 2 v. o. *Djoerijah oegi kapeksa njamboet damel padamelan ingkang rekaos*.

¹⁾ E. HOFMANN, Ausdruckverstärkung, Göttingen 1930, p. 96: „betonter Gegensatz”.

²⁾ Meestal door verdubbeling.

e) met afhankelijk substantief en „rel. bijzin”: mal. Hg Th. p. 46, 1 *kita sekalian tiada bersoesah dan berlelah mengerdjakan pekerdjaan radja jang soekar² itoe.*

f) het werkwoord in een „rel. bijzin”: mal. Hik. Angk. p. 39 A *maka titah Sang Nata: Hai jaji, pekerdjaan apakah kang jaji mengerdjakan itoe. Setelah itoe maka sembah Sang Radjoena: Ja toankoe, poen jaji tiada merasa sekali² atas pekerdjaan mana poen jaji kerdjakan itoe (plechtige hoftaal); Wilk. I p. 236 segala pekerdjaan apa² kerdja djangan tjoelai. soend. W. S. Soenda p. 5, 15 hidji pagawean noe soesah dipigawe; o. c. p. 93, 6 djadina sagala pëpëlakan noe dipëlak koe manehna katjida marontokna.*

g) adjectief gesubstantiveerd door een „rel. bijzin” als object: mal. Mal. Mag. p. 616, Hooykaas p. 29 *jang ta^e kedjap diperkedjap | jang ta^e sama dipersama | jang ta^e hidjau diperhidjau | jang ta^e tinggi dipertinggi |.* Deze negatieve uitdrukkingwijze: „wat niet vóór is, moge vooraangeraken is” i. p. v. „wat achter is, m. v. g.” is gevolg van het streven naar klankopeenhooping in de magie: „niet vóór” staat dichterbij „vóór” dan „achter”.

h) object in voorwaardelijken bijzin: jav. Pak Bandjir p. 18, 8 *tembé boeri jèn ana gawé pari gawé, kowé mesti daktimbali manèh.*

i) met een door ons met infinitief weergegeven woord als object: soend. Paeh dipp. p. 70, 19 *koering teu tahan nahan kasèdih hate „ik houd het niet het uithouden van mijn zielesmart”.*

j) overige gevallen: mal. v. d. Tuuk VII p. 73, 2 *maka dikatakannya seperti kata radja berdjandji dengan dia; o. c. p. 70, 4 djikalau ada kerdja jang soekar² barang pekerdjaan radja hambalah mengerdjakan dia (dubbele paron.).*

Ook van dit verschijnsel bestaat variatie: soend. Bijdr. 50 p. 68 *ngabaris baris pradjoerit, ngadjadjar baris peperang.* In den laatsten regel kan men logisch wel van paron. spreken. jav. GR I p. 329 *Sang hyang Wiṣṇoe angroetjat pangratjoeting sarira, ladjeng katingal woedjoed manoesa malih „God Wiṣṇoe verbrak de opheffing van zijn lichaam, vervolgens was zijn menschelijke gedaante weer zichtbaar”.* Hier zijn het „paronomaseerende” en het „geparonomaseerde” woord ongeveer synoniem, met chiastische assonantie. mal. Wilk. I p. 264 (s. v. *dedak*) *bagi laki hendak kehendak „geef haar een echtgenoot en zij wil een minnaar hebben”.* Etymologisch zijn het „paronomaseerende” en het „geparonomaseerde” woord verwant. ojav. Ād. p. 208, 1 *alayu ta sira mātāg ikang jaladhasamāgama, yugapat manghudanakēn warṣa jaladhāraprahāra „hij snelde heen om de samenkomst der wateren op te roepen en tegelijkertijd liet hij een regen en stortregen neerdalen”.* De keuze

van het skr. *warṣa* i. p. v. het ojav. *hudan* zal waarschijnlijk beïnvloed zijn door het dichtbijstaande *jaladhāraprahāra*.

Subject + werkwoord: Minangkabausch TBG 26 (1881) n° 247 (spreekwijze) *gajah nan bagajah-gajah . . .* „de olifanten „beolifanten” elkaar, i. e. vechten met elkaar”. Karo-Bataksch VBG 56, 1 (1907) p. 64 *E, ěkulik-kulik kuliki si mangki-angki* „koelik², riep de hoogzwevende kiekendief” (de naam van dezen vogel is, zooals van zoovele, een onomatopee). soend. TBG 60 p. 69 *Dina hidji mangsa eta toekang ngoeseup indit bae ngoeseup*. Deze laatste paronomastische verbinding is typisch volksaardig. Wat kan een visscher anders doen dan gaan visschen? In het visschen komt de ware natuur van den visscher boven ¹⁾. „Hij ging zijn beroep uitoefenen” of zoo iets dergelijks zouden wij zeggen onder invloed van den schoolregel: men mag niet in een kort bestek een woord herhalen. jav. Pak Bandjir p. 20, 7 *Dilalahé sing pada ndjaloeok toeloeng maoe ija akèh sing ketoeloengan* „Verdraaid nog aan toe, degenen, die hulp vroegen, werden werkelijk geholpen” (nl. door een gewonen man uit het volk, die door bijzondere omstandigheden groote vermaardheid als helderziende gekregen had). Dit is een voorbeeld van affectieve „Ausdruckverstärkung” en gevolg van een elliptisch tegengestelde: „je zou je het niet in kunnen denken, maar . . .” ²⁾. Een uitdrukkingwijze, die ook in andere talen voorkomt: jav. VBG 44 p. 262, 8 *sapa betjik kinarja betjik, sapa ala ija dènalani* „wie goed is, dien wordt goed gedaan, wie slecht is, wordt ’t slechte (kwade) aangedaan” ³⁾. Verwant zijn gevallen uit de rechtslitteratuur als: mal. Pap. II p. 57 *orang jang memboenoeh diboenoeuh djoega*. Een verdere ontwikkeling constateeren wij in den titel van den vorst van Soerakarta: *ingkang sinoehoen kangdjeng soesoehoenan* „die vereerd wordt, de te vereere”. Deze paronomastische verbinding kan ook comparatieve werking hebben: jav. VBG 47, 2, p. 2 *kang tjendak ditjendaki, kang dawa disamboengi* „’t korte wordt verkort (i. e. nog korter gemaakt), ’t lange wordt verlengd” (’t tweede lid vertoont variatie). ojav. Kufij. p. 76 *Mapa ta denya mangènakèn tapa? Tis tisan, panas pinanasan*

¹⁾ „Im paronomastischen Prädikat entfaltet sich die Natur des Subjekts, z.B. wenn das Subj. eine Berufsbezeichnung u. dgl. ist”. RECKENDORF, o. c. p. 84 vlg.; vgl. ook § 16, 3.

²⁾ Wij moeten hier ook denken aan beperkte uitdrukkingmogelijkheden, i. c. herhaalt het Javaansch het woordje *toeloeng*, doordat het niet als het Nederlandsch bv. een woordje heeft als *er(om)*: „Die erom vroegen, werden geholpen”. O. i. wijzen echter de uitroep *dilalahé* en de woordvolgorde „wat betreft degenen, die hulp vroegen (. . .), werkelijk, ze werden geholpen” op affectief taalgebruik.

³⁾ Wij gaan hier uit van de oude passieve beteekenis van het infix *-in-*.

„Hoe nu verrichtten zij zelfkastijding? Het koude werd nog kouder gemaakt, het heete werd nog heeter gemaakt". Met negatie: ojav. Naw. p. 54 *pawitra tan pinawitran, suci tan cinucen*. Soms versterkt verbinding van participium of een verwante constructie met het werkwoord, in een ander geval heeft deze verbinding concessieve beteekenis en legt meer nadruk op de tegenstelling tusschen het paronomaseerende en het geparonomaseerde woord. gr. Aeschylus Prom. 447 vlg. οἱ πρῶτα μὲν βλέποντες ἔβλεπον μᾶτην „die in den beginne weliswaar zagen, maar tevergeefs zagen" (dus: „ze zagen zonder te zien"). mal. Wilk. II p. 268 *pilih² roeas, terpilih pada boekoe* „kiezend een geleding, verviel hij tot het kiezen van een knoop (van een suikerrietstengel)". Een gecompliceerd geval: mal. Wilk. II p. 327 *satoe tong madoe, djikalau rémbés, rémbésannja poen madoe* „een vat honing, indien het lekt, is het leksel ervan ook honing", i. e. „een lekkend vat honing laat honing lekken" (hier meteen een voorbeeld van paron. van subj., eigenlijk bepaling van subject, en object). De veel voorkomende wending: *ditjeriterakan oléh orang jang empoenja tjeritera* (bv. Sedjarah Melajoe passim) is uit het Arabisch overgenomen en heeft als zoodanig voor ons geen waarde. Een geval, dat men slechts formeel bij bovenstaande zou kunnen rangschikken: mal. Wilk. II p. 151 *moekanja sajang bermoeka-moeka* „her loving looks are only to deceive you".

Subject + object: soend. TBG 60 p. 68 *hidji mangsa oraj teh koempoelan sarta oraj* (het begrip „andere" is door *sarta* „mede-" uitgedrukt). Hiermee te vergelijken is het klassieke lat. *manus manum lavat*, waarbij het begrip „elkaar" analytisch is uitgedrukt. soend. Paeh dipp. p. 3, 11 *Toekang tembok mètakeun sendokna, toekang adoek njodokkeun sèkopna, toekang matjoel ngoelangkeun patjoelna, toekang nanggoeng moendak rantjatanana*. Bij het bouwen van een huis zijn alle werklieden bedrijvig. mal. Hg Th. p. 10, 7 *maka segala orang jang berkedai itoepoen meninggalkan kedainja . . .* jav. Pak Bandjir p. 51, 7 *Dasar djoeroe tamané pinter nata tamanan*. Deze gevallen staan stilistisch op één lijn met soend. TBG 60 p. 69 *toekang ngoeseup indit bae ngoeseup*. Van een ander afhankelijk substantief, samen het subject vormend, met het object: mal. Wilk. I p. 293 *minjak doejong merendang doejong* „zeekoevet braadt een zeekoe" (i. e. „in den kuil vallen, dien men voor een ander gegraven heeft"); hiermee te vergelijken: v. d. Tuuk VII p. 24, 3 *maka sekalian orang sakit poen datanglah mengadoekan hal sakitnja*.

Subject + praedicaat: mal. Wilk. I p. 243 *main kita main mentjoeri* „ons spel is het spel van stelen" = „ons spel is dat van stelen". Het

subject moet in het praedicaat herhaald worden en wel syntactisch gelijkwaardig aan een Semietischen vorm in den status constructus. In deze talen kan van een demonstrativum niet een in possessief-verhouding afhankelijk substantief ondergeschikt zijn zooals bv. in het Ned. mal. Hg Th. p. 47, 1 v. o. *barang kata laksamana itoe kata bendahara* „al de woorden van den l. zijn de woorden van den b.” = „al de woorden van den l. zijn die van den b.”; Wilk. II p. 543 *jang taulan itoe taulan Mahatinggi djoega*; Hg Th. p. 43, 11 *djika selakoe ini djoega lakoe Hang Djebat ini pëndéklah oemoernja*. „Werkelijk” paronomastisch: soend. W. S. Soenda p. 2 (titel) *gawena pagawean leungeun*. ojav. TP p. 103, 18 *rĕp rūpa bhātāra Guru marūpa ta rākṣasa*. Ook bij ons komt de herhaling voor, wanneer de zin negatief is, nl. subject en praedicaat in negatieve verhouding staan: jav. VBG 47, 2, p. 7 (raadsel) *kaboengkoesan doedoe kiriman, katandoer doedoe tandoeran* „het ingepakte is geen pakket (ter verzending), het geplante is geen aanplant”. Hier wordt door de negatie naar versterking gezocht, wat weer herhaling tot gevolg heeft. De substantiveering van adjectieven is in deze IN talen zonder meer niet mogelijk, zoodat het adj. steeds een subst. bij zich moet hebben, c. q. een praedicatief adjectief dus bij het subjects-subst.: mal. Pant. Mel. p. 270, c *hati abang hati tjelaka* „mijn hart is een ongelukkig hart”. In vergelijkingen wordt datgene, wat vergeleken wordt, herhaald: soend. Coolsma p. 182 *gĕdena sagĕde goenoeng* „zijn grootte was als de grootte van een berg” = „hij was zoo groot als een berg”. mal. Wilk. II p. 476 (s. v. *singa*) *dan besarnja besar sedikit daripada kambing randoek*. Vergelijk een geval als; mal. Wilk. II p. 319 *soearanja meroeng seperti boenji soeara andjing* „zijn stem gromde als het geluid van de stem van een hond”. Het pronomen (demonstrativum) wordt weinig als vervanging van een subst. gebruikt. Het adjectief bij het subject kan in het praedicaat herhaald worden. Meestal duidt dit aan onveranderlijkheid of langen duur van den door het adjectief uitgedrukten toestand: mal. Wilk. II p. 335 *kajoe boeroek, boeroek dipanas, repoet dihoedjan*. Wanneer het subject geheel gelijk is aan het praedicaat en het praedicaat dus geen nadere bepaling bij zich heeft, geeft dit een stellig oordeel te kennen omtrent de eigenschappen van het subject of de eigenschap, die door het subject wordt uitgedrukt (wanneer het nl. geen subst. is): *eikenhout is eikenhout* (waarbij gedacht kan worden: . . . „en niets anders”). jav. pantoen n° 160 *Pring sing pada pring / Bongkotan pada bongkotan / Njanding pada njanding / Tjokotan pada tjokotan* || „Bamboe is bamboe / Een boomstronk is een boomstronk / Vrijen is vrijen / Bijten is bijten /” (d. w. z. het komt allemaal op hetzelfde neer).

Werkwoord + „instrumentalis”:

a) met praepositie: mal. Hik. Indra Bangs. pp. 39, 110, 143 *diboedjoeknja dengan beberapa boedjoekan* „hij troostte haar met enkele „troosterijen””. Deze wending komt veel voor, is vrijwel cliché geworden, maar de intensieve waarde blijkt nog uit het voorkomen in gevoelvolle passages. Dezelfde uitdrukking met variatie komt ook enkele malen voor: Spat L. en V. p. 11 (vgl. v. d. Tuuk Mal. Lsb. p. 17, 8) *diboedjoek-boedjoeknja (oléh si peloeloet) Toen Tédja dengan kata jang manis*². Het substantief is meestal nader bepaald door een adjectief, dat een eigenschap, een graad of een hoeveelheid aangeeft: mal. v. d. Tuuk VII p. 25, 3 *maka diobati segala tabib akandia dengan bagat*² *obat, soeatoe poen tiada memberi manfaat akandia* „de geneesheeren genazen (behandelden) hem met verschillende geneesmiddelen, niets echter hielp” („betonter Gegensatz”: „hoewel . . ., toch . . .”); o. c. p. 28, 7 (bedreiging) *djika tiada kaukaboelkan, nistjaja koeboenoeh akandikau dan koesiksa dengan siksa jang amat sangat*; o. c. p. 78, 6 v. o. *demi dilihat oléh segala hamba radja itoe ia kedoeanja kembali tiada memberi tjoekai, maka dipaloenja akan Madjoesi itoe dengan paloe jang amat sangat*. Wanneer het substantief nader bepaald is door een adjectief of een daarmee gelijkstaande uitdrukking (als bv. *jang amat sangat*), dan ligt op dit adjectief meestal de nadruk en is deze geheele paronomastische constructie een meestal noodzakelijke uitdrukkingswijze voor ons adverbium²). mal. Hik. Pandj. 50 (Wilk. II p. 627) *dioekoepi dengan oekoepan jang banjak haroem*; Hg Th. p. 39, 6 (bij bevel) *djangan memandang segala isi istana itoe dengan pandang jang njata* „kijk de paleisbewoners niet doordringend aan”; v. d. Tuuk VII p. 13, 4 *demi Allah, djikalau tiada toean perkenankan seperti jang hamba kehendaki ini nistjaja hamba fadlihatkanlah akan toeanhamba dengan fadlihat jang amat besar*; o. c. p. 28, 6 *maka hamba berkata kepadanya dengan kata jang tiada sepatoetnja, maka tiada dikaboelkannja kata hamba* („betonter Gegensatz”). Noodwendige paronomasie, wanneer het subst. nader bepaald is door een ander subst.: soend. Bijdr. 40 p. 52 *ditjidoehan koe tjidoeh kahoeripan*; o. c. p. 52, 3 v. o. *disoeloehan koe soeloeh garoe* „van brandhout voorzien met brandhout van aloëhout”. mal. Spat L. en V. p. 3 (er is eerst sprake van een koning Ahmad, wiens vliegertouw van vischtouw is gemaakt) *maka Hang Isi Pantas poen memboeat lajang*² *ketjil djoega, talinja rami kembar tiga, disamaknja dengan samak katja*;

¹) Vbb. uit het Baltoslavisch E. HOFMANN, o. c. pp. 89 vlgg.

²) In talen, waar beide constructies mogelijk zijn, bestaat er verschil in beteekenis of in gevoelswaarde. Vide R. MEYER, Deutsche Stilistik, p. 49.

Spat Gramm. p. 130 *maka diboeatnja soeatoe pagar batoe pada tepi roemahnja, dilapiskannya dan ditaroehnja oeang, ditoetoepnja dengan kapoer serta dipasakkannya dengan pasak besi*. Noodwendige paronomasie is o. a. het gevolg van bekrompen vocabularium: minder woorden dan wij voor samenvattende en algemeene begrippen.

Verruimen wij het begrip „werkwoord” en begrijpen wij hier ook in praedicatieve constructies als *ziek zijn, bedroefd zijn* etc. bij wat wij nu bespreken. Het geparonomaseerde woord is dan een praedicatief „adjectief”. mal. v. d. Tuuk VII p. 24, 3 v. o. *maka iapoen doekajita dengan doekajita jang amat sangat* „hij was bedroefd met een zeer groote bedroefdheid” = „hij was zeer erg bedroefd”. Paronomasie is hier zeer zeker „ausdruckverstärkend”: het gaat hier om de bedroefdheid van een man, wiens vrouw onschuldig gesteenigd is wegens overspel en wier lijk verslonden is door de wilde dieren. V. d. Tuuk VII p. 22, 1 v. o. *Hatta berapa lamanja maka radjapoen sakit dengan sakit jang amat sangat* (de dood volgde hierop); Hg Th. p. 29, 5 *maka istana itoepoen soedahlah lengkap dengan segala kelengkapannya* „dat paleis was uitgerust met alle uitrusting”. Paron. hier „dient der Erhöhung der Gewissheit; es ist also dann die Existenz oder Lückenlosigkeit oder Eindeutigkeit festgestellt”¹⁾.

b) Zonder praepositie: In het Maleisch komt de paronomastische uitdrukking, die op werkwoorden en adjectieven volgt, steeds met de praepositie (mal. *dengan*, soend. *koe*) voor; in de twee andere talen meest zonder praepositie. soend. Bijdr. 40 p. 52, 28 *diseureuheun seureuh euleus*; t. a. p., 29 *dipinangan pinang kelang*; t. a. p., 39 *diapoean apoe hamboer*; o. c. p. 52, 5 *diapoean apoe soesoeh ti Malajoe, apoe karang ti Karawang*. jav. Djawa XIV p. 229 (een bezweringsformulier, waarmee de doekoen zich magisch krachtig maakt) *roepakoe jang rinadjegan radjeg wesi kinemit ing widadara widadari* „mijn gestalte is omheind met een ijzeren heining, bewaakt door mannelijke en vrouwelijke hemelingen”. Hier zijn een paar gevallen, dat paron. magisch te waardeeren is. Ook in de poëzie onder invloed van het parallelschema: soend. Bijdr. 40 p. 54, 19 *ditjangtjoetan tjangtjoet aloes, disindjangan sindjang lesang*. In plechtigen stijl: ojav. TP p. 59, 9 *kunang kamu hyang Içwara, turun pwa ri Yawaḍipa, pawarah-warah tikang manuṣa warah ning çabda wruhanya ring bhāṣa* „vervolgens, daalt gij, god Içwara, af naar Yawaḍipa, onderwijst gij den menschen het onderwijs in het spreken, opdat zij kennis nemen van de spreuken”.

¹⁾ RECKENDORF, o. c. p. 21.

Invloed van Sanskrit, waar paron. niet zeldzaam is, zal er in Oudjav. teksten niet altijd vreemd aan zijn ¹⁾).

Inplaats van het subst. een „infinities”: mal. Pert. I p. 17, 6 *senangkanlah hatimoe dengan menjenangkan hati orang lain* „verblijd u zelf met het verblijden van anderen”.

Werkwoord + plaatsbep.: mal. v. d. Tuuk Mal. Lsb. p. 4, 15 *sekali peristiwa pada soeatoe hari orang berboeroe itoepoen berdjalan ia pada djalan raja . . .*

Substantief + zinsuitbreiding: mal. Pert. I p. 22, 4 *berkaroet pikirannya, karena bapanja seolah-olah telah mengeloearkan koentji mati akan pengoentji pintoe tjita² dan kehendaknja* „zijn gedachten waren verward alsof zijn vader reeds den sleutel des doods te voorschijn had gehaald om af te sluiten zijn idealen en verlangens”. soend. Bijdr. 39 p. 496 *andjing leutik ditalian dipake ngandjingan banteng*; W. S. Soenda p. 107, 11 *maksoedna røk njijeun eurad keur ngeuradan toetoet*. Het substantief wordt nader uitgewerkt in datgene, waartoe het te gebruiken is en dit type is tot op zekere hoogte weer te vergelijken met dat van „een zaaier ging uit om te zaaien”.

Substantief + afhankelijk subst.: ojav. Kid. Pam. IV, 174 *amet rabi ning arabi* „men zocht vrouwen van degenen, die een vrouw hadden (gehuwd waren)”.

Werkwoordsvormen: Veel komen uitdrukkingen voor van het type mal. *tikam-menikam* „gestoken en stekende” = „elkander stekende”; jav. *loewar-linoewar* „bevrijden en bevrijd worden” = „elkander bevrijden” etc. Hier wordt paronomasie als zoodanig niet meer gevoeld en is tot een grammaticaal procédé geworden. Gebonden gebruik van het werkwoord in vergelijkingen: mal. Wilk. II p. 489 *disojaknja seperti orang menjajak kain jang boeroek* „hij verscheurde het, zooals men een versleten kain verscheurt”. Vergelijk hiermee bovenstaande wending als soend. Coolsma p. 182 *gědena sagěde goenoeng²⁾*.

Wisseling van verschillende vormen („passief” en „actief”): jav. W. S. Djawi p. 150 *ladjeng kawedalaken medal ing babahan* „vervolgens werd het naar buiten gebracht en kwam het door de opening naar buiten”. Wisseling van -oem-vorm met nge-vorm: jav. W. S. Djawi p. 150 *toemoet loemadjeng ngetoet wingking pladjengipoen* „hij liep volgende en zijn loopen was achteraan volgen”. Van nomen verbale en „passieve vorm”: ojav. Kuñj. p. 67 *mangjānma pwa ya ring dlahan, dadi taya kekelik, sakweh ni kinelikan ing rat, ya ta pinakadadi nikang wwang agawe hala* „zij worden later wedergeboren en komen in wezen

¹⁾ Vergelijk GONDA, Stil. Studie, p. 66.

²⁾ Vide p. 84.

als iets afschuwelijks, allerlei gedierte, waarvoor men afschuw voelt, als zoodanig worden de menschen, die slecht handelen, geboren”.

Werkwoordelijk tusschenwerpsel + werkwoord ¹⁾: Het Soendaasch maakt, zooals wij reeds meerdere malen opmerkten, veelvuldig gebruik van het werkwoordelijk tusschenwerpsel ²⁾ ³⁾). Het ww. tw. is in het overgrootte deel der gevallen a. h. w. de wortel van het ww., waar het bij hoort ⁴⁾. Combinaties van ww. tw. en ww. zijn niet zeldzaam; meestal volgen ze onmiddellijk op elkaar: soend. Paeh dipp. p. 13, 1 (vgl. p. 12, 1) *tidinja Mas Dirman . . . gog ngagog hareupeun Hati*. Het zou zijn „oude koeien uit den sloot halen” naar aanleiding hiervan te theoretiseeren over allerlei etymologische kwesties die ermee samenhangen, bijvoorbeeld of werkwoorden hun ontstaan vinden in deze of interjecties in het algemeen. Wij houden ons voorloopig aan deze meening; „There seems to be no room for the supposition that all these interjections are older and the derivatives from them younger” ⁵⁾. Deze interjecties behooren thuis in den levendigen, verhalenden stijl van het volk: soend. Kab. p. 44, 6 *mitohana ret deui-ret deui ngareret koe djoeroe panon ka si Kabajan*; o. c. p. 19 *sot dilesotkeun*; o. c. p. 39, 7 *djêrit ngadjêrit bari loempat*. Vaak zijn deze interjecties onomatopeeën, klanknabootsende woorden: soend. Coolsma p. 105 *bro ngagëbro* „(plof) neerploffen”; t. a. p. 105 *broes gëbroes* „in 't vuur of in 't water gaan”; o. c. p. 118 (s. v. *dës*) *gës pinggës*; o. c. p. 639 *tës pitës* „knappen, doorbreken”; o. c. p. 398 *ngok tjingok* „kussen”. Bij uitdrukking voor gebod wordt het werkwoord vaak verbonden met zijn interjectie: Coolsma p. 653 *tjag etjagkeun* „laat het van den rug afglijden”; p. 293 *atoeh kod geura nangkod!* In het Javaansch (ook in andere talen) bestaat een procédé, speciaal in kinderliedjes, om een in het uittingsgeheel belangrijk woord af te korten tot lalwoord en in herhaling als klankrijke vulling uit drang naar rijm en homoioteleuton in te lasschen: meisjes-spelen n° 166, 6) *tik-tik soeroeh setjantjik | lanang wadon pada metik || nang, nang soeroeh setjarang | lanang wédok pada nginang* ⁶⁾ || „een

¹⁾ Op idg. gebied bv. het Litauisch: A. LESKIEN, Schallnachahmungen und Schallverba im Litauischen, IF 13 (1902—1903), pp. 165 vlgg.

²⁾ Van het Jav. hebben wij slechts weinig goede voorbeelden, maar naar onze meening (zie PIGEAUD, TP p. 12, 9 v. o.) zal dit verschijnsel ook meer in de spreektaal dan in den conservatieven litterairen stijl, waarin de door ons onderzochte bronnen gesteld zijn, voorkomen.

³⁾ OOSTING, Soend. Grammatica, pp. 146 vlgg.

⁴⁾ Eigenaardig gevormd is *ram* bij *rampa* (Coolsma p. 501), waar het werkwoord dus bestaat uit het ww. tw. *ram* + *pa*.

⁵⁾ J. GONDA, Some Remarks etc., TBG 80 (1940), p. 170.

⁶⁾ Voor dit *nang, nang* weet H. O. geen verklaring.

bosje sirih-bladeren aan takjes / mannen en vrouwen plukken het // een takje sirih / mannen en vrouwen kauwen het" //. Kunstiger nog is het volgende scheldrijmpje naar aanleiding van den naam „Boelo": soend. *boeltok, boeltok / tai ngëboel dina batok /*, waar *boel*, de eerste lettergreep van *boeltok*, correspondeert met *ngeboel*; *tok* met *batok*¹⁾.

In twee op elkaar volgende zinnen, waarvan wij den eersten in het algemeen kunnen weergeven met „al wilde (men), hoewel men . . ." (dus virtueel een concessieve bijzin), terwijl de tweede een negatie van de uitvoerbaarheid of uitvoering bevat: mal. Hik. Indra Bangs. p. 24 *maka patik boeangkan tiada terboeang* „ik gooide 't weg, maar 't was niet weg te gooien". soend. Loet. Kas. p. 20, 10 *dipikir hēnteu kapikir*. jav. Pak Bandjir p. 22, 8 v. o. *ati ditentrem-tentremaké meksa ora bisa tentrem*; VBG 44 p. 211, 13 *jèn ta tjinandraa warnané Retna Banoewati, koerang tjandra, loewih warna* „indien men de schoonheid van Retna Banoewati zou willen uitbeelden, de beelden zouden tekort schieten, zoo overweldigend is haar schoonheid". ojav. TP p. 94, 2 *ingilen bañu tan kahilen*.

De hoofd- en bijzin heffen elkaar in beteekenis op: terwijl de bijzin vooropstelt iets wat mogelijk is, iets wat men tracht te doen (meestal een *di*-vorm of soortgelijke vorm, die opzet van de handeling aanduidt), bevat de hoofdzin (meestal) de mededeeling van het onmogelijke of het negatieve resultaat van de handeling. Dit is typisch voor de primitieve denkwijze. Zakelijk zou men kunnen volstaan met het laatste, den inhoud van den hoofdzin: „ik kon het niet weggooien". „Hulpwoorden", die „willen" of „pogen" aanduiden worden meest weggelaten, omdat dit vaak verdisconteerd is in den *di*-vorm. Soms echter staat dit hulpwoord erbij: ojav. TP p. 89, 22 *arēp ta bhaṭāra amupuha, matakut ta sira kapupuhā*. Terwijl de verhouding van het paronomaseerende en het geparonomaseerde woord in de vorige voorbeelden die van „actief" tot „passief" was, zijn ze in de volgende drie voorbeelden of beide „actief" of beide „passief". mal. Spat L. en V. p. 3 *maka pinang itoe bermajang, terlaloe besar majangnja, dinantikan mengoerai, tiada mengoerai*; o. c. p. 4 *maka disoeroeh boedak itoe soesoei pada segala isteri radja² dan menteri, tiada ia maoe menjoesoe*; t. a. p. *maka disoeroeh baginda perah air soesoe lemboe itoe, diberikan minoem boedak itoe, maka maoe boedak itoe minoem* (zonder negatie). Met een bijzin in hypothetische verhouding tot den hoofdzin: mal. Pert. I

¹⁾ In dit verband zij gewezen op het feit, dat in primitieve milieus veelvuldig etymologieën van namen uitgedacht worden, dikwijls met magische bedoelingen. Vgl. W. SCHULZE, KZ 40 (1907) p. 55 n. 1; THURNWALD en EBERT, Reallex. der Vorgesch. VIII, p. 432.

p. 27, 13 *kalau akan mati, dimana-manapoen mati djoega*; Hooykaas p. 10 *kalau mati, biar mati berkapan tjindé*; t. a. p. *kalau toeroet, toeroet sekali, djangan toeroet sekerat djalan* (drievoudige paronomasie); Sj. Bid. p. 9 *djika dibanding sedésa negeri, seorang tiada bandingnja poeteri* (in den hoofdzin nomen verbale, in bijzin verbum); Wilk. I p. 273 *kalau didepa sedepa*; o. c. p. 401 *kalau dihasta, sehasta*. Vergelijk ook: ojav. TP p. 93 *mamrèp tang kâla kaprèp rowangnya dawak, mandèdël kadèdël rowangnya dawak, mapupuh kapupuh rowangnya dawak.., manujah katujah rowangnya dawak* „als de kâla's sloegen, sloegen ze hun eigen makkers, als ze duwden, duwden ze hun eigen makkers, etc.”.

Wanneer men een waardeeringsoordeel gaat uitspreken en niet dadelijk weet hoe dat te formuleeren, staat men stil bij den toestand, de handeling, de eigenschap, het feit, waarover men zijn oordeel gaat uitspreken. Men schuift dit als het algemeene thema naar voren¹⁾, waarna het oordeel als een speciaal geval volgt: soend. Coolsma p. 575 s. v. *si III: ngigël, si ngigël*²⁾ „dansen, ja, hij danste, (maar hoe . . .!)”. mal. Wilk. I p. 624 (s. v. *kumur*) *santap, ia santap beradat, doea soeap ketiga soedah* „(wat zijn) eten (betreft), hij eet beschaafd, twee happen (neemt hij), bij den derden is hij al klaar”; Wilk. I p. 560 *poetih, poetih oedang kepai* „wit, maar wit als een Mysis-garnaal” (i. e. „aardig, maar leelijk”) jav. GR I p. 63 *moeroeb, ageng oeroebipoen*. ojav. Kor. p. 34, 22 *mawuwus, pada tunggal wuwusnya sang Korawa* „zij spraken, eender waren de woorden van de Korawa's” = „De K. spraken eenstemmig af”. De volgende gevallen sluiten hier nauw bij aan: mal. Spat L. en V. p. 3 *maka pinang itoe bermajang, terlaloe besar majangnja* „de pinang-palm kreeg een bloemscheede, zeer groot was de bloemscheede”; Pert. I p. 32, 10 v. o. *pertemoeannja dengan anak perempoean itoe tentoelah tidak bertemoe roeas dengan boekoe* „wat betreft haar ontmoeting met het meisje, het was niet (gelijk) het ontmoeten van geleding en knoop (van een suikerrietstengel)”.

Verwant hiermee zijn gevallen als: mal. Wilk. I p. 292 *indah boelan poernama, terlebih indah doerdja abang* „schoon is de volle maan, nog schooner (echter) is uw gelaat”; Wilk. II p. 84 *goela dan madoe disangka manis, manis lagi senjoemnja toean*. Gesubordineerd zinsverband: mal. Wilk. II p. 268 *berapa sakit mata memandang, sakit lagi bahoe memikoel*; Wilk. II (s. v. *tinggi*) p. 591 *berapa tinggi poetjoek pisang, tinggi lagi asap api*. Het adjectief uit den bijzin wordt „in den vergelijkenden trap”

¹⁾ RECKENDORF noemt dit „Isolierung”. Vgl. zijn Syntakt. Verhältnisse, Kap. XXXIII.

²⁾ „Der Infinitiv ist so recht der Ausdruck eines allgemeinen Themas”. SPITZER, Stilstudien I, p. 103.

weer opgenomen in den hoofdzin. Van een werkwoord: mal. Pert. I p. 25, 26 *bahasa daripada mematahkan hati atau mengalangi tjita² anak itoe lebih baik patahkan sadja tangannya.*

We wijzen hier op de paronomastische woordopname. mal. Wilk. I p. 416 *kamolo^e itoe kata orang berboenji djoega, boenjinja mengiak*; Wilk. I p. 456 *hitam manis doedoek mendjeling, soedah mendjeling tertawa poela.*

Ofschoon niet direct tot gevallen van paronomasie te rekenen, staan hiermee wel in verband uitdrukkingen als *sah ta^e sah* „wettig of onwettig”, waarbij asyndetisch twee begrippen, negatief en positief, met elkaar verbonden worden. Dit is een gevolg van affectieve overdrijving, waarbij de logica dikwijls op den achtergrond gedrongen wordt: *bij alle mogelijke en onmogelijke gelegenheden*, maar ook van een tendenz tot analytisch en concreet uitdrukken ¹⁾. mal. Wilk. II p. 492 *soedi ta^e soedi*; *maoe ta^e maoe*. soend. Coolsma p. 106 (s. v. *daek*) *daek teu daek*; o. c. p. 81 *bikeun hanteu bikeun*; Coolsma p. 588 *soeka teu soeka*. mal. Pant. mel. n° 310, a *kena ta^e kena oelar poen mati*. jav. arëp ora (ngoko), *kadjeng ora* (krama), waarbij het tweede *arep*, resp. *kadjeng* is weggelaten. Dit type is uitgewerkt in: mal. Wilk. II p. 515 *banjaklah tahoe daripada ta^e tahoe* „hij weet meer dan hij niet weet”.

§ 17. Polyptoton, herhaling van een woord in een anderen vorm of naamval in hetzelfde uitingsgeheel.

Gevallen, die syntactisch en stilistisch als een tegenhanger beschouwd kunnen worden van het verschijnsel van polyptoton, herhaling van hetzelfde woord in anderen vorm (naamval), komen in de onderzochte talen betrekkelijk weinig voor. soend. Coolsma p. 43 (s. v. *bajar*) *panon bajar panon* „’t eene oog betaalt het andere” (i. e. „oog om oog, tand om tand”). mal. Pap. Law II p. 57 *orang memboenoh orang* „de eene mensch, die den (anderen) mensch doodt” (i. e. „een moordenaar”); v. d. Tuuk VII p. 69, 1 v. o. *maka iapoen berdjalanlah daripada soeatoe padang kepada soeatoe padang dan daripada soeatoe rimba kepada soeatoe rimba*. Wij kunnen meestal bij de vertaling „de (het) eene — de (het) andere” invoegen. Soms staat het woord voor „andere” erbij: jav. VBG 47, 2, p. 21 *ana titah sinatroe padaning titah* „er zijn schepselen, die als vijand beschouwen hun medeschepselen (de andere schepselen)”. soend. Coolsma p. 679 (s. v. *tjoelik*) *djalma noe sok njatoe pada djalma* „een mensch, die vaak

¹⁾ J. B. HOFMANN, Glotta 15 (1927) pp. 45 vlgg.; E. FRAENKEL, IF 46 (1928) p. 47.

zijn medemensch opeet" (i. e. „een menscheneter"). Het begrip „de eene—de andere" kan ook nader bepaald worden met een attributief adjectief: ojav. TP p. 113, 4 *ring eñjing sang prabhu motus ri sang bhujangga camah* „'s morgens zond de vorst de twee broeders bhujangga's om naar den onreinen bhujangga te gaan kijken". Apart staan gevallen als: mal. Pant. Mel. n° 47, a *anak ikan dimakan ikan* „kleine visschen worden door (andere, groote) visschen opgegeten".

Subject (of object) + praepositioneële bepaling: mal. Mal. Mag. p. 585 (uit een scheppingsverhaal) *maka anak poen kahwin, tjantik sama tjantik, boeroek sama boeroek* „de kinderen huwden met elkander, de schoonen met de schoonen, de leelijken met de leelijken". soend. Waw. Soel. p. 15 *poma² wēkas kami, eta pēr kara mēlakna, anoe poetih pada poetih, anoe beureum pada beureumna, oelah pabaoer sasiki*. Het „polyptoton" is hier gevolg van magische classificatie-tendenzen; wat in wezen bij elkaar behoort, vindt elkaar. In cliché-achtige beschrijvingen van gastmalen: mal. Hik. Indra Bangs. p. 50 *maka anak-radja² sembilan boeah negeri itoe doedoek diatas permadani dengan sekalian anak-radja² didalam negeri Antah-Berantah Permana dan anak menteri sama anak menteri dan hoeloebalang sama hoeloebalang dan orang kaja sama orang kajanja*. De groepeerling naar den rang is (nog) in de inheemsche samenleving een eerste eisch. Vergelijk: mal. Wilk. I p. 627 *boekannya djodo atau koepoe darah orang kebanyakan dengan darah radja²* „het bloed van het gewone volk en het bloed van vorsten hooren niet bij elkaar, passen niet bij elkaar". In beschrijvingen van gevechten worden beide partijen en hun eigenschappen dikwijls in „polyptoton" tegenover elkaar gesteld: soend. TBG 60 p. 71 *hajo, sakadang maoeng djeung sakadang boehaja, oelah nēpi ka eleh, wēdoek pada wēdoek, gagah pada gagah!*; (iets verder) *diadoe soengoet pada soengoet, sihoeng pada sihoeng wani patjorok*.

In het Maleisch drukt men reciprociteit uit met een constructie als *seorang dengan seorang* „de eene met den andere": Wilk. I p. 253 *berdampil-dampil seorang dengan seorang* „zij naderen elkander dicht". Een apart geval: mal. Ht. Abd. p. 59 (Wilk. I p. 303) *berbehasa dengan orang, entjik dengan entjik, toean dengan toean* „zeer beleefd sprak hij de menschen aan, een entjik met „entjik", een toean met „toean"".

Eigenlijk bij paronomasie te behandelen zijn gevallen als soend. *Soenda pada Soenda* „de Soendanees en zijn mede-Soendanees, de Soendaneezen onder elkander". RECKENDORF brengt ze onder bij „Nomina in Kontrast" ¹⁾. In verband met het voorgaande echter

¹⁾ O. c. § 7.

(*djalma noe sok njatoe pada djalma*) is hun plaats hier verantwoord. Door het woordje *pada* is de beteekenis van het tweede *Soenda* veranderd, praegnant geworden; het beteekent „andere-, mede-Soendanees”. Zoo ook: W. S. Soenda p. 5, 4 *kampoeng pada kampoeng oge sok silih toeloengan pagawean* „de kampoeng's en de mede-kampoeng's (de kampoengs onder elkaar) helpen elkaar bij het werk”.

Type *süsser als süsz*. Enkele representanten zijn in deze talen te vinden, meest als vaststaande uitdrukking ¹⁾. soend. Bijdr. 40 p. 59 (tweemaal: r. 14, r. 20) *heubeul ti heubeul* „ouder dan oud”; Loet. Kas. p. 46, 3 v. o. *lila ti lila* „langer dan lang” ²⁾. Andere constructie: *keukeuh djeung keukeuh* „vasthoudender dan vasthoudend” ³⁾ (eigenlijk: „vasthoudend en nog eens vasthoudend”). Er zijn andere uitdrukkingwijzen in deze talen, die dezelfde beteekenis hebben: jav. *swarga ginawé ajoe* (of: s. g. *adi*) „mooier dan mooi” ⁴⁾.

Type *in de verste verte*. jav. TBG 31 p. 20 *awit abot-aboting abot koewi ora kaja wong mlarat* „(zelfs) in de zwaarste (ergste) van die zware (erge) gevallen zult gij niet zijn als een arme”; GR I p. 151 (s. v. *adjang*) *saadjang-adjanging adjang*; Ajoe II p. 28 *ingkang djaler . . . sanget tjetil, tjetiling-tjetil* „mijn man is erg gierig, de gierigste der gierigen”. ojav. Bijdr. III, 9, p. 198 *měne hělöm, těka ri dlāha ning dlāha* „nu en later, tot het laatste van het laatste”, i. e. „tot in lengte van dagen”. Wanneer men zich sterk wil uitdrukken, komt men licht tot dergelijke constructies. Hier zal ook de levende taal meer voorbeelden opleveren, daar de litteraire stijl, die een sterk conservatief, ingetogen, karakter draagt, zulke overdreven uitdrukkingen vermijdt.

§ 18. Klankwisseling, herhaling van woorden met verandering van klinkers in een verbinding of hetzelfde uitingsgeheel.

Een verschijnsel, dat ons in deze talen opvalt is het grootte aantal zg. frequentatief-, iteratief- en intensiefvormen van verschillende ge-

¹⁾ In het moderne Maleisch is deze uitdrukkingwijze, naar wij vermoeden onder Westerschen stimulans, tot nieuw leven gekomen, getuige Hooykaas, Mod. Zak. Mal. p. 92 *lebih roedjak dari roedjak* „nog roedjak-achtiger dan roedjak” = „nog rommeliger dan rommelachtig”.

²⁾ COOLSMA p. 345 (s. v. *lila*) vertaalt dit o. i. ten onrechte te vrij met „na langen tijd”, al is het waar, dat dergelijke affectief-overdreven uitdrukkingen langzamerhand, door veelvuldig gebruik, aan kracht gaan inboeten.

³⁾ Volgens COOLSMA p. 287 (s. v. *keukeuh*) „volstrekt willen, op iets blijven staan”.

⁴⁾ Bijdr. 36, p. 166.

daante. In de eerste plaats de gewone verdubbeling ¹⁾, al of niet geaffigeerd. Wanneer het grondwoord een substantief is, dan duidt de verdubbeling in zekeren zin een meervoudigheid aan; wanneer het een adjectief is, kan men er het begrip van een elativus in vinden of het ook meermalen als adverbium beschouwen ²⁾; wanneer het een werkwoord is, is het karakter van den vorm duratief, intensief ³⁾, iteratief of frequentatief. De gereduplicateerde vormen duiden hetzelfde aan ⁴⁾. De geïfingeerde vormen, bv. met *ēr* en *ēl* hebben veelal ook iteratieve of frequentatieve beteekenis.

Naast al deze vormen staan de verbindingen met klankwisseling. Deze zijn gevormd van een grondwoord, dat verbonden wordt met een ander woord, dat van het grondwoord verschilt in klank, in één of meer vocalen. In het vormen van deze verbindingen is een zekere regelmaat te bespeuren. Bepaalde vocalen of complexen van vocalen komen veelvuldig naast elkaar voor. De grondwoorden zijn meest werkwoorden, terwijl een belangrijk deel van deze verbindingen zg. onomatopeeën zijn. Voor het Soendaasch verwijzen wij kortheids-halve naar het artikel van COOLSMa ⁵⁾.

Voor het Javaansch zijn de meest voorkomende verbindingen ⁶⁾:

grondwoord ⁷⁾	variant ⁷⁾	voorbeelden
<i>i</i>	<i>a</i>	<i>briga-brigi; tak-tik; sepa-sepi.</i>
<i>é</i>	<i>a</i>	<i>blentang-blentèng; réwang-réwèng; daja-déjé.</i>

¹⁾ RECKENDORF, Über Paronomasie, § 35; GONDA, Some Remarks, p. 185 vlgg.; E. HOFMANN, Ausdruckverstärkung, Kap. I (hier ook meer litteratuur).

²⁾ mal. Hg Th. p. 2, 2 *maka kata Hang Mahmoed pada bininja: adapoen anak kita ini peliharakan baik², djangan diberi bermain djaoeh².*

³⁾ Hg Th. p. 9, 3 v. o. *tetapi saudara hamba djangan loepa³ akan hamba; (even verder, 2 v. o.) pada bitjara hamba poen demikian djoega, masakan hamba kelima loepa akan kasih toanhamba itoe.* Wanneer men den eersten met den tweeden zin vergelijkt, ziet men, dat een verdubbelingsvorm met intensieve beteekenis na *djangan* voorkomt. Het zou te onderzoeken zijn of dit vaker het geval is.

⁴⁾ R. BRANDSTETTER, Die Reduplikation in den indianischen, indonesischen und indogermanischen Sprachen, Beilage zum Jahresbericht der Luzerner Kantonschule 1917.

⁵⁾ De herhaling met verandering van klinkers, in het Soendaneesch, Bijdr. 10 pp. 22 vlgg.

⁶⁾ Hier worden alleen de wezenlijke veranderingen van klinkers in aanmerking genomen; de klinkers, die gelijkblijven, niet. Dus jav. *briga-brigi* wordt op één lijn gesteld met *tak-tik*. Anders COOLSMa l. c.

⁷⁾ Deze terminologie „met een korreltje zout” te nemen. Een enkele keer kunnen we niet uitmaken, wat het grondwoord is; bv. jav. *dèndang-dèndoeng* naast *ndèndeng*.

grondwoord	variant	voorbeelden
<i>oe</i>	<i>a</i>	<i>belak-beloek; blang-bloeng; tekak-tekloek.</i>
<i>e</i>	<i>a</i>	<i>bloewak-bloewek; oengsap-oengsep; migag-migeg.</i>
<i>o</i>	<i>a</i>	<i>rèwat-rèwot; réjang-réjong; sak-sok.</i>
<i>a-oe</i>	<i>o-a</i>	<i>browak-brawoek; kotang-katoeng; njarak-njaroek.</i>
<i>a-i</i>	<i>o-a</i>	<i>kontrang-kantring; solan-salin; molar-malir.</i>
<i>a-è</i>	<i>o-a</i>	<i>onggrak-anggrèk; koak-kaèk; gorah-garèh.</i>

Minder vaak voorkomend:

<i>â</i>	<i>a</i>	<i>bresa-bresâ; parentja-parentjâ; gidra-gidrâ¹⁾.</i>
<i>è</i>	<i>i</i>	<i>tjroewih-tjroewèh.</i>
<i>i</i>	<i>o</i>	<i>kokrok-kikrik.</i>
<i>o</i>	<i>e</i>	<i>getjes-getjos.</i>
<i>a-i</i>	<i>oe-a</i>	<i>boesah-basih.</i>
<i>a-i</i>	<i>o-o</i>	<i>bodol-badil.</i>
<i>è</i>	<i>oe</i>	<i>adjoer-adjèr.</i>
<i>è-è</i>	<i>o-a</i>	<i>kotjah-kètjèh.</i>

De Maleische gevallen zijn ingewikkelder²⁾. Naast de vocalen wisselen ook de consonanten, zoodat er naast elkaar staan eenerzijds een verbinding met klankwisseling, anderzijds een allitereerende verbinding, beide van hetzelfde grondwoord, met gelijke beteekenis: *érang-éroet* naast *éroet-bénjoet* „krom, bochtig”; *djerai-djemarai* naast *arai-djemarai* „kronkelend”. Uitsluitend rijmend: *tjakar-balar* „overal geschramd”; *soeloer-boeloer*; allitereerend: *tjaroet-tjapai* „allerlei vuile praat”; *gedoe-gedik* (e. s. v. vrucht).

Meest voorkomende wisseling van consonanten³⁾:

grondwoord	variant	voorbeelden
<i>-t</i>	<i>-ng</i>	<i>érang-éroet; képang-képoet; kelebang-keleboet; kénjang-kénjoet.</i>
<i>-k</i>	<i>-ng</i>	<i>kelang-kelok; léngkang-léngkok.</i>

¹⁾ Van prof. GONDA kregen wij de mededeeling, dat de Javanen zelf het niet eens zijn over de uitspraak van deze verbindingen: *bresâ-bresâ* of *bresa-bresâ*.

²⁾ De dialectische verschillen, op conscientieuze wijze opgeteekend door R. J. WILKINSON in zijn Dictionary of the Malay Language, maken, dat er zeer vele vormen naast elkaar bestaan.

³⁾ Een enkel voorbeeld uit het Javaansch: *entok-enting* „geheel en al”; *kak-kong* „met korte beentjes en een lang bovenlijf”; *kelak-keling* „krakeling” (volks-etymologische adaptatie van het Ned. woord).

Minder vaak voorkomend:

-i	-ak	<i>delak-dili; oentak-anti.</i>
-t	-k	<i>tjongak-tjangit; tjok-tjit.</i>

„Onregelmatig”, dus minder frequent: *lëbar-lëboe; kitjap-kitjau; geregah-geregau; degah-degoe; anjar-anjai; kering-kerontang.*

Een aparte groep vormen de verbindingen, waarbij de variant op het grondwoord volgt en waarbij de beginconsonant verandert in een labiaal, meest *m*: *kawin-mawin* „allerlei huwelijksceremoniën”; *sajoer-majoer* „allerlei groenten”; *kanda-manda* „allerlei speelmakkers” (van den jongen prins); *koeëh-moeëh* „allerlei soorten koekjes”; *tawar-mawar* „allerlei antitoxine”; *dajoeng-majoeng* „allerlei roeispanen”; *sidik-midik* „overal onderzoeken”; ook met andere labiaal: *laeok-paeok* „allerlei vischgerechten”; *tjérét-bérét* „voortdurende diarrhoea”; *soeloer-boeloer* „ongerijmd en onbetamelijk spreken”; *sara-bara* „wijd en zijd”; *soesoep-loeroep* „hals over kop”. Dit type vindt men ook buiten IN talen ¹⁾.

Wisseling van vocalen:

grondwoord	variant	voorbeelden
<i>i</i>	<i>a</i>	<i>boeat-boeit; tjelang-tjeling; engkap-engkip.</i>
<i>i</i>	<i>o</i>	<i>gelembong-gelembing; ngerong-ngerung; sok-sik.</i>
<i>a</i>	<i>oe</i>	<i>doem-dam; lesouer-lesar; loeloe-lala.</i>
<i>o</i>	<i>a</i>	<i>képang-képot; lekak-lekok; lempang-lempong.</i>
<i>oe</i>	<i>a</i>	<i>érang-éroet; biang-bioet; tjas-tjoes; kas-koes.</i>
<i>é</i>	<i>o</i>	<i>kokok-kékék; renjok-renjék; sembok-sembék.</i>
<i>a-i</i>	<i>o-a</i>	<i>bongkang-bangking; tjobak-tjabik; dolak-dalik.</i>
<i>a-i</i>	<i>oe-a</i>	<i>boelang-baling; boedang-bading; tjoelang-tjaing.</i>

Minder vaak voorkomend:

<i>oe-i</i>	<i>a-a</i>	<i>boenting-bantang.</i>
<i>é (i)</i>	<i>a</i>	<i>tjemangkah-tjemangkih; tjerongkah-tjerongkéh.</i>
<i>oe</i>	<i>o</i>	<i>kedok-kedoet.</i>

¹⁾ SPITZER o. c. p. 99 verklaart deze labiaal „aus jenen primitiven Lallreimen, bei denen der Silbenteil von dem Tonvokal an wiederholt wurde, ohne das man sich Mühe nahm, den ursprünglichen Konsonanten zu wiederholen. Es wurde als passepartout Konsonant der „kindliche” Labial vorangestellt”. — „Besonders *m* malt ja gern die Schlafheit: hong. *zurru-murru*; du. *Schorle-morle*; fr. *pêle-mêle*; eng. *hugry-mugry*”.

grondwoord	variant	voorbeelden
<i>a</i>	<i>o</i>	<i>lekok-lekak; lerong-lerang; nonok-nanak.</i>
<i>i</i>	<i>oe</i>	<i>ngoeng-nging.</i>
<i>o</i>	<i>i</i>	<i>peling-pelong.</i>
<i>é</i>	<i>oe</i>	<i>terkedoe-kedék.</i>
<i>é-é</i>	<i>o-a</i>	<i>robak-rébék.</i>

Soms zijn grondwoorden met verschillende varianten verbonden: soend. *goera-giroe* en *gira-giroe* „haastig”; *goebrag-gëbroeg* naast *gëbrag-gëbroeg* „te keer gaan”; *rarat-reret* naast *roeroet-reret* „naar links en rechts zien”. mal. *bolong-baling* naast *boelang-baling* „(vertikaal) in de rondte draaien” (zooals de wieden van een molen); *gonjoh-ganjah* naast *gosok-ganjah*; *gotjoh-ganjah* naast *kotjoh-ganjah* „steeds maar wrijven”. jav. *mamak-moemoek* naast *moemak-moemoek*; *madja-moedjoe* naast *moedja-moedjoe* (e. s. v. boom).

De grondwoorden kunnen naast de klankwisseling-verbinding bestaan: jav. *gligik* „ginnegappen”, *gligak-gligik* „voortdurend ginnegappen”. soend. *djerit* „een gil geven”, *djerat-djerit* „gedurig gillen”. mal. *pilih* „kiezen”, *pilah-pilih* „aan 't kiezen zijn”. In zeer veel gevallen bestaat het grondwoord niet (meer). Vooral bij verbindingen, die onomatopeeën zijn, komt het voor, dat de componenten afzonderlijk bestaan: mal. *degoem* „geluid van geschut van zwaar kaliber”, *degam* „van licht kaliber”; *degoem-degam* is dus een klanknabootsing van geluiden van geschut van zwaar en licht kaliber. Evenzoo: soend. *doer-dar*. jav. *dal-ðoel*. Wanneer deze verbindingen voorkomen anders dan bij onomatopeeën, neigen ze naar, kunnen wij ze haast gelijkstellen met, composita van het type *fakir-miskin*: bv. mal. *djoeah-djoeih* „pruilen”, *djoeah* „minachtend met den lip trekken”, *djoeih* „den onderlip een weinig naar beneden krullen”. jav. *mamak-moemoek* I „met open oogen blind”; II „onbezonnen”, waarbij *mamak* hetzelfde beteekent en *moemoek* „onbezonnen, dom”, dus nagenoeg synoniem is.

De variant staat meestal vooraan, waarna het grondwoord volgt. Ook hierop zijn uitzonderingen, vooral in het Maleisch, waar ook op dit punt meer willekeur heerscht. soend. *moerah-mareh* „goedgeefsch” (grondwoord: *moerah*); *tjabak-tjibik* of *tjabak-tjebek* „nu dit dan dat aanraken”; *sëlang-seling*. jav. *blenjak-blenjèk*; *mangan-mèngèn*. mal. *soesoep-sasap* „haastig overal heen kruipen”; *roentoeh-rantah* „kruimelen”, etc.

In het Soendaasch zijn de componenten soms omkeerbaar: *ngaplak-ngiplik* naast *ngiplik-ngaplak* „een uitgestrekte watervlakte vormen”;

rimpi-rampa naast *rampa-rimpi* „rondtasten”. Ook in het jav. een enkel geval: *adjèr-adjoer* naast *adjoer-adjèr* ¹⁾).

Naar de beteekenis vertoonen de klankwisseling-verbindingen veel overeenkomst met de verdubbelings-, reduplicatie- en geïnfigeerde vormen. Van hetzelfde grondwoord komen dikwijls verbindingen voor van deze onderscheiden vormen, maar met dezelfde beteekenis.

Gelijk aan een verdubbelingsvorm: soend. *oentjang-antjeng* = *antjeng*²; *ngowoet-ngowoet* = *ngowoet*²; *renjah-renjeh* = *renjeh*² „aanhoudend een lachend gezicht zetten” ²⁾). mal. *tjorak-tjarik* = *tjarik*²; *daoen oerang-aring* = *daoen aring*²; *doep-dap* = *dap*². jav. *éwah-éwoeh* = *éwoeh* „het zich moeilijk maken”; *awang-oewoeng* = *oewoeng*² = *awang*²(!); „ledige ruimte voor de schepping”. Vooral in het Javaansch zijn deze gevallen talrijk. In het Soendaasch is de klankw.-verb. meestal gelijk aan het grondwoord in verdubbeling met het suffix *-an*: *oedjrat-adjret* = *adjret-adjretan* „huppelen”; *oeloeh-alah* = *alah-alahan*.

Gelijk aan een gereduplicateerden vorm: mal. *tjere-bere* = *bebérék* „kakelen, babbelen”.

Gelijk aan een geïnfigeerden vorm: jav. *tjompang-tjamping* = *tjemamping*; *glegar-gleger* = *goemleger* „zwaar dreunen”; *gloepak-gloepoek* = *gemloepak*. mal. *sidik-midik* = *selidik*.

Gelijk aan een gesuffigeerden vorm: jav. *sengkojang-sengkojong* = *sengkojongan* (= *sengkojong*²); *sloendap-sloendoep* = *sloendoepan* „uit-en ingaan van de naald”; *glenak-glenik* = *glenikan* „een vertrouwelijk gesprek hebben onder vier oogen”. Talrijke gevallen in het Jav.

Groote afwisseling van vormen: jav. *grajah*² = *grajah-groejoeh* = *grajahan* = *goemrajah* = *nggroejoeh* „hulpbehoevend rondtasten”.

Gelijk aan het grondwoord: soend. *doedoek-dadak* = *ngadadak* „met haast iets doen”; *rëwag-rëwig* = *ngarëwig*. jav. (*gentana*-)*gentini* „zonder nadenken voortloopen”; (*gétjal*-)*gètjèl* „niet in de lijn”; *ng(glébag)-glèbèg*.

De klankwisseling-verbindingen in het bijzonder — de verdubbelingsvormen soms evenzoo — hebben één grondbeteekenis, waarvoor de

¹⁾ Dit feit alleen al bewijst, dat de theorie van SPITZER o. c. pp. 87 vlgg. dat er een vaste volgorde bestaat van de componenten in composita van het type *tic-tac*, *Schorle-morle* en wel zoo dat in het geval *tic-tac* steeds de component met de *i* voor- en bij *Schorle-morle* de component met de labiaal achteraan komt, voor de IN talen niet opgaat: jav. *tak-tik*, mal. *miap-tiap* naast *tiap-miap*.

²⁾ Wel is de eene vorm sterker dan de andere: soend. *goesak-gasik* „zeer gezwind”, *gasik*² „gezwind”. Soms komt de eene meer voor dan de andere: bv. *gësat-gësoet* „zeer schielijk” meer dan *gësoet*². Soms heeft de eene een wijdere beteekenisomvang dan de andere: soend. *selang*² „bij tusschenpoozen”, „dralen”, „toeven” en *selang-seling* alleen „bij tusschenpoozen”.

vorm reeds een aanwijzing geeft, nl. iets veranderlijks of onregelmatigs: een veranderlijke beweging, een onregelmatig uiterlijk, etc. De meest voorkomende beteekenissen zijn:

1° „Schommelen, slingeren, zwaaien”: soend. *oemang-amang*. mal. *golang-golék*, (*k*)*oental*-(*k*)*antil*. jav. *sengkojang-sengkojong*. „Heen en weer springen”: soend. *oedjar-adjret*. jav. *entjak-entji*, *tjolat-tjalèt*. soend. *oepang-apoeng* (v. e. vuurvlieg).

2° „Nu dit dan dat”: soend. *boetjar-bětjir*. mal. *moendar-mandir* „nu hierheen dan daarheen loopen”. soend. *gedlåg-gedleg* (*g*-*gedlog*) „nu hoog dan laag stappen”.

3° Onregelmatige lichaamsbewegingen: „Snikken”: soend. *sěnggrak-sěnggroek*. „Beven”: soend. *kapar-kěpěr*. „Mummelen”: mal. *komat-kamit*. „Knikkebollen”: jav. *teklak-tekloek*.

4° Psychische beweging: „Rusteloos”: jav. *montang-manting*; *konjal-kanjil*. mal. *keroetoeng-keroetang*; *ongkah-angkeh*. „Haastig”: soend. *tjoeh-tjih*. mal. *kesang-kesoet*. jav. *sloera-sloeroe*; *getana-getini*; *gibra-gibri* („wild, woest”). „Weifelen”: jav. *grigah-grigih*; *moengal-moengil*. „Bedeest, verlegen”: soend. *balaham-belehem*; *balata-boloto*; *kalamas-kelemes*. mal. *kenjat-kenjit*.

5° Iets achteloos doen: „Morsen”: soend. *koewar-kawer*; *oetjar-atjir*. „Achteloos spuwen”: soend. *loedah-ladeh*. „Achteloos spreken”: mal. *loeloe-lala*. jav. *tjaloela-tjaloeloe*. „Zoo maar wat strepen trekken”: soend. *tjoerat-tjoret*. „Zoo maar wat handel drijven”: soend. *doegoeng-dagang*. „Zoo maar wat (voor zijn genoeg) wieden”: soend. *koerad-kored*. „Zwerven” („achteloos loopen”): soend. *oepprak-aproek*; *oetrak-atrok*; *oedar-iděr*. jav. *oelang-oeleng*.

6° Onregelmatig uiterlijk: „Naar alle kanten uitsteken”: mal. *djoengkang-djangking*. „Krom, bochtig” (ned. eng. *zig-zag*): soend. *aroela-arileu*. mal. *běngkak-běngkok*; *érang-éroet*; *kélang-kélok*; *biang-bioet*. „Oneffen, met hobbels”: jav. *djlag-djlog*; *djegang-djegong*. soend. *loembang-lombang*; (v. e. weg) *lěgak-lěgok* mal. *kérong-kéroet*; *bentjang-bentjoel*; *bengkal-bengkil* (v. e. gezicht „met builen”). „Aan flarden, met scheuren” (vele uitdrukkingen hiervoor in het mal., o. a.): *tjobak-tjabik*; *robak-rabik*. jav. *rowak-rawik*; *bođol-bađil*; *kowar-kawir*. „Vermorzeld, verbrijzeld”: soend. *oedjar-adjer*; *boerak-barik*. „Verward”: mal. (vele uitdrukkingen, o. a.): *tjolang-tjaling*; (v. e. vlucht) *porak-parik*; *tjerai-berai*. soend. *bentjang-bentjloeng*; *anjang-enjeng* (v. spreken).

7° Van allerlei soort: mal. *bedil-bedal* „geweren van allerlei soort”; *bantah-bentoh* „allerlei gekijf”; *dahaga-dahagi* (samenvattende term voor alle beleedigingen van het gezag); *goena-gana*: „minnedranken v. a. s.” Tot deze categorie behooren ook de verbindingen van het type mal.

sajoer-majoer „allerlei groenten”; *kanda-manda*; *dajoeng-majoeng*; *tabir-mabir* „allerlei gordijnen”; *tawar-mawar*; *koréng-moréng* „besmeurd met vele vuile strepen”; *tjaroet-maroeit* „allerlei vuige praat”; *tahoe-mahoe* „kennis van allerlei zaken”; *laeok-paeok* „allerlei vischge-rechten”; *tali-temali* „allerlei touwen”.

8° Combinatie van geluiden: mal. *degoem-degam* (geluid van geschut van allerlei kaliber); *ong-ang* „kwaken”; *tjap-tjoep* „geplas”; *tjengkong-tjengking* (grommen van honden, groote en kleine); *kas-koes* (geluid van het spreken van Europeanen in de ooren der Maleiers). soend. *aha-ehe*; *ngoewoeng-ngijoeng* „jengelen, grienen”; *aha-oho* „hoesten”. jav. *gebras-gebrès* „niezen”. soend. *brag-brig-broeg*; *dag-deg-dog*; *ha-he-ho*; *ah-ih-ěh*¹⁾. jav. *tak-ťik* „getik van een klok”; *dar-đer* „kloppen van het hart”; *sar-soer* „flip-flap”.

Verder hebben deze verbindingen, zooals gezegd, dezelfde beteekenis als intensief-, iteratief- en frequentatief-vormen.

In de litteratuur wordt een dankbaar gebruik gemaakt van klankwisseling, niet alleen van de verbindingen op zich zelf: jav. Serat Tj. 99, 4 (beschrijving van een storm) *siwat-siwoet soemeboet kadya sesawat / sabetan samja sebit / bat-bet ababitan / bongkoting wit tan bangkat / banget kaboentjang ing angin / datanpa roengjan / bantala ngawiati* ||. Klankwisseling heeft hier ongeveer dezelfde waarde als homoioteleuton: beide zijn klankschilderend. Terwijl bij hom. echter één en dezelfde klank of klankformatie wordt volgehouden en op deze wijze een „monotoon” effect bereikt wordt, wekt de klankwisseling — in dit geval dus gelijk einde van naburige woorden in een uittingsgeheel, echter met ongelijke vocaal — meer een indruk van een menigte geluiden, varieerend naar sterkte. Passages als waarvan boven een voorbeeld werd gegeven zijn in hun geheel onomatopeïsch, hebben een melodisch karakter. De Serat Tjentiñi — ook uit andere, vooral poëtische, teksten zijn voorbeelden te vinden — bevat vele van dergelijke passages, bv. 98, 6 (beschrijving van een aardbeving) *gendjot djat-djet boemi kontrag / lindoe petak rag reg agragrak-agrik / rigoeng agra goentoer ketoeg / pepangoel sěla gempal / sol wreksa pang sempal ... gara-gara rěh kagiri* ||. ojav. Rām. 6, 133 (van vallende boomen) *sěmpal papal kaparapal kapupuh pukah puh*; Kufñj. p. 56 (beschrijving van een storm) *aliwěran tikang widyatih, wangkawang, kuwung-kuwung, gogor-tugěr*. Dergelijke klankwisseling is niet alleen beperkt tot poëzie, ofschoon naar wij aannemen het ontstaan van klankwisseling, ook in proza, „dichterlijke” drijfveeren heeft, d. w. z. het getuigt van een overheerschend gevoelsleven, van een uitleven

¹⁾ Dus ook met drie componenten. Vgl. ned. *pif-paf-poef*.

van affecten, irrationeële herhalingsdrang en — waar het hier op aan komt — van vreugde aan klankeffect en streven naar schoonheid. soend. Paeh dipp. p. 27, 2 *nitah sabar toetoeleong ka noe keur boetoeh, tatalang ka noe keur soesah*. Parallelistische assonantie bindt deze zinsdeelen. *Toetoeleong* en *tatalang* zijn nagenoeg synoniemen, beteekenen resp. „helper” en „plaatsvervanger” (d. w. z. „één, die een last opknapt voor een ander”). Het is een kenmerk van dichterlijke taal nadruk te leggen op en stil te staan bij een belangrijke passage, die een „schoone” gedachte inhoudt, door het gebruik van synoniemen: „helper voor de behoeftigen, drager van moeiten van degenen, die in zorgen zijn”.

In deze talen bestaan geheele reeksen van woorden, die onderling slechts verschillen in één of meer vocalen, echter dikwijls gelijk of nagenoeg gelijk zijn in beteekenis: In de eerste plaats bij de onomatopoeën. soend. *dar* „nabootsing van den knal van een gewerschot, van een donderslag e. d.”; *doer* = *dor* „van het geluid van den dorpstrom (voor het oproepen tot gebed, brand, enz.), maar inzonderheid van het afgaan van een schot”; *dor-dar* „knal op knal”; *doer-dar* of *dar-doe* „het herhaalde van *doer*”. mal. *gemerentjing*, *gemerentjang*, *gemerentjong* „geluiden van bellen, bekkens van verschillende grootte”; *gemerentjing-gemerentjong* „symphonie van geluiden van deze instrumenten”. jav. *prik*, *prek*, *prok*, *proek* „geluid van vallende voorwerpen resp. naar gelang van de grootte”: „plof”.

Niet alleen echter bij onomatopoeën komt deze variabiliteit van vocalen voor. Het schijnt, dat in deze talen de vocalen zeer „lenig” zijn. Niet alleen dialectische en sociale differentiatie dragen hiertoe bij, het is vooral ook het gevolg van concreet-aanschouwelijk denken, waarbij een nuance in beteekenis, grooter of kleiner, harder of zachter, hooger of lager, meermalen verdisconteerd wordt in een bijna symbolische ordening van vocalen. Vaak worden ook deze beteekenisshakeeringen niet consequent volgehouden; de woorden worden dan vrij willekeurig gebruikt ter aanduiding van verschillende begrippen, zonder dat bovengenoemde beteekenisnuance in acht wordt genomen. WILKINSON¹⁾ kan dan ook schrijven: „Purists distinguish between *rabak* (a three-sided rent), *kobak ketam* (two-sided rent), *rabék*, *rabit* (tatter at egde), *robék* (worn through), *belah betong* (vertical rent), *kojak* (diagonal rent), *soyak*, *soyat* (torn from top to bottom). But these distinctions are rarely observed, and there are other words for rents or gashes: *tjobak*, *tjabék*, *tjabir* etc.” Intusschen is dit verschijnsel in de poëzie uitgebuit om naar den vorm variatie te

¹⁾ Mal. Dict. II p. 295 s. v. *rabak*.

brengen, terwijl naar den inhoud de woorden, zinnen of zinsdeelen (vrijwel) synoniem zijn. Vooral in de Badoeische pantoenverhalen treffen we vele voorbeelden hiervan aan: Bijdr. 40 p. 60, 1 v. o. *Bral angkat noe bagoes Langga Sari keupat ngawang² ngapoeng ngoewoeng² ka saoeng serang loemajoeng* „daar vertrok Zijn Edele L. S., zwaaiend met zijn armen de lucht in vliegend, zwevend naar het wachthutje van het lichtgele rijstveld”; o. c. p. 61, 27; p. 62, 11 v. o. *soegan aja lalaki dipoeser boemi, lalanang di kolong djagat* „misschien zijn er mannen in den navel der wereld, mannen onder het aardrijk”; p. 62, 2 v. o. *digoeloeng digeleng Ratoe Djaja koe noe kasep Langga Sari*. jav. BG 512 (GR II p. 774) *soerem sirem kèh megana wengi soerja tan soemorot* „verdonkerd en duister en vol wolken is de nacht, de zon schijnt niet”. Ook in assoneerende parallelismen: o. c. p. 64, 4 v. o. *majakpak tangkal pinangna, moejoekpoek poetjoek kawoengna* „breed strekken zich uit de stammen van zijn betelpalmen, wijd breidden zich uit de toppen van zijn suikerpalmen”; o. c. p. 51, 5 *kapoepoesan damar agoeng, kapëpësan tjandra dita*. ojav. Kuñj. p. 60, p. 71 *mele ilatnya, mulu wiji ning matanya* „zijn tong hing uit den mond, zijn oogappels puilden uit”. jav. meisjesspelen n° 224 (T 26, 12)) *ora serak ora serik* „zij heeft geen grief, zij heeft geen grief”; n° 254, 2) *ora pétang, ora pétoeng* „niets ontzien, niets ontzien”. Soms ter onderstreeping van antithesen: soend. 100 Par. I p. 36 *leutik tjahak gède tjohok* „weinig begeeren, veel krijgen”.

Bij dit verschijnsel zullen wij rekening dienen te houden met de zg. analogievormingen. In het bovengenoemde voorbeeld (Bijdr. 40 p. 64, 4 v. o.) staat *majakpak* wel aangegeven in Coolsma's Woordenboek, *moejoekpoek* echter niet. De veronderstelling ligt voor de hand (afgezien natuurlijk van lexicografische tekortkomingen), dat de auteur — gezien de variabiliteit van de vocalen *a* en *oe* —, uitgegaan van den vorm *majakpak* onder invloed van perseveratie-tendenzen gegrepen heeft naar den vorm *moejoekpoek*¹⁾.

Een bijzondere vorm van de klankwisseling-verbinding, waar wij reeds op geattendeerd hebben, is die, waarbij de componenten afzonderlijk naast elkaar voorkomen, zij het onderling slechts weinig afwijkend in beteekenis. Vergelijk: soend. *adëp-idëp* („geen herhaling van *idëp*, maar samenst. van deze twee verwante woorden”²⁾) „met

¹⁾ „De voor dichtelijk en schoon geldende klankspelingen, assonanties en alliteraties in de Javaansche poëzie, de zg. poerwakanti bv. houden sommige schrijvers dermate in den ban, dat zij hen meermalen verleiden tot het smeden van niet bestaande woorden en tot het naar hun smaak opsieren van den vorm ten koste van de duidelijkheid”. NOTO SOEROTO, Soembangsih, Gedenkboek Boedi Oetomo (1908—1918), p. 80.

²⁾ COOLSMA Wdb. p. 238 s. v. *idëp*.

volkomen toewijding dienen, eerbiedig", etc.; *lënggak-lënggoek* „het hoofd herhaaldelijk naar voren en naar achteren bewegen", *lënggak* „het hoofd in den nek werpen", *lënggoek* (het tegenovergestelde van *lënggak*) „het hoofd vooroverbuigen". Zoo ook: soend. *sarat-sorot*; *tjombrang-tjambroeng*; *tindak-tandoek* (= jav. *tindak-tandoek*) „handel en wandel". jav. *gana-gini*; *sawang-sawoeng*; *lèrèk-loerik*; *banda-bandoe* „rijk aan goederen en familie". ojav. Kuñj. p. 67 *angëtal angutil* naast *angëtal anguwil* „rooven en plunderen". mal. *piat-pioet* „verre afstammelingen"; *bertaboer-tébar* „uitgestrooid", *taboer* „zaaien, strooien", *tébar* „zaaien, werpen".

§ 19. Het fakir-miskintype, een verbinding van twee of meer woorden, waarbij de laatste een herhaling in logischen zin is van het (de) voorgaande, en wel in synoniemen, complementairen of antithetischen zin.

De laatste voorbeelden brengen ons tot het compositum, door ons genoemd het fakir-miskintype ¹⁾, een staande verbinding van twee of meer woorden van dezelfde grammaticale kategorie, die één geheel vormt in beteekenis en vaak door één woord van deze samenstelling, zij het in zwakkeren zin, weergegeven kan worden. Dit compositum is een parallelisme in a nutshell. Het voldoet aan de wetten van rythme, die invloed hebben op de woordplaatsing. Zoo staat het kortste lid bijna altijd voorop: *met vlag en wimpel*; *bij tijd en wijle*; *met kap en keuvel*. mal. *mara-behaja*; *boedi-bitjara*. jav. *gemi-nastiti* „zuinig en zorgzaam". soend. *tjakëp-pergogok* „kloek en welgemaakt".

Over het algemeen hebben componenten hun vaste plaats. De uitspraak van enkele composita wijst hier al op: mal. *mara-behaja* > *merbahaja*. jav. *djiwa raga* > *djiwangga* „met lichaam en ziel" ²⁾.

Er zijn syndetische en asyndetische verbindingen. Syndetisch-copulatief: bv. mal. Sj. Bid. p. 20, 5a *lapar dan dehaga* „honger en dorst"; o. c. p. 11, 16a *boedjoek dan tjoemboe* „troost en vleiwoordjes". jav. GR I p. 87 *nista lan oetami*; GR I p. 53 *arta lan boesana*. soend. *loehoer djeung takaboer* „uit de hoogte en verwaand". Meestal zijn het asyndetische verbindingen, soms met disjunctieve beteekenis: soend.

¹⁾ Ongeveer gelijk aan de ogerm. Zwillingsformel.

²⁾ Soms zijn de componenten verwisselbaar: mal. *saka-baka* naast *baka-saka*; *lapar dan dehaga* (Sj. Bid. p. 20, 5a) naast *dehaga-lapar*; *boedi-behaya* naast *behaya dan boedi* (Sj. Bid. p. 21, 19b). We zijn het niet eens met de meening van R. MEYER (Altgerm. Poesie p. 293), dat dit op „besonders feste Verknüpfung" zou wijzen.

paeh-hiroep „dood of levend”; *soeka-përih* „vreugde of smart hebben”. Syndetisch-disjunctief: mal. Pert. I p. 22, 8 *perintah* atau *paksaan* „bevel of dwang”.

Een verdere formeele bijzonderheid van deze verbindingen is, dat bij het overgrootte deel hiervan klankovereenkomst van de componenten bestaat.

Allitererend zijn bv. mal. *baloes dan baloe* „kinderloos en zonder echtgenoot” = „erg eenzaam”; *pantang-pemali* „allerlei taboe-voorschriften”; *keloeh-kesah* „gezucht en gesteun”; *tjatjar-tjedera*; *gelap-goelita*; *gegap-gempita*; *tjomël-tjantik*; *gondah-goelana*; *dinar-derham-diware* „allerlei muntstukken”; *djoelai-djoelita*; *kelam-kaboet*; *letih-lesoe* = *letih-lelah* = *letih-lisoet*; *lemah-lemboet*; *loeloes dan lenjap*; *langir dan loeloet*; *litjin-lindap*; *lioeng-lioek*; *panggang dan patjak*; *toempat-toempoel*; *penoeh-pepak*; *raoeng dan ratap*; *tendang-teradjang*; *ratna moetoë manikam*; Hg Th. p. 40, 12 *manikam mirah dan intan*; *manis-merdoe*. soend. *baoe-bijoeck* = *bijoeck-batjin*; *poetoë-poetra*; *selakoe-lampah*; *salingkoeh salimoed*; *soempoet-salindoeng*; *seba-sempar*; *seke-seler*; *sěšěk-soempěg* „geheel radeloos”; *moeroeb-moebjar*; *bene-beureuh*; *baeula-bihari*; Loet. Kas. p. 32, 1 v. o. *rempan-rěntog*; o. c. p. 66, 16 *leuleus-lěsoe*; Bijdr. 40 p. 62, 6 *leuleus langsět*; o. c. p. 61, 2 v. o. *bejak bebas*. De alliteratie-tendenz werkt zoodanig door, dat één van de componenten, meestal de laatste, oorspronkelijk niet allitererend met de andere, in de samenstelling wel allitereert: mal. *djeling-djeloet* „lonkjes geven” (*djeloeat* = *keloeat*); *keras-kedjoer* (*kedjoer* = *gedjoer*). Door afkorting van componenten: *dak-dir* < *adak* en *edir* „hoogmoedig en verwaand”. Afkorting en assimilatie: soend. *sar-soep* < *loewar* en *asoep* „uit- en ingaan”.

Rijmend zijn: Minangkabausch *ondoh-pondoh* „over elkaar in verwarring liggend”. mal. *daja-oepaja* „middelen en listen”; *hina-dina* „arm en gering”; *kawan dan panakawan* „volgelingen van hoogen en lagen rang”; *saka-baka*; *boedi-pekerti*; *igau-rantau*; *koeit-gamit*; *hantjoer-leboer*; *toeak dan arak*; Hg Th. passim, o. a. p. 46, 2 *bersoesah dan berlelah*. jav. *dědęp-sirep* „tot bedaren gekomen”; *padang-djingglang* „helder licht en onbewolkt”; *djoedjoel-wewoel*. soend. *ampoeh-loeng-goeh* = *timpoeh-l* „nederig en minzaam”; *sirik-pidik* „afgunstig”; *koekoeh-pěngkoeh*; *papa-kalesa*; Kab. p. 15, 4 *doega-perjoga* (= Coolsma p. 148 (s. v. *doega*) *kira-doega-prajoga*); Paeh dipp. p. 3, 23 *dědęp-pangaděg*; o. c. p. 4, 6 v. o. *moerah toer rěkah*; o. c. 17, 20; p. 25, 19 *kagagas djeung baloeas*; o. c. p. 40, 3 v. o. *boedjang djeung landjang*; o. c. p. 75, 9 v. o. *lajęut-geugeut*. ojav. TP p. 93, 2 v. o.; p. 94, 1 *lang-gęng tunggęng*; Kuñj. pp. 61, 67, 69 *děba moha*. ojav. Kid. Sunda, 13a

dēmung tumēnggung. Assimilatie: mal. *kerobék-kelébék* (= *kelébét*). Vgl. *La Suisse allemande et romande*¹⁾.

Assoneerend: mal. *tjantjik-manis* „lieflijk”; (*radja*) *masjik dan magrib* „(koning) van oost naar west”; *serap-mesra*; *oedoeh-boeroek*; *derma-sedekah*. jav. *dēdep-njenjet* „doodstil”; *bèntjèng-tjèwèng*. soend. *hareudang djeung bajeungjang* „benauwd en drukkend”; *hadis-dalal* „bloedverwanten”; *weureu-seubeuh*; Bijdr. 40 p. 69, 5 *lèngrèng rëntéb*. ojav. TP p. 88, 1, *Kufij*. p. 74 *tapa brata*; TP p. 127, 17 *lèsu gëyuh*. Assimilatie: mal. *gagah-perkasa* naast *gagah perkosa* „dapper en moedig”; *kelah-kesah* naast *keloeh-kesah*.

Chiastische assonantie: mal. *ampoer koernja*; *oepas-ratjoen*; *bersikat berminjak bertjantjik-tjantikan* „opgedoft”. soend. *pëtjat-sawëd*; *moekah-makroeh*.

Meestal zijn er twee componenten. Een enkelen keer treden er vier componenten op, waarvan er twee aan twee ook afzonderlijk voorkomen: *maki hamoen soempah serapah* „allerlei scheldwoorden en vloeken”; *djerit pekik saeng sawab* „allerlei gegil en geschreeuw”. Er zijn ook staande verbindingen van drie woorden: Balineesch Bijdr. 11 (1876) p. 14 *hmas wintën mirah* „goud, diamant en edelgesteente” mal. *ratna moetoe manikam*; Wilk. I p. 283 *dinar derham diwani*; *oemoer oesia zaman*²⁾; *peri hal ahwal*; *sangka (dan sjak) dan waham*; *hoetan rimba belantara*.

Naar de beteekenis kunnen de componenten in verschillende verhouding staan. In de eerste plaats kunnen ze (ongeveer) synoniem zijn. In dit geval staan de composita zeer dicht in beteekenis bij de verdubbelingsvormen³⁾. De oorzaak van deze tautologie kan o. a. in het streven naar sterkere uitdrukking liggen: Rottineesch Jonker Wdb. p. 198 *huta-buuk* (*h.* = *b.*) versterking van *hutak* „schuld”; o. c. p. 541 *seti-seti sèe-sèe* (*s.* = *s.*) „opgepropt”. Begrippen, die volheid, totaliteit, enz. aanduiden worden graag met dit genre compositum uitgedrukt: mal. *pada tiap² masa dan ketika* „op elk oogenblik en op elk tijdstip”; *soenji-senjak* „doodstil, erg eenzaam”; *penoeh-pepak* „propvol”(!); *gelap-goelita* „stikdonker”. soend. *tjampoer-baoer* „geheel dooreengemengd”; *sësëk-soempëg* „geheel radeloos”. jav. *dēdep-njenjet* „doodstil”. Zoo ook met negatie: mal. *tiada tara-bandingnja* = *t. tolok-b.* „geen weerga hebben”; Wilk. I p. 435 *tiada berlawan seloerah (tiada*

1) HAVERS, Handbuch, p. 12.

2) Komen ook afzonderlijk voor.

3) MEYER, Altgerm. Poesie p. 227—p. 240 noemde de Zwillingsformel „varierte Doppelung”.

bersama didalam) djagad-boewana „geen weerga in de geheele wereld hebben”. soend. *teu boesik-babak* „in het geheel geen letsel”; *hanteu lelet-tjotjeng* „geheel onbeschadigd”. Het is door veelvuldig gebruik mogelijk, dat de intensieve beteekenis verloren of afgesleten is, bv. mal. *sopan-santoen = sopan = santoen* „ingetogen”.

Opmerkelijk is, dat vele van deze tautologische composita woorden voor karakter, gemoed, uitingen van het gemoed of (karakter)eigenschappen weergeven: mal. *boedi-pekerti* „karakter”; *boedi-behasa; tingkah-polah; tingkah-kelakoean*. soend. *sa-lakoe-lampah*; „handel en wandel”. „Verwaand”: mal. *boengkah-poenah*. jav. *dak-dir*. ojav. *debamoha*. soend. *loehoer djeung takaboer*. „Nederig, beleefd”: soend. *handap-asor*. jav. *andap-asor*. „Moedig”: mal. *gagah-perkasa*. soend. *tjakëp-pergogok*. „Standvastig”: soend. *keukeuh-peuteukeuh*. mal. *tegap-tegoen*. „Ontevreden”: *aral-soebaha*. „Vreugdevol”: mal. *soeka-ria*. soend. *soeka-wirja*. Voor eigenschappen van lichaam en karakter: „Behoorlijk”, „minzaam” etc.: mal. *tjantik-manis; tj-molék; tjomël-tjantik; sedap-manis; manis-merdoe, lemah-lemboet*. soend. Loet. Kas. p. 7, 4 *geulis lënggik tjampërenik*.

De componenten van deze en dergelijke verbindingen vullen elkaar aan: Waar concreet-aanschouwelijk wordt gedacht, zooals wij dat voor Mal., Jav. en Soend. meermalen geconstateerd hebben, daar wordt eraan de voorkeur gegeven bij het weergeven van een begrip, dat wij — althans in standaard-Nederlandsch en schrijftaal — meer abstract zouden uitdrukken door een collectief begrip, door de samenvatting van de samenstellende deelen in een compositum. Ons begrip „ouders” wordt vertegenwoordigd in het Timoreesch Bijdr. 56 p. 271 door *ainaf-amaf*, atjehsch *ibu-bapa*, mal. *ajah-boenda, ibu-bapa*, soend. *indoeng-bapa* (kasar), *iboe-rama* (lëmës), jav. *bapa-baboe*, ojav. *bapa-ibu* „vader en moeder” (of: „moeder en vader”). „Man en vrouw”: Kapaursch ¹⁾ Bijdr. 46 (1903) p. 69 *piendë panomi*, in Lomboksche *bapa-ibu*, mal. *laki-bini, laki-isteri*, jav. *djalwëstri*. mal. *awang dan dajang* „jongens en meisjes”. Zoo ook: Lomboksche TBG 45 p. 32, 2 *widiadarë widiadari*. jav. *widadara widadari* „(mannelijke en vrouwelijke) hemelingen”. ojav. *bhatāra lan bhatārī* „goden en godinnen”. ojav. TP passim *āditya wulan*. soend. *boelan-panonpcë* „zon en maan”. mal. *bélanga-perioek* „potten en pannen, keukengerei”; *ajam-itik* „kippen en eenden, pluimvee”. jav. *pitik-iwèn* „kippen en gevogelte, pluimvee”. mal. *teloek-rantau* „baaien en inhammen, 't gebied van een riviermogendheid”. Ook wij kennen in vele gevallen geen hooger liggend

¹⁾ Taal van de Z.W.-kust van Nieuw-Guinea.

begrip en zijn gebonden aan de „Summationsvorstellung”: Rottineesch Jonker Wdb. p. 179 *naä ninu* „eten en drinken”. mal. *makan-minoem*. soend. *toeang-leueut* „spijs en drank”. mal. *tjangkat dan goenoeng* „heuvels en bergen”. Dit synthetische compositum duidt, in het bijzonder in het Maleisch, een verscheidenheid van dingen aan, die toch van dezelfde soort zijn. In beteekenis staat het gelijk met de verbinding van het type mal. *saloer-majoer* „allerlei groenten”. Vergelijk: *fakir-miskin* „bedelmonniken en armen”, m. a. w. „geestelijke en wereldlijke armen”, andere categorieën worden implicite inbegrepen ¹⁾, zoodat *fakir-miskin* een elliptische aanduiding is voor „alle armen”, „allerlei armen”. mal. *soebang dan gelang* „oor- en armsieraden, allerlei sieraden”; *raoeng dan ratap* „gehuil en geweeklaag, allerlei geklaag”; *soempah serapah* „allerlei vloeken”; *tabir dan langit* „allerlei gordijnen”; *kawan dan panakawan* „allerlei volgelingen, van hoogen en lagen rang”; *toeak dan arak* „allerlei sterke dranken”; *moesoh dan seteroe* „allerlei vijanden, binnenlandsche en buitenlandsche”. ojav. TP p. 97, 2 *sihung-huntu* „allerlei tanden, slag-tanden en gewone tanden”. Ook met drie componenten: mal. *dajang² biti² perwara* „allerlei hofdienaressen” (= jav. VBG 44 p. 201, 7 v. o. *parekan badaja srimpi bijadan manggoeng lan katangoeng*). De hofdignitarissen, beambten in het algemeen worden graag samengevat in één vaststaande uitdrukking: mal. *menteri-hoeloebalang*, Hg Th. *passim perjaji pegawai penggawa*; *menteri para penggawa*. jav. Pak Bandjir p. 30, 3 v. o.; p. 31, 5 v. o. *para prijaji lan para penggawa*; o. c. p. 40, 6 *para poenggawa lan para pradjoerit*; VBG 44 p. 200, 14; p. 202, 3 v. o. (*para mantri-boepati*). Aanduiding van allerlei geesten, spoken, etc.: mal. Wilk. I p. 254 *segala raksasa danawa dan segala sjaitan hantoe*; o. c. II p. 254 *djin peri déwa mambang*. ojav. TP p. 65, 14 *detya dānawa rākṣasa*. Natuurverschijnselen: ojav. Kuñj. p. 56 *sedung halisus* „orkaan en wervelwind”. soend. *kilat tatit* = jav. *kilat taṭit* „bliksem en weerlicht”. Juweelen: mal. *ratna moetoe manikam*; Sj. Bid. p. 12, 8a *manikam dan moetiara*; o. c. p. 8, 16b *moetiara mirah dan nilam*. ojav. TP p. 66, 2 v. o.; p. 67, 8 *mas mirah komala intën*; o. c. p. 77 (ook kidung's *passim*) *mas mirah*; Ād. p. 52 *mas manik upacāra*.

Componenten in tegenstelling: meermalen is experimenteel vastgesteld, hoe nauw elementen met tegengestelde beteekenis van dergelijke vaste woordverbindingen aan elkander geassocieerd zijn, zoodat wij ons niet verwonderen over samenstellingen van antithetische begrippen,

¹⁾ Meer „intellectueel” uitgedrukt in mal. Ht. Abd. *ikan dan daging dan perkara jang berdarah* „visch en vleesch en (andere) bloederige zaken”.

zelfs niet wanneer zij tegen de logica indruischen. THUMB ¹⁾ o. a. heeft aangetoond, dat van de verbindingen als *Lug und Trug, hangen und bangen, Ebbe und Flut, Freud und Leid*, $\frac{2}{3}$ of $\frac{1}{3}$ van de gevallen associatief werkzaam zijn.

We kunnen onderscheid maken tusschen die composita, waarbij beide componenten gelijkwaardig zijn, beider beteekenis komt in die van het geheel tot zijn recht (a), waarbij één van beide overheerscht in beteekenis (b) en waarbij geen van beide overheerscht en het compositum zijn beteekenis ontleent aan de abstracte synthese van beide begrippen (c).

ad a) atjehsch *ji'e-jitron* „stijgen en dalen”. mal. *ta^e didjoeal-beli* „niet te verkoopen en te koopen, niet in den handel”; *terang-gelap* „helder en donker, schemerachtig” (speciaal in figuurlijke beteekenis als juridische term: „slechts aanleiding gevend tot een sterk vermoeden”, van een feit); *keloear-masoek* „in- en uitgaan”; *timboel-tenggelam* „oprijzen en verzinken, nu eens zichtbaar, dan weer onzichtbaar”; *djatoeh-bangoen* „vallen en opstaan”. soend. *toeroen-oenggah* „dalen en stijgen”; *alang-oedjoer* (eig. „dwars-rechthout”) = *koewa-kijeu* „zus of zoon”. jav. *énggal-lawas* „na korten of langen tijd, na eenigen tijd”.

Een aparte groep vormen de composita van het type jav. *dawa-tjendak* (krama: *pandjang-tjelak*) „lengte of kortheid, lengte”. De verklaring van deze composita kan men vinden in een concreten gedachten-gang: Van wat objectief kort is, daarvan wordt gesproken van kortheid. Wanneer wij spreken van lengte, is dat gezien vanuit een bepaalde norm ²⁾: Wij spreken immers zoowel van een lengte in centimeters als in kilometers! De Javanen vinden echter in genoemde uitdrukkingswijze een middel om een relatieve lengte aan te duiden. Vergelijk: *èndèk-doewoer* (kr. *andap-inggil*) „hoog en laag, (water-)peil”; *alabetjik* „slecht en goed, kwaliteit”; *adjoe-oendoer* „voor- en achteruitgang, vordering”.

ad b) mal. *moeda-tjéna* „jong, maar volwassen”; *lemah-liat* „zacht, maar taai”. soend. *lolong-beunta* „blind, maar met open oogen”. Toegegeven moet worden, dat de begrippen niet altijd streng antithetisch zijn.

¹⁾ GRM 3 (1911) p. 68. Van de componenten van woordverbindingen, die elkaar in beteekenis aanvullen, werden slechts $\frac{2}{3}$ van de gevallen bij de proefpersonen geassocieerd. THUMB l. c.

²⁾ Bij wijze van scherts wordt men zich de etymologie of eigenlijke beteekenis van dergelijke begrippen als „hoog-hoogte”, „lang-lengte” wel eens bewust: „Ach, wat, jullie heuvels zijn vijf meter hoog, ik bedoel, laag, maar de onze...”.

ad c) Wij hebben hier te maken met de zg. polaire uitdrukkingwijze, de tendenz om een abstract begrip door een verbinding van twee, meestal concrete, tegengestelde begrippen te omschrijven. Volgens den samenhang zou men maar één, meest het positieve begrip van de verbinding verwachten. De polaire uitdrukkingwijze vindt men veel in omgangstaal en volkstaal: denken en voelen van den gewonen man beweegt zich gaarne in contrasten: „Die abstrakten Begriffe jeder, alles, keiner, nichts, überhaupt irgend einer, überhaupt irgend etwas sowie die davon gebildeten Adverbien werden anschaulicher ausgedrückt, indem sie in Gegensätze auseinandergelegt werden”¹⁾. gr. Ilias X 432 *νόκτας τε καὶ ἡμαρ*. lat. *digna indigna; omnia fanda nefanda*. tsjech. *staří mladi* „jong en oud, iedereen”. fr. (*nous n'avons trouvé*) *homme ni femme*. du. (*er geht durch*) *dick und dünn*. mal. Pert. I p. 28 *kamoe ini tidak berpikiran, tidak memikirkan awal dengan akhir* „jij denkt niet na, jij denkt niet na van het begin tot het einde” (= „nooit en te nimmer”); o. c. p. 44, 11 (*itoelah sebabnja Masri sangat takoet kepada orang toanja, karena menoeroet pengadjiannja*), *soerga dan naraka itoe terletak dalam tangan iboe-bapanja* „alles, de hemel en de hel waren in handen van zijn ouders”. Jav. W. S. Djawi p. 181 *ingkang dipoenimpi-impi rinten-daloe namoeng anteping pangawoelanipoen dateng Sang Praboe*. Veel voorkomende uitdrukkingen voor „altijd, ononderbroken”: „dag en nacht”: mal. *malam-siang*; *petang-pagi*. jav. kr. *r(ah)inten-daloe*, ng. *dina-wengi*. soend. *beurang-peuting* of *beurang djeung peuting* (Bijdr. 40 p. 54, 9). ojav. *rahina wengi*.

„Voor tijd en eeuwigheid”: jav. *ing donja ngakir*. soend. *lahir-batin* (eig. „uit- en inwendig”), mal. *doenia ahérat*.

„In leven en dood”: mal. *hidoep-mati*. soend. *paeh-hiroep*.

„Geheel en al” (zich overgeven etc.), „met lichaam en ziel”: jav. Pak Bandjir p. 15, 6 v. o. *pedjah gesang koela wonten ing tanganipoen kjai; pasrah djiwangga < p. djiwa + raga*. soend. *paeh hiroep* „levend of dood”.

„Overall”, „buiten en binnen”: jav. *djaba-djero* (kr. *djawi-lebet*). soend. *loear-djéro*. „Allen, iedereen, alles”: mal. *masak-mentah* „alle (spijzen), gekookte en rauwe”. soend. Loet. Kas. p. 72, 16 *tidinja prak naloearan kai, gède leutik* „toen hakten zij de boomen om, alle, groote en kleine”. mal. *moelia dan hina* „aanzienlijken en geringen”. Op deze wijze worden vaak uitdrukkingen gevormd equivalent aan onze abstracta: Gayo: *bérat-ringön* „het zware en het lichte, verantwoordelijkheid”. soend. *koelak-tjanggeun* „veel of weinig, (iemand's) lot”. mal.

¹⁾ E. BRUHN, Soph.-Anh. § 228 (gecteerd W. HAVERS, Handbuch, § 128).

madjoe-moendoer(nja) „voor- en achteruitgang, vordering” = jav. *adjoedoer*. jav. *ala-betjik* „het slechte of goede, kwaliteit”.

Wij hebben reeds gezien, dat „um eine noch grössere Vereinlichung zu erzielen, die IN Sprachen oft das Band des Reimes, Alliteration oder Endreim um beide Glieder schlingen”¹⁾: mal. Hik. Angk. p. 93 A *maka laloe tjampoer-baoer tiada berketahoean lagi jang mana kawan dan lawan dan mana roesoeh dan mana moesoeh* „en ze (de twee strijdende partijen) werden een verward kluwen, wisten niet meer wie hun makker of tegenstander, wie hun bondgenoot, wie hun vijand was”. Verregaande klankovereenstemming vinden we daar, waar de oorspronkelijke etymologische verhouding van de componenten niet meer gevoeld wordt: mal. *dewa-dewata* „allerlei goden” — skr. *deva* „hemelsch wezen”, *devatā* „godheid” (abstr. en concr.); *setia-setiawan* „trouw en verknocht”, waar *-wan*, skr. *-vān*, de adjectief-suffix bij het bijbehorende substantief is: skr. *satya-satyavant*. Ook blijkt men niet sterk in etymologieën van Arabische woorden: mal. *alim-oelama* „allerlei godgeleerden”, waar *oelama* de pluraalvorm bij *alim* is; evenzoo: *hal-ihwal* „feiten en omstandigheden”, waar *ahwal* pluraalvorm is bij *hal*.

De groote verbreiding en populariteit van dit fakir-miskintype heeft uiteraard bijgedragen tot het uitwisselen van dit taalgoed, zoowel van geheele composita als van één van beide deelen. Gedeeltelijk „uitheemsch”: soend. *mere-maweh* „goedgeefsch” (*maweh* jav.). mal. *lambat-laoen* „langzamerhand” (*laoen* jav., soend.); *keras-makas* „taai” (v. spijzen) (*makas* ojav.). soend. *mana-mëndi* „overal” (*mëndi* jav.); *soeka-rëna* „vreugdevol” (*rëna* jav.); *handap-asor* „beleefd” (*asor* jav.). Geheel ontleend: mal. jav. (*h)ina-papa* „inferieur”. soend. mal. soend. *kalang-kaboet*. jav. soend. *sisik-mëlik* „knorrig van aard”. mal. *gagah perkasa* (of: g. *perkosa*) = jav. *gagah-prakosa* = soend. (TBG 56 p. 85) *gagah-përëkosa*.

Dat klankovereenkomst in primitieve milieus diepen zin heeft, is uit het bovenstaande genoegzaam duidelijk geworden. We kunnen nog op het volgende wijzen: Afgezien van groepen etymologisch verwante woorden bestaan er in deze talen reeksen van woorden, die klankovereenkomst vertoonen en identiek of verwant in beteekenis zijn. De conclusie ligt voor de hand, dat deze identiteit of verwantschap juist moet samenhangen met deze klankovereenkomst. Allitererend: soend. *lindoe* = *lini* „aardbeving”; *linoe* „bijten”, maar ook = *lijeur* en *lëndëng*

¹⁾ BRANDSTETTER, Das Abstraktum, p. 6.

„duizelig” (bv. door gebrek aan slaap), „snerpend” (v. pijn). mal. *pening* = ong. *pitam* = ong. *poesing* „duizelig”. Assoneerend: soend. *rijeut* „hoofdpijn hebben”, *lijeur* „duizelig”; *leuleu* „zachtjes vlieten (v. rivier of beek), zachtjes spreken, zacht v. gemoed”, etc., *leuleus* (te vgl. met *lepet* en *lêteh*, dus allitereerend) „lenig, buigzaam, zacht, week”, etc.; *ngalijoed* = *ngalimboeng* „(van een menigte) bijeenkomen of bijeenzijn zonder bepaald doel of zonder iets te doen, wemelen (v. mensen)”, etc. mal. *gelap* = *kelam* „duister”; *lemboet* „zacht, week”; *merdoe* „id. van spreken”, *gemboer* „id. van den grond”. jav. *resik* = *bening* „schoon, helder”; *garing* = *aking* „droog”; *boenjak* = *boendas* „schram”.

§ 20. Herhalingsfiguren bij eigennamen.

Dit voert ons tot het volgende: het is een bekend verschijnsel, dat het „what's in a name” in kringen op een bepaalden trap van ontwikkeling niet geldt. Terwijl bij cultureel hoogstaande volkeren de naam slechts een formeele identificatie beteekent, in genoemde kringen zijn naam en wezen onafscheidelijk. Wie den naam van een bepaald wezen kent, kent het wezen zelf, bezit het, kan er macht over uitoefenen ¹⁾. jav. (bezweringsformule ter verdrijving van kala's, booze geesten) Djawa XIV p. 227 *Poenika adjalé Kala: Kala doek anang oetek teloeng prekara, si Radja Kapala, si Radja Kapa², si Radja Manik; temoeroen mring rerahi, si tegal prawyan aranira. Nang ba³oek séla tjandani, nang mata si manon lajap, si manon lalap aranira. Nang pasoeng kiwa tengen, si goenoeng kembar aranira. Nang tjoengoer si aras korsu, nang tjangkem séla matengkab, nang oentoe radjeg wesi, nang poetjoké ilat, si ogal-agil aranira, etc.* Bezweringen treffen alleen doel, wanneer men den juisten naam van het slachtoffer kent. Het noemen van iemands naam kan daardoor letsel aan den drager veroorzaken. Vandaar de geheimhouding van vele namen ²⁾.

De naam staat in verband met het wezen. Bij sommige natuervolken is het daarom gewoonte den mensch in de verschillende stadia van zijn leven, als kind, knaap, jongeling, gehuwden man etc. ook telkens een anderen naam te geven. Een uiterlijk kenmerk kan evenzoo aanleiding geven tot een bepaalden naam: *De Rooie; De Witte* ³⁾. mal. *Si Pintjang* „De Kreupele”, *Pa⁴ Gêlo* „Vadertje Gek”. Men kan

¹⁾ Zie bv. GOLThER, Germ. Myth., p. 645; WUTTKÉ, Volks-Aberglaube³, p. 189.

²⁾ KROLL, Mitt. d. Schles. Ges. f. Volksk. XVI (1934), 2, pp. 188 vlg.

³⁾ Ook bij Westersche auteurs: bv. *Stijmering, Droogstoppel* (Max Havelaar).

ook genoemd worden naar het beroep, dat men uitoefent¹⁾: soend. Coster-Wijsman p. 87 *Ki Mantang* (naam van den bezitter van een mantang (s. v. aardvrucht) -tuin). Naar de plaats van afkomst: het komt veel voor bv. in wajangverhalen, dat de vorst aangeduid wordt met den naam van het rijk, waarover hij heerscht²⁾: *Sang Madoekara, Praboe Andrawahati* (Hik Angk.). soend. Bijdr. 40 p. 55, 18 *anggang nagarana dinagara* Goenoeng Singgoeroeh, *katëgoeh koe nagara bae, noe kasep Raden Singgoeroeh, adina istri noe gculis Lenggang Singgoeroeh, ponggawa ti Koeta Madjangkar ngërsakeun papanggoengan di djabakoeta* Goenoeng Singgoeroeh. Soms worden ook etymologieën gemaakt naar aanleiding van plaatsnamen: ojav. TP p. 110, 2 *kablët lampahira ki Kabhayan-panglayar; kunang tampaknira saka wetan: ring Ragëdang hunggonirätinggal gërang asu, ri Tambangan hunggonirätinggal gërang këbo, ring Pacelengan hunggonirämakan celeng, ring Untehan unggonirängunte-hunte, ring Kudampilan hunggonirāṅdampil sapi, ring Cancangunggonirānancang pagor, ring Bakar hunggonira hababakar, ring Duk unggonira hamet hduk, ring Payaman unggonirätinggal ayam* „de tocht van den kabhayan-panglayar was vol belemmeringen; wat betreft zijn achtergelaten sporen vanuit het oosten, die zijn: Ragëdang is de plek waar hij gedroogd hondevleesch achterliet, Tambangan is de plek, waar hij gedroogd buffelvleesch achterliet, Pacelengan is de plek, waar hij een zwijn at, Untehan is de plek waar hij touw draaide, etc.”.

Wat verwant is gelijkt in naam. Wij hebben onze familienamen, die in de mannelijke lijn voortgezet worden. Daar, waar eigenlijke familienamen ontbreken, behelpt men zich ter aanduiding van verwantschap met een zekere overeenkomst in klank:

Man en vrouw: *Herodes* en *Herodias*, *Gaius* en *Gaia*, *Zeus* (Διός) en *Dione*. ojav. TP p. 89, 3 jo. p. 88 De Brahmaan *Siddayoga* krijgt een koningsdochter geheeten *dëwi Kasingi*, tot vrouw; haar naam luidt dan *Siddayogi*³⁾. mal. Mal. Mag. p. 637 *Madoeraja* en *Madaroeti* namen van de ouders van nabi Chidr; Hik. Sang Samba: *Dermadëwa* en *Dermadëwi*, de andere namen voor *Samba* en *Jadnawati*; *Hang Mahmoed* en *Dang Merdoe*, ouders van *Hang Toeah*; Mal. Mag. p. 614 *Dangomala* en *Dangomali*, geesten van zon en maan; o. c. p. 593

¹⁾ Vgl. den oorsprong van vele Westersche familienamen.

²⁾ Vgl. ook Herod. 5, 113 *Philocypros* en zijn zoon *Aristocypros*, beiden koning van Cyprus.

³⁾ Wij zien in IN vaak de masc.- en fem.-uitgang van het Skr. achter den naam resp. van man en vrouw geplaatst (zie ook noot 1 p. 114): Djawa XIV p. 230 *Danamerta*, *banjoe lanang*, *Danamerti*, *banjoe wadon*.

„Kedah is the name of the old Spectre Huntsman and Kadim (or Gadéh¹⁾) that of his wife”. soend. Coster-Wijsman p. 76: de vrouw van den populairen *Si Kabajan* heet *Nji Bajan*. jav. Ajoë: *Soedira* en *Djoerijah*, hoofdpersonen, man en vrouw; *Margana* en *Marjati*²⁾.

Ouders en kinderen: *Kallikrates*, zoon van *Kallias*³⁾. ojav. TP p. 96, 8 *Kāla* en *Anungkāla*, twee rākṣasa's uit de ziel en het lichaam van de *Kāla-trisamaya*. jav. Bab. T. Djawi p. 3 *Wari Galit* en *Wari Galoeng*, zoons van *Watoe Goenoeng*.

Broeders, zusters: mal. *Abdoerrachman* en *Abdoerrahim* (Maleisch verhaal); Mal. Mag. p. 593 *si Adoean* en *si Adoenade*, kinderen van *Kedah* en *Kadim*; Hik Angk. p. 88 A *Radén Wiradjaja* en *Radén Wirabrama*; o. c. *Poergiwa* en *Poergiwati*, twee zusters, terwijl hun moeder *Poergiwangi* heet. soend. Waw. Soel. p. 3 *Sajid Anwas anoe hidji*, *Sajid Anwar anoe kadoea*. ojav. TP p. 112 *Tapa-wangkëng* en *Tapa-palet* (p. 116, 16 asyndetisch!), twee broeders *saugata's*; o. c. p. 61, 3 *sang Katung* en *Sang Karung*, twee kinderen van god *Kaṇḍyawan*; o. c. p. 97, 3 *Lumanglang*, *Lumangling*, *Lumangut*, *Mangdulur* en *Manginte*, vijf *yakṣa's* uit de nagels der rākṣasa *Kāla* en *Anungkāla* ontstaan.

Bij deze categorie in het bijzonder valt ons op, dat, wanneer de verwantschap eenmaal vaststaat, de eenmaal gebruikelijke namen zich aan elkaar kunnen aanpassen in klank: mal. Mal. Mag. p. 591 *Habil* en *Kabil* (tweeling) „Abel en Kain”; Hik Angk. *Sakoela* en *Sadéwa* uit resp. *Nakoela* en *Sahadéwa*; Hik. Sang Bima *Sang Koela* en *Sang Déwa* naar analogie van *Sang Radjoena*, *Sang Bima*. Het honorifieke *sang* was blijkbaar voordien niet gebruikelijk voor de geringsten van de *Pāṇḍawa's*.

Verdere verwanten, vrienden: mal. *Hang Lekir* en *Hang Lekioe*, twee vrienden van *Hang Toeah*; v. d. Tuuk VII p. 71, 9 *Chalis* dan *Machlis*, twee vrienden van een prins; Pert. I p. 40, 5 v. o. *Masri* dan *Matias* (gedoopt *Noermatias*, aanpassing!); *Klatin* (*anak kidang*) en *Klaton* (*anak roesa*)⁴⁾; Mal. Mag. p. 586 *adapoen terboeat Pawang itoe kepada lembaga Adam*, *adapoen sahabat lembaga Adam itoe empat orang*, *number satoe nama Kedoes*, *number doea nama Kedim*, *number tiga nama Kempas*, *number empat Merdjan*, *itoelah empat orang jang*

¹⁾ Een geval van adaptatie?

²⁾ Volkslectuur n° 922.

³⁾ Meer voorbeelden Thucyd. I, 29.

⁴⁾ T. J. BEZEMER, Volksdichtung aus Indonesien, Haag 1904 (titel van een van de verhalen).

didjadikan Allah soebhanahoe wa ta'ala (eerste drie allitereerend, laatste assonerend). jav. *Sentjaka* en *Sentjaki*, twee patih's, bekend uit de wajangverhalen (ook Maleische); *Pragota* en *Prabawa*, twee patih's uit den lakon Koeroepati Rabi; *Angroena* en *Angroeni* twee gemalinnen van Batara Soerja uit den gelijknamigen lakon ¹⁾); *Manik* en *Maja*, de eerste twee wezens door Sang Hyang Wisésa geschapen; W. S. Djawi p. 152 *ing djaman kina wonten laré èstri kekalih sasadèrèk ingkang sepoeih nama poen Empol, ingkang nèm nama poen Empil*; TBG 31 p. 35, 13 *Sahanan* en *Sahadan*, twee winkelbedienden; Babad Mangir: *Saradipa*, *Saradoela*, *Sandi-Oepaja*, *Sandi-Goena* en *Sandi-Sasmita*, namen van gamelanspelers. Vaak hebben we bij het ontstaan van namen met een analogieproces te maken: Kab. p. 32 *djaman baheula aja doea djalma, noe hidji ngaranna si Kabajan, hidji deui si Kabajoen* (Kabajan is de populaire figuur); TBG 56 p. 48 *Ki Djadoel* en *Ki Djasa*; Loët. Kas. *Poerba Sari*, *Poerba Rarang*, *Poerba Leuwih*, drie prinsessen; o. c. p. 77, 17 *Sang Pohatji Doengkoek Poetih hidji, hidji deui wasta Doengkoek Larang*; mal. *Jadjoej dan Madjoej*. jav. *Djoema Madjoema*, de steden *Gog* en *Magog*.

Geesten e. d.: Deze worden vaak aangeropen in paren. De uitgang van de namen wijst etymologisch op onderscheid in geslacht, ofschoon dit in werkelijkheid niet altijd het geval is. mal. Mal. Mag. p. 620 *Sang Gana*, *Sang Gani*, *Sang Kremasena*, *Sang Kremaseni*, *Sang Dermaseni*, geesten, die aangeropen worden bij de fumigatie van tinmijnen; t. a. p. *hai Si Aroeng², si Arang² | Marang koean, Radja di Rimba | Rang Djana, Roet Djana, Sang Mertin . . .*; o. c. p. 622 *Mambang Déwati*, *Mambang Déwani* en *Djembalang*, *Djembali*, geesten van de zee. jav. Dawa XIV p. 227 *Kala doek anang oetek teloeng prakara, si Radja Kapala, si Radja Kapa², si Radja Manik²*); o. c. p. 229 *Ki Adijah*, *Ki Jarajah*, *apa moelanira*. soend. *djampe* Bijdr. 40 p. 60, 4 *Ka Sangoembang ka Sangamboeng* (chiastische ass.); o. c. p. 60, 2 *Ka Batara Sanoergaha, ka Poeatji Sewaklarang*.

De namen uit een geheele reeks, die klankovereenkomst vertoonen, worden bij elkaar genomen. De klankovereenkomst is hier dus een

¹⁾ „De namen *Angroena* en *Angroeni* zijn — het behoeft nauwelijks gezegd — tweelingsnamen, dubbelnamen, waarvan er slechts één oorspronkelijk, echt, is; de tweede „pour besoin de la cause” is gefabriceerd door aan den eersten een anderen uitgang te geven; talloos zijn in de Javaansche literatuur van zulke tweelingsnamen”. G. A. J. HAZEU TBG 46 (1903) p. 137.

²⁾ Laatste gevarieerd, welk verschijnsel ook te constateeren is bij parallelismen, waarvan het laatste lid dikwijls langer is.

principe, waarnaar men rangschikt ¹⁾). jav. Serat Tj. 87, 1 *ardi Saketi* / *ardi Boengkak ardi Bahoe* / *ardi Lètrèk ardi Koentji* / *ardi Papag ardi Tékong* || (ook chiasmatische assonantie); o. c. 92, 8 *ardi Tjoerak, ardi Poerak ardi Mangir* / *ardi Soera-wana* / etc.; o. c. 92, 12 *goea Karas, goea Kakas goea Riris* / *mjang goea Gondjak goea Telik* / *goea Tasik goea Soelang* ||; 97, 9 *ardi Soeweng ardi Seroeng* / *ardi Boereng ardi Bedil* / *ardi Ngok ardi Warangan* / etc.; meisjesspelen 91, 7 *Besoeki*², *Bandawasa, Banjoewangi*; 91, 2) (5a) *wétan Djombang kidoel Blora* (asson.); 91, 7) (16) *Batawi, Bogor*.

Ook eigennamen volgen de evenredige assonantie in het parallelisme: soend. Bijdr. 40 p. 53, 15 *pakarana ěmas-ěman, djingdjingan ti noesa Djěnggi, limboehan ti Noesa Galoeh, barera ti Mědangrarang, totogan ti Měnangkabo*.

§ 21. Slotopmerkingen.

Het tot nu toe behandelde zou aanleiding kunnen geven tot de misleidende gedachte, dat deze talen overal en ten allen tijde in dezelfde mate de genoemde verschijnselen zouden vertoonen. Niets is minder waar. Herhalingsfiguren komen overal voor, maar een opvallende opeenhooping heeft haar bijzondere oorzaken. Meermalen hebben wij op den aard der passage gewezen en het bleek, dat de auteur, wiens uitingen onder invloed staan van zijn gevoelens, gemakkelijk in één of andere herhaling vervalt ²⁾). Behalve deze incidenteel-emotioneele oorzaak zijn er nog andere aan te wijzen, namelijk de generale oorzaken. Inderdaad komt herhaling in deze talen relatief veel voor, vergelijkenderwijs meer bijvoorbeeld dan in Westersche talen. In de eerste plaats hangt dit samen met de psyche van de volkeren zelf en deze wordt in meer of mindere mate bepaald door hun cultureele en sociale omstandigheden. Hoe hooger het beschavingspeil ligt, hoe belangrijker rol de intellectueele functies gaan spelen, hoe meer het gevoelsleven onderdrukt wordt, des te minder openbaart zich dit in spreek- en schrifttaal. Een bewijs hiervoor vinden we reeds bij het vergelijken van de litteratuur van de Maleiers, Javanen en Soendanezen onderling. In de litteratuur van de Javanen, die ontengen-

¹⁾ Vergelijk hetzelfde verschijnsel breeder p. 65.

²⁾ „Von der verstandesmäßigen unterscheidet sich die affektische Redeweise darin dass sie wiederholt sagt, was zur deutlichen Auffassung einmal zu sagen genügt“, GROEBER Grdr. d. rom. Ph. I³, pp. 275 vlgg.

zeggelijk den hoogsten trap van ontwikkeling hebben en kunnen bogen op een rijk cultureel verleden, komt de herhalingsfiguur veel minder voor dan in die van Maleiers en Soendaneezen.

In de tweede plaats hangt het meer of minder voorkomen van herhaling samen met den aard van den tekst. In magisch-religieuze teksten komt herhaling zeer veel voor, omdat de mensch in zijn verhouding tot hoogere machten bij zijn wenschen en verlangens in sterke mate onderhevig is aan den invloed van affecten. Dit bij het concipieeren van de magische formule. Heeft ze haar vaste gedaante eenmaal gekregen, dan kan men zich bewust worden van de macht van de herhalingsfiguur en bijvoorbeeld de er aan eigen intensiverende kracht uitbreiden en uitbuiten. Evenzoo in de lyriek, waar men, zij het dikwijls op traditioneele wijze, door middel van de herhalingsfiguur het aesthetische doel dient, zoodat het schoonheidsideaal kan prevaleeren boven dichtertlijken drang. Een tegenhanger is bijvoorbeeld de Babad Tanah Djawi, waar historische (volgens Javaansche opvattingen) feiten schoolsch en schematisch geordend zijn. Er is nu eenmaal stof, die zich moeilijk leent voor een „gevoelvolle” behandeling. Meer herhalingsverschijnselen komen voor in die babads, waarin het lyrische element betrokken is, zooals bijvoorbeeld de moderne babads: Babad Patjitan ¹⁾ en de Babad Madja lan Babad Nglorag ²⁾. In al deze teksten gaat het om een meer of minder. Het is een eigenaardigheid van teksten in deze drie talen, dat het gevoel ook daar in het geding is, waar wij slechts denken aan een meer zakelijk-intellectueele behandeling van de stof. Niet te verwonderen is daarom het relatief meer voorkomen van herhaling in deze talen.

Sinds het intensieve contact met het Westen heeft de litteratuur, vooral van de Maleiers, een sterke wijziging ondergaan. Speciaal voor één genre, die van kranten en periodieken is een zoogenaamde zakelijke stijl gecreëerd, waarin het objectieve element zijn intrede heeft gedaan en het gevoel zooveel mogelijk is geabstraheerd. Deze stijl staat onder sterken invloed van het Nederlandsch. Een willekeurig voorbeeld: mal. Hooykaas Zak. Mal. proza p. 46 *Oléh karena pergerakan koperasi pada waktue ini kelihatan amat hébat madjoenja dan masih banjak bangsa kita jang minta penerangan tentang hal ini, maka ta^e ada salahnja, kalau disini dioeraikan dengan péndék tentang soäl ini, teristiméwa poeta sebab kelihatan bahwa dengan djalan koperasi kita akan bisa membangoenkan perékonomian kita jang soedah morat-marit.* Niet alleen

¹⁾ R. GANDAWIRDJAJA, Volkslectuur n° 1213.

²⁾ R. GANDAWIRDJAJA, Volkslectuur n° 1210.

woorden, maar ook zinswendingen en zinsconstructies worden kant en klaar overgenomen. Nogmaals, dit geldt in het bijzonder voor het Maleisch, dat op weg is de lingua franca van den Archipel te worden. Het spreekt vanzelf, dat wij in dergelijke teksten weinig herhalingsfiguren aantreffen, of het moest zijn in artikelen, waarin men den Westersche betoogtrant heeft laten varen om in de traditioneele, klasieke beschrijvingsmethode te vervallen ¹⁾.

In de spreektaal treffen wij de herhalingsfiguur meer aan dan in de schrijftaal. Wanneer wij spreken, laten wij ons meer gaan; het persoonlijke treedt meer op den voorgrond. Zoodra wij onze bevindingen op schrift stellen, treedt er een verkoeling en ontnuchtering in. Degene, die schrijft, staat sterk onder invloed van het verleden, ontkomt veel minder aan den invloed van dikwijls zeer oude papieren voorbeelden. Speciaal zij, die leven in milieus, waar schrijven een zeldzaamheid, een gewichtig werk, een kunst is, worden ongewoon in hun uitdrukkingen, weten het rechte woord niet te vinden en houden zich aan geijkte voorbeelden. Een ouderwetsche Maleier of Javaan wordt, zoodra hij de pen opneemt, onnatuurlijk. Ook de stof heeft invloed: oude verhalen, legenden krijgen hoorders, vertellers en auteurs in hun ban; oude, soms halfbegrepen uitdrukkingen, ongewone zegswijzen, cliché's doen hier opgeld. Maar de volksenooten waardeeren dat. Schier onuitroeibaar is bij den Javaan etc. de voorstelling, dat alleen dergelijke litteratuur of boekentaal pas taal is, die dien naam verdient en object van beoefening kan zijn. Hoe iemand de gesproken taal als zoodanig tot voorbeeld en object van studie kan nemen begrijpt hij niet.

Afgezien van deze traditioneele, conservatieve en conventionele trekken vertoont de schrijftaal niet steeds zoovele en groote punten van verschil met de gesproken taal als bij ons. Hypotaxis is bijvoorbeeld aan onze schrifttaal inhaerent. Dat dit niet het geval is bij Maleiers enz. hangt, afgezien van den stand van hun cultureele ontwikkeling, hiermee samen, dat hun litteratuur in de eerste plaats dient om voorgedragen en niet om gelezen te worden en verder met den veel geringeren invloed van „geleerdheid”: taalgeleerdheid, school, literaire traditie.

De genoemde characteristica zullen hoe langer hoe meer verdwijnen naarmate de woorden van de meest vooruitstrevenden onder de inheemschen ingang zullen vinden: *Pengarang haroes melepaskan*

¹⁾ Vergelijk bv. Hooykaas, Mal. Zak. Proza, p. 39 Dikampoeng Orang Loeboe.

dirinja daripada kebiasaan mengarang jang lama itoe. Ia haroes mengemoekakan perasaannya sendiri, pikirannya sendiri dan pemandangannya sendiri. Tjara ia menjoesoen karangan itoepoen hendaknya tjaranja sendiri, baik tentang memilih, maoepoen tentang menjoesoen perkataan dan kalimat. Jang dikeloearkannya itoe ialah isi djiwanja dan pastilah isi djiwanja ta^e sama dalam segala hal dengan isi djiwa orang lain ¹⁾.

¹⁾ Uit: Menoedjoe Kesoesastraan Baroe VIII, Hooykaas, Mal. Zak. Proza p. 104.

119

STELLINGEN.

I.

Het elimineeren van de voegwoorden *maka*, *sebermoela* e. d. uit oorspronkelijke klassiek-Maleische teksten voornamelijk in leesboekjes ten dienste van het onderwijs is in overeenstemming met het Westersch rationalisatieproces — hier op linguïstisch gebied —, maar verdient uit taalhistorisch oogpunt geen aanbeveling.

II.

De Hikajat Pandawa Lima is geen bewerking van het oud-Javaansche Bhāratayuddha.

III.

Kuñj. p. 56, 19 *umirit ikang karang bhajra, katub de ning barat, seḍung, halisus* dient vertaald te worden met „de dondersteen en suïden, door storm, orkaan en wervelwind meegevoerd”.

H. KERN, De legende van Kuñjarakarṇa, Verspr. Geschr. dl. X.

IV.

In onderstaande passages toont SPITZER een onjuiste opvatting te hebben van het begrip „werkwoord”.

SPITZER, Stilstudien I, p. 104, 10: allerdings ist soviel richtig, dass ein *al volver que volvió* ein **al volver que hizo* insofern voraussetzt, als eben das *al volver* ein Akkusativobject zu *volvió* darstellt, das durch den effektiven Charakter, der in jedem Verb liegt („produzieren, bewirken, vollführen“) ermöglicht ist. T. a. p., 20: Die effektive Kraft jenes Verbs genügte um jenen Gleichklang Verb + Verbalsubst. hervorzubringen.

V.

Soendaasch *getah* en *getih* zijn zoowel etymologisch als semantisch nauw aan elkander verwant.

VI.

VAN DER LINDEN's karakteristiek van de Maleische literatuur is onvolledig en daardoor onjuist.

A. L. V. L. VAN DER LINDEN, De Europeaan in de Maleische literatuur, Dissertatie Utrecht 1937, pp. 19 vlgg.

VII.

De vertaling van *poetih-sepoetihnja* in *maka laoetan itoe poetih-sepoetihnja* door „wit op z'n wist” verdient uit stilistisch oogpunt de voorkeur boven die van „geheel en al wit”.

C. SPAT, Maleische taal, overzicht van de grammatica, Breda 1931, § 81.

VIII.

Soendaasch *sor* is niet „een afkorting van *sorong*”.

H. J. OOSTING, Soendasche Grammatica, Amsterdam 1884, p. 148, 15.

IX.

VEERMAN's definitie van paronomasia is niet de gangbare wetenschappelijke.

A. VEERMAN, De Stijl van Calvijn in de Institutio Christianae Religionis, Dissertatie V. U. 1943, p. 123.

X.

Oud-Javaansch *tapsaring taman* is te verklaren eensdeels uit „vergroeiing” van het partikel *ta* met het substantief *apsari*, anderdeels uit alliteratietendenzen.

Kidung Pamañcangah, critisch uitgegeven door C. C. BERG, Santpoort 1929, Zang I, vers 18.

XI.

OOSTING's grammatica van het Soendaasch neemt in vele opzichten een bijzondere plaats in temidden van vele andere grammatica's van Indonesische talen.

XII.

COOLSMa's Woordenboek is vanuit lexicografisch standpunt gezien niet geslaagd.

S. COOLSMa, Soendaneesch-Hollandsch Woordenboek², Leiden.

